

LA DECONSTRUCCIÓ D'UN MITE

Claudio Magris, en una de les seves intervencions al debats sobre Centreeuropa als anys vuitanta, diu:

La paraula *Mittleuropa* no es pot traduir simplement com "Europa Central" perquè implica una noció d'unitat, de comunitat, tot i les múltiples i pronunciades diferències i conflictes. La paraula *Mittleuropa* es va forjar durant l'últim segle com una designació historicopolítica — com un programa polític, de fet. Connota la trobada de la cultura alemanya amb les altres cultures de la mateixa regió, però la seva principal implicació és la hegemonia germànica, o millor dit, la germànico-hongaresa a Europa Central: List, Bruck, von Stein, i més tard Naumann i Srbik varen donar suport a aquestes tesis que van predominar, amb matisos i gradacions, des de l'època del liberalisme fins al nacionalsocialisme.¹⁵⁰

Magris insisteix assíduament, des del seu primer llibre fins a l'última intervenció en la premsa, en utilitzar el terme *Mittleuropa*, escrit sense excepció en cursiva i en alemany. La majoria de les traduccions de les seves obres van adoptar també aquesta manera de designar l'àrea d'influència en qüestió i aquest terme alemany es va estendre notablement. Per parlar sobre Centreeuropa des d'aquest punt de vista cal realment parlar sobre l'àrea d'influència més que no pas sobre un espai geogràfic, perquè allò que designa la *Mittleuropa* de Magris no és altra cosa que totes les regions tocadetes per la influència de la cultura germànica, i la cultura en llengua alemanya és també responsable per l'esmentada noció de comunitat, d'unitat, que segons Magris implica el terme *Mittleuropa*. Aquesta declaració seva és un bon resum de la tesi en la qual va fonamentar el conegut llibre *El mite dels Habsburgs en la literatura austríaca*

¹⁵⁰ *The Budapest Roundtable A: Cross Currents*, número 10, New Haven-London, Yale University Press, 1991, pàgina 29.

moderna.¹⁵¹ Cal situar aquest llibre correctament en el temps. Va ser publicat en 1963 a Itàlia i tres anys més tard a Salzburg sortia a la llum la versió alemanya. Tant a Itàlia com a Àustria el llibre va ser rebut amb molt d'interès. El fet d'haver provocat tant de ressò té relació amb el temps en el qual el llibre es va fer conèixer. Al principi dels anys seixanta, quan el record dels horrors de la segona guerra mundial era ben viu encara, Claudio Magris escrivia sobre el passat d'una regió profundament marcada i transfigurada pels esdeveniments de les últimes dècades. Però Magris va escriure un llibre on hi faltava precisament aquest període de temps i per això, tot i haver-se proposat desemascarar un mite, va contribuir significativament no només a crear una imatge idealitzada de la vella Àustria, sinó també a confondre el tumult de veus discordants del desaparegut imperi amb un sol discurs. El mite, diu Magris, és la força necessària per reduir les contradiccions irresolubles a una harmonia que sigui capaç d'integrar-les. Magris, en el seu llibre, narra el fil d'aquest discurs monològic. No és estrany que un cop a fora el llibre hagi estat confós amb l'única possible percepció de la Monarquia Austro-hongaresa. És especialment a causa d'aquest llibre que el debat sobre la mítica Kakània s'ha de situar a l'Europa de la postguerra. El concepte de Centreeuropa, que coincideix amb els dominis de la corona dels Habsburgs, no és altra cosa que un record del món d'ahir. Un record que es desperta en un temps molt difícil i és, com no podria ser d'altra manera, una imatge trucada, un reflex infidel i una transformació imaginària de la realitat. Cal tenir present d'entrada que aquest concepte de Centreeuropa no és fonamenta sobre documents de caire polític, sinó que sorgeix a partir de les representacions literàries de la realitat històrica. A causa d'això caldrà examinar la literatura. Només d'aquesta manera podrem trobar una explicació per a un fenomen que fins ara ha quedat encara poc aclarit, només així sabrem perquè resulta tan difícil definir "l'esperit centreeuropeu" que tan sovint evocaven els assaigs i articles escrits durant els últims anys de règim comunista. En aquest sentit el llibre de Claudio Magris és un document irremplaçable.

¹⁵¹ MAGRIS, Claudio, *Der Habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur*, Salzburg, Otto Müller, 1966. — MAGRIS, Claudio, *El mito habsbúrgico en la literatura austriaca moderna*, México, Universidad nacional autónoma de México, 1998.

Poc abans del final de la segona guerra mundial Churchill sostenia la idea que caldria formar una comunitat d'estats centreeuropeus. Dient això no pensava pas en el futur d'aquestes nacions, en els desigs i en les projeccions d'aquests països, sinó en una mena de cinturó de seguretat, un *cordon sanitaire* amb el qual l'Imperi britànic quedaria protegit de la Unió Soviètica.¹⁵²

Zoran Konstantinoviæ diu que aquesta era només una de les múltiples possibles combinacions que emergien en aquells dies plens de canvis del cap del polític britànic. Tot i que aquesta idea mai va arribar a prosperar, les nacions d'aquesta regió no haurien d'oblidar, no haurien de foragitar de la seva memòria històrica fets com aquest perquè mostren fins a quin punt les grans potències estaven disposades a decidir els seus destins sense tenir-los en absolut en compte.

La segona guerra mundial va acabar amb la divisió en dos sistemes diferents i entre ells aviat va esclatar la "guerra freda" que va dividir Europa amb una frontera que totes les llengües d'aquest continent l'anomenaven i l'anomenen amb la mateixa metàfora: el teló d'acer. A partir d'aquell moment en la consciència dels europeus només hi ha dues Europes i Centreeuropa desapareix del mapa. En els primers decennis després de la guerra neix, però, també una representació glorificada del temps anterior a les dues grans guerres que Konstantinoviæ tan encertadament qualifica com "la mirada cap al passat remot que no és altra cosa que la típica manera d'ocultar el passat més recent."¹⁵³ Aquest investigador croata és un dels pocs autors que han escrit sobre la concepció de Centreeuropa que ha aconseguit conservar el sentit per a la successió històrica ben afinat i ha evitat caure en la confusió tan comuna d'altres investigacions on el mite de l'imperi dels Habsburgs no és contrastat amb el temps precís en el qual sorgeix. Aquest contrast, però és molt necessari i no es pot confondre la imatge mítica —que només pot acabar de perfilar els seus contorns després d'un lapse de temps— amb el contingut d'aquesta imatge. És a dir que la representació idíl·lica de la vella Àustria com el millor dels possibles móns neix en la immediata postguerra i representa una continuació de la idealització de la

¹⁵² KONSTANTINOVIÆ, Zoran, "Srednja Evropa— argumenti i protivargumenti" ("Centreeuropa — arguments i contraarguments") A: *Republika*, número 9-10, setembre/octubre, 1989, pàgina 65.

¹⁵³ *Ibd.*, pàgina 66.

monarquia que va sorgir en obres d'alguns escriptors austríacs en el període d'entreguerres com a conseqüència d'haver intentat pal·liar el cop que per a la consciència nacional austríaca va suposar la pèrdua de l'imperi. Aquest passat gloriós però no té res a veure amb el passat tal com va ser percebut pels seus contemporanis. La vella Monarquia Austrohongaresa va ser per a bona part dels seus súbdits una "presó de pobles" i només els autors d'una petita part dels llibres que es van escriure i publicar sentien aleshores la necessitat de glorificar el present.

L'any 1963 Claudio Magris va publicar la seva tesi doctoral, que li va assegurar el reconeixement internacional i és en bona part responsable d'haver creat la idíl·lica estampa d'un imperi desaparegut. La manera com van ser rebudes les seves tesis a Àustria mostren que quedaven obertes encara moltes ferides i el llibre de Magris va ser pres com a bàlsam per poder-les guarir. El panorama de la literatura austríaca tal com l'ha pintat aquest estudiós italià va obrir la possibilitat d'obtenir un passat mític — mític, però, només per aquells que el van voler entendre d'aquesta manera, perquè el llibre de Claudio Magris és probablement un dels llibres més mal comprensos que s'hagin escrit mai. Magris havia volgut desemascarar la gestació d'un mite, però li va passar exactament com diu Michael Rössner en el pròleg a l'edició castellana d'aquest estudi: es va enamorar de l'objecte de la investigació i en lloc de posar el mite en evidència, el va crear.

La vella Àustria va ser un país sense fonaments, fundada en l'aire i la metàfora preferida per descriure la construcció abstracta de la seva identitat és per Magris un passatge de Hermann Broch on apareix la llotja de l'emperador, obligatòria en tots els teatres de l'imperi i tanmateix necessàriament buida, ja que l'il·lustre espectador només hauria pogut aparèixer cada nit com a molt en una d'aquestes butaques que l'esperaven preparades en tot el país. Magris conclou que la cohesió de l'Estat va ser basada, doncs, en una absència. És a causa d'això que va ser necessària una transfiguració fantàstica i poètica de la societat i Magris es va proposar assenyalar aquelles obres literàries que estan enllaçades a través d'aquesta transformació de la realitat. "No es tracta d'una extrínseca afinitat temàtica que relaciona alguns autors a partir d'un criteri exterior basat

en motius i continguts comuns de les seves obres, sinó d'un humus cultural.¹⁵⁴ El sòl fèrtil que va fer possible la floració de la literatura austríaca van ser els problemes concrets de la vida i la insatisfacció amb la realitat històrica. A partir d'aquí va néixer una representació literària de la realitat que es basava en la nostàlgia i en la ironia, per això el mite dels Habsburgs no va ser un simple procés de la transfiguració de realitat, sinó que representava una substitució completa d'una realitat històrica i social per una altra, fictícia i il·lusòria. La literatura austríaca moderna mostra, doncs, un procés de sublimació d'una societat concreta que es transforma en un món pintoresc, segur i ordenat, en un món de faula. Aquest procés va ser un instrument polític eficaç perquè la imatge del país que reflectien les obres literàries amb més difusió va aconseguir transformar la realitat contradictòria del regne en un món tranquil i segur. Aquesta imatge donava suport a l'esperit i a la propaganda de la monarquia en la lluita contra el despertar de les modernes forces nacionals i era la principal arma en la lluita dels Habsburgs contra la història. L'Estat, la concepció ideològica del qual encara era medieval i feudal, es volia transformar d'aquesta manera en una civilització europea moderna i volia mostrar-se com l'exemple d'una superació harmònica dels contrastos nacionals. Francesc Josep anomenava les nacions sota els dominis de la seva corona *Meine Völker*, "els meus pobles" i a causa d'això els súbdits eren definits no només com un alemany, un rutè, un polonès, sinó com alguna cosa més, alguna cosa de més a més que feia possible que un alemany o un txec es transformessin en un austríac.¹⁵⁵

La gènesi del mite va començar en els primers anys del segle XIX quan havia sorgit la idea d'un imperi supranacional que inclou sota el vincle dinàstic del sobirà paterna tots els pobles dels dominis de la corona. Es tractava de reconèixer les diferents races o grups ètnics, però no les nacions individuals. Aquesta idea la tenia especialment clara l'home fort d'aquest període, el canceller Metternich (1773-1859) que pretenia demostrar com Àustria podia sobreviure només en una Europa en la qual les idees nacionals fossin eradicades. A través dels llaços dinàstics i de la conservació de l'esperit del segle XVIII es gestava un mite que intentava ocultar la carència d'un centre estatal dinàmic. Tot i que Magris amb la ingenuïtat pròpia

¹⁵⁴ MAGRIS, Claudio, *El mito habsbúrgico en la literatura austriaca moderna*, México, Universidad nacional autónoma de México, 1998, pàgina 31.

¹⁵⁵ *Ibd.*, pàgina 37.

d'aquest llibre diu que el mite "mai seria convertit de veritat en un valor polític, sinó era una *oikumene* en el sentit estètic"¹⁵⁶, la veritat és que els efectes de la representació idealitzada del país van tenir una repercussió important i gens exempta d'una veritable coacció política.

El procés de mitificació va començar en el camp de la literatura amb la comèdia popular, que va portar a dalt de l'escenari en *Hanswurst*, un personatge vestit amb pantalons llargs i amb el barret verd al cap. La comèdia va crear el mite de l'epicureisme vienès, basat en la felicitat i la despreocupació. Així és, diu Magris, com va començar el mite de la *felix Austria* que proporcionava a l'imperi una arma eficaç en la lluita contra la història i la possibilitat d'evadir la realitat concreta, tan social com política. Però més que cap altre moviment estètic va ser l'època de Biedermeier que va crear l'estil de vida més adequat per als fonaments contradictoris sobre els quals descansava l'imperi. Són els valors de l'home mediocre, d'un hipotètic personatge estàndard, d'un senyor Meier tan lleial, recte i honrat que mereixia que l'adjectiu "bieder" [lleial, recte, honrat] formi part del seu cognom. Aquesta forma de vida suposava una renúncia expressa a la participació política i una defensa contra tot el moviment. Entre els continguts de la concepció austríaca del món cal incloure-hi a més a més una sensibilitat feudal. Una de les figures típiques de la literatura austríaca és el personatge del guardabosc que està lligat al senyor no pas a través d'una relació de dependència econòmica, sinó per un vincle noble de lleialtat. Aquesta relació basada en els valors del món feudal té la seva explicació en l'específica estratificació de la societat de la Monarquia, on la burgesia industrial no va ser especialment nombrosa i aquesta és la causa que en els contactes entre la noblesa i la classe de ciutadans ordinaris hi faltés un nexa eficaç. Però aquesta mancança va ser suplerta amb escreix: "La classe austríaca burgesa tenia potser els seus representants veritables en els funcionaris, els instruments de l'Estat i intermediaris, que feien de mitjancers gairebé com uns sacerdots entre les coses baixes i les altes."¹⁵⁷

Les stirps nombroses, de diferents races i llengües, constitueixen una nota fascinant i suggestiva del mite dels Habsburgs; una fascinació dins de la qual es creuen la història i la llegenda, que s'alimentava

¹⁵⁶ Ibid., pàgina 52.

¹⁵⁷ Ibid., pàgina 97.

amb un aroma *mitteleuropeu* seductor a les pàgines d'aquells mapes austro-hongaresos amb els quals els triestins d'abans estudiaven a l'escola; els mapes de l'imperi, plens de tints de colors diferents i de l'encant llegendari dels antics noms medievals: arxidiòcesi de Salzburg, arxiducat de Gorizia i Gradisca, Banat... i després les terres que gairebé ningú no sabia on eren, com Lusàcia o el gran principat de Siebenbürger, sense saber del cert si estaven al nord-est llunyà o al sud, a prop dels dominis ulteriors dels turcs.¹⁵⁸

Heus aquí un petit passatge del llibre, que mostra clarament com en alguns moments l'anàlisi freda de les circumstàncies s'esvaeix i com el científic queda perdudament seduït per la bellesa de l'objecte del seu estudi. Aquesta descripció, que fa olor d'un atlas empolsat en alguna llibreria de Trieste, precedeix el resum dels esdeveniments durant l'època del despertar nacional i permet a l'autor del llibre passar de puntetes per fets tan crucials com va ser la imposició de la llengua magiar, la definició del projecte nacional txec o les utòpiques projeccions de Ljudovit Gaj pel que fa el destí futur dels pobles eslaus del sud.

De totes maneres, Franz Palacky, en el seu llibre publicat a Praga en 1866 *L'idea austríaca d'Estat* ("Österrechs Staatsidee") havia recollit i expressat el mateix sentiment que sembla envoltar a Claudio Magris davant el mapa de la Monarquia:

La història ha acumulat en el sud-est d'Europa, al llarg de les fronteres amb Rússia, un grup de pobles molt diferents segons els seus orígens, la llengua, la història i els costums, eslaus, romanesos, magiars, per no parlar de grecs, turcs i albanesos; cap d'aquests pobles és prou fort per resistir la força del seu veïns temibles i la seva debilitat és evident; el Danubi és el llaç que uneix les unes amb les altres. Realment, si l'Imperi Austríac no hagués existit des de molt de temps, hauríem de crear-lo, en interès d'Europa, en interès de tota la humanitat."¹⁵⁹

Els records nostàlgics de la Monarquia Austro-hongaresa es troben perfectament resumits en la frase de Palacky que si Àustria no existís, hauria estat necessari crear-la pel bé de la humanitat. Diverses variants d'aquesta convicció es prolonguen durant molt de temps i un

¹⁵⁸ *Ibd.*, pàgina 104-105.

¹⁵⁹ PALACKY, Franz, citat per — LE RIDER, Jacques, *Mitteleuropa*, Barcelona, Idea Books, 2000, pàgina 65.

feble ressò és possible trobar-lo fins i tot en el conegut assaig de Milan Kundera *La tragèdia de Centreeuropa*, on aquest compatriota de Palacky creu que si hagués existit durant el segle XX, les coses haurien anat d'una altra manera. "Després de la primera guerra mundial van convertir Centreeuropa en un territori d'estats petits i febles i la seva vulnerabilitat va ser l'aval per a la conquesta triomfal primer de Hitler i després de Stalin."¹⁶⁰ És molt qüestionable com haurien anat les coses si la multitud que aclamava Hitler el dia de la seva arribada a la Plaça dels Herois a Viena no representés només els habitants de l'Estat austríac amb les fronteres establertes després de la primera guerra, sinó que el país annexat hagués tingut encara els límits del vell imperi i en quin dels dos casos Hitler ho hauria tingut més fàcil. Però, el més important en aquesta qüestió és que tant les idees polítiques de Franz Palacky com la nostàlgia de Kundera discrepen profundament de la visió que ofereix de la Monarquia el llibre de Claudio Magris. Cal saber que Palacky va formular la seva cèlebre frase com convidat al parlament de Frankfurt, volent enfrontar-se a la tendència d'una "Gran Alemanya" vigent en aquells dies i si va subratllar la seva pertinença a l'Estat austrohongarès és perquè considerava que la Monarquia necessitava una profunda reforma segons el principi federal. I en 1984 Milan Kundera treu de la història la següent conclusió que els austríacs "no van ser capaços de formar una federació de pobles iguals entre iguals i el seu fracàs va ser una desgràcia per a tot Europa."¹⁶¹

La línia de successió que explora Magris ignora, doncs, tots els efectes de la revolució del 1848, excepte el fet que la majoria dels escriptors austríacs va experimentar aquests esdeveniments com un clar exemple d'una anarquia no desitjable i que es va produir una conciliació amb el règim monàrquic i amb la immobilitat del sistema. Així va pujar al tron l'últim emperador, Francesc Josep (1848-1916) i el període extraordinàriament llarg del seu regnat va ser l'època més clarament marcada pel paternalisme i la lleialtat dinàstica.

No hi havia cap dubte que era Francesc Josep I! Davant la seva finestra s'encorbava la nit estrellada, infinita i blavosament fosca. El país era ample i pla. Li havien dit que la finestra de la seva

¹⁶⁰ KUNDERA, Milan, "Tragedija Srednje Evrope" ("Tragèdia de Centreeuropa") A: VODOPIVEC, Peter [ed.], 1991, pàgina 121.

¹⁶¹ *Ibd.*

cambrà mirava al nord-est i que es podia veure Rússia. Però la frontera normalment no es veia i a l'emperador li hauria agradat de bona gana, en aquell instant, veure els límits del seu imperi. El seu imperi! Va somriure. La nit era blava, ampla, rodona i estrellada. Ell, vell i magre, amb camisa de dormir blanca, s'estava a la finestra i se sentia ben mesquí davant la nit incommensurable.

El darrer dels seus soldats, que podia patrullar per les tendes era més poderós que ell. El darrer dels seus soldats! I això que era el Senyor Suprem de la Guerra! Cadascun dels soldats havia jurat, per Déu Totpoderós, fidelitat a l'emperador Francesc Josep I. Ell era Sa Majestat per la gràcia de Déu i creia en Déu Totpoderós que s'amagava, inconcebible, darrera la blavor del cel estrellat d'or.¹⁶²

En aquest passatge extret d'una de les novel·les més emblemàtiques sobre el desmembrament de l'imperi, *La Marxa de Radetzky*, Joseph Roth descriu el monarca com "un pobre vell, escardalenc, aturat davant una finestra i amb por de ser sorprès, en qualsevol moment, per aquells qui tenien cura d'ell."¹⁶³ Tal com apunta Magris, la vellesa de Francesc Josep va contribuir a convertir l'emperador en un personatge llegendari, un personatge llegendari i alhora humà, capaç de sortir dibuixat en una escena tan tendre com la que acabo de citar, l'emperador totpoderós que s'escapa dels seus guardians per contemplar en la solitud la immensitat d'una nit estrellada. L'emperador de Roth va viure prou per conèixer tres generacions de la família Trotta. L'avi, el fill i el nét d'una mateixa família són en aquesta novel·la l'encarnació exemplar dels súbdits del monarca, les virtuts i els defectes de l'heterogènia població troben en les característiques d'aquest tres personatges el topos literari.

La nostàlgia d'un món desaparegut va guiar tant la paraula poètica dels grans escriptors com tota una sèrie d'obres mediocres. La nostàlgia del passat es va acabar convertint en un veritable gènere literari. El punt de partida per a aquest viatge ficcional cap al passat no està marcat enlloc millor que en la novel·la de Roth. Roth marca la profunda escissió que separa el present i el passat amb una triple mort simultània. La novel·la acaba quan mor el protagonista principal, el senyor von Trotta que va ascendir durant la seva carrera burocràtica a la posició de Cap de Districte aprofitant el fet que era fill d'un heroi, fill d'un soldat ras, descendent d'una

¹⁶² ROTH, Joseph, *La Marxa de Radetzky*, Barcelona, Proa, 1985, pàgina 247.

¹⁶³ *Ibd.*

nissaga de senzills pagesos eslovens que havia salvat la vida de l'emperador durant unes maniobres militars a Sipolje, quan aquest encara era molt jove. El Cap de Districte mor després d'haver enterrat prematurament el seu malaventurat fill Carl Joseph, infeliç en l'amor i incapaç d'aconseguir la glòria militar perquè massa sovint sentia bategar "a les venes la sang dels seus avantpassats que amb les mans endurides pel treball havien pentinat la terra amb l'arada i havien llaurat els camps passa a passa."¹⁶⁴ En els últims paràgrafs de la novel·la, un cop donada sepultura a l'exemplar funcionari de l'Estat senyor von Trotta, els seus amics comenten que no hauria pogut viure més que l'emperador i afegeixen que cap dels dos no hauria pogut viure més temps que Àustria. Durant la guerra de 1914 s'ha mort un Estat, Àustria, el seu emperador i rei llegendari, Francesc Josep, i tota aquella classe d'homes que com el senyor von Trotta només podrien haver viscut en el món d'abans.

Aquesta és, però, només una de les possibles lectures de la novel·la de Joseph Roth. El seu retrat dels confins de la Monarquia Austrohongaresa permet també una altra visió de l'imperi que afecta els fonaments mateixos del mite d'Àustria com la pàtria de la felicitat eterna i que Magris en la seva primera obra deixa gairebé inadvertida. Armin A. Wallas,¹⁶⁵ en un assaig dedicat a investigar les imatges amb els quals Eslovènia va ser presentada en les obres de la literatura austríaca, examina el contingut d'aquesta novel·la segons la relació que escriptor estableix entre el ducat de Krain i Galítsia. La història de la família Trotta evidentment narra el final de la Monarquia a través de la vida de tres generacions, però allò que és igualment interessant en aquesta novel·la és descobrir la raó per què Joseph Roth, nascut a la històrica província de Galítsia escull com a protagonistes tres descendents de pagesos eslovens. "Galítsia en la qual conviuen jueus, polonesos, rutens i alemanys significa per a Roth l'encarnació i la plenitud de la diversitat ètnica. Les diferències culturals que són conseqüència d'aquest fet són la característica principal de la seva obra; és d'allí d'on prové la concepció de la pàtria, fluctuant i alhora ferma, d'aquest nét tardà del vell imperi que va ser amarrada des de la infància amb un

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ WALLAS, Armin A., "Das Bild Sloweniens in der österreichischen Literatur. Anmerkungen zum Werk von Joseph Roth, Ingeborg Bachmann und Peter Handke", A. *Acta Neophilologica*, Ljubljana, Universitat de Ljubljana, 1991, número XXIV, pàgines 55-76.

regust dolç i amarg de la decadència."¹⁶⁶ L'origen jueu de l'escriptor va marcar la seva consciència de no-pertinença, d'estranyesa. Els seus protagonistes, que viuen a les regions limítrofes, són caracteritzats per l'alienació de l'individu, la solitud i l'aïllament que reflecteixen clarament la situació de la població jueva en la societat austríaca. Els homes sense pàtria, viatgers i habitants de les proximitats de les fronteres són els protagonistes de les seves novel·les que amb les vides narrades dibuixen a través de l'obra sencera de Roth el fil conductor de l'alienació. La pàtria no existeix, és present només en el passat, com una mena d'imatge mitificada que és visible només des de la distància. La pàtria de Roth està feta de l'anhel i de l'angoixa existencial.

Franz, el fill de l'heroi de Sipolje, emprèn una carrera burocràtica i es distancia completament del seu origen eslovè. És l'encarnació de la imatge del funcionari austríac que s'eleva per sobre de les diferents nacionalitats. Però el representant de la generació dels néts, de l'última generació que presència el final d'un sistema de valors, Carl Joseph, que l'ambició de la família obliga a una carrera militar no volguda, torna a sentir amb tota la força la punyent pregunta de la identitat. Davant els seus superiors formula el desig de prestar els serveis a la pàtria en el país dels seus avantpassats, però enlloc d'oferir-li la possibilitat de conèixer les contrades eslovenes, Carl Joseph és enviat a la frontera amb Rússia. Allà, a Galítsia, li sembla haver retrobat una pàtria espiritual substitutòria ja que la proximitat dels pagesos ucraïnesos, eslaus, el so de la música popular i de la tristesa dels seus acordions fan que Galítsia representi per a Carl Joseph la germana del nord d'Eslovènia. La cultura eslava i l'estil de vida rural, la situació fronterera, són aquelles característiques que en el pensament del protagonista uneixen Galítsia i Eslovènia.

Carl Joseph és un home sense pàtria. La seva recerca de coses amb les quals es podria identificar el condueix a establir lligams emocionals amb l'avi, que no havia conegut, però que per a ell representa el símbol d'un ordre antic i no del tot perdut encara. Per altra banda la recerca de la pàtria imaginària té els components d'una felicitat retrobada amb el país dels seus avantpassats. Sipolje, el lloc on el seu avi havia salvat la vida de l'emperador, gairebé ja no és

¹⁶⁶ BRONSEN, David, *Joseph Roth und die Tradition*, Darmstadt, 1975, pàgina 4.

conegut ni pels habitants de la regió, però Carl Joseph creu fermament saber com deu ser aquest "poble bonic, poble bo." Però aquest intent de tornar als orígens s'acaba mostrant com una equivocació, ja que la pàtria imaginada no es pot trobar, no es pot trobar perquè simplement mai havia existit. També la heroïcitat de l'avi, tant admirada, perd al llarg dels anys tota la seva aurèola mítica. Carl Joseph és confrontat intensament amb la manera com l'aparell propagandístic de l'Estat s'aprofita la salvació miraculosa de l'emperador a Sipolje i com la història falsificada del seu avi vol ser inclosa als llibres escolars.

Els pagesos eslovens i rutens, que viuen en consonància amb la natura, representen l'antítesi de les alienacions de la vida moderna, de la vida de les grans ciutats. Però el desig de poder-se incorporar algun dia a la vida quotidiana d'una comunitat rural resulta per a Carl Joseph irrealitzable. El seu amic més íntim, el metge militar Max Demant pateix una pèrdua de fonaments semblant i cultiva dins seu un record embellit de l'avi de la manera idèntica que Carl Joseph. Demant és d'origen jueu, però com que la seva vida va ser una trajectòria dibuixada pel procés d'assimilació ha traspasat definitivament la frontera que el separava de la cultura occidental i ha perdut els lligams amb la tradició jueva de l'est. *Ostjudentum* viu per a ell només en el record de la barba platejada de l'avi, en la seva figura corpulenta. El record de l'avi està carregat de l'autenticitat mentre la vida de Max Demant l'omple la consciència d'un buit i d'una absència que dura i dura. "Jo visc de l'avi", reconeix Carl Joseph a Demant i el narrador s'afanya a afegir: "Els dos eren néts, tots dos eren néts."¹⁶⁷ Els esforços de Demant de trobar uns lligams imaginatius amb la tradició fracassen, troba la mort en un duel provocat arran d'una ofensa amb un clar component d'antisemitisme.

La correspondència entre les dues regions limítrofes que Roth construeix per primera vegada amb *La marxa de Radetzky* es converteix més tard amb l'última obra de l'escriptor *La cripta dels Caputxins* (1938) en el principi estructural de tota la novel·la, construït sobre l'eix del paralelisme entre els eslovens i els jueus. El venedor de castanyes Joseph Branco Trotta pertany a aquella branca de la família que no va ser ennoblida i es va quedar a viure a Eslovènia: "Durant tots els anys vaig poder vendre arreu: a Bohèmia, a Moràvia, Silèsia,

¹⁶⁷ ROTH, *La Marxa de Radetzky*, Barcelona, Proa, 1985, pàgina 91.

Galítsia —i anava comptant els noms d'altres províncies desaparegudes—. I ara tot està prohibit. I això que tinc un passaport. Amb la foto."¹⁶⁸ És només un venedor de castanyes, però el seu cas és molt revelador, comenta el narrador. Abans arreu on la gent menjava castanyes torrades, hi era Àustria i hi regnava Franz Joseph. Ara, sense visat, les castanyes ja no es poden menjar enlloc. Abans les estacions ferroviàries de totes les ciutats eren iguals, i ara... La novel·la menys aconseguida de Roth, com assenyala Magris, està plena d'una nostàlgia profunda de l'imperi perdut, molt diferent de l'obra precedent. Acaba amb l'entrada de les tropes nazis a Àustria, el títol de la novel·la és per això clarament simbòlic. *Kapuzinergruft* és el panteó dels emperadors austríacs i després de l'annexió d'Àustria la vella monarquia hi quedarà definitivament sepultada.

La imatge d'Eslovènia en aquestes dues novel·les de Roth és de totes maneres ben lluny de la realitat, la qual cosa prova que el país del sud de la Monarquia va ser escollit per l'escriptor simplement com una imatge paral·lela, reflectida de Galítsia. Zoran Konstantinoviæ assenyala que les característiques amb les quals està descrita Eslovènia corresponen a una regió situada molt més cap al sud i amb fortes influències de l'orient. En les descripcions de Roth dels pobles eslovens trobarem així els minarets de les mesquites i l'hauré de buscar a l'extrem sud de la Monarquia, cosa que fa pensar a Konstantinoviæ que la imatge del país recreat correspondria molt més a Vojvodina. Més important que aquesta precisió és, però, la següent observació seva: "Podem partir de la pressuposició que amb Eslovènia Roth havia escollit una denominació que ha de quedar poc definida perquè el passat pugui emplaçar-se més lluny encara en la utopia i que la transformació de la realitat en un mite sigui encara més evident."¹⁶⁹ L'última novel·la de Roth porta aquest procés d'exterritorialització fins al final. Sipolje existeix només en la memòria, una paraula que serveix de fórmula màgica per trobar recer en un lloc imaginari.

La preferència de Roth per les cultures als confins del món mostra clarament el seu rebuig del nacionalisme tal com s'havia desenvolupat a Hongria o en la part germanòfona de la Monarquia. Friedrich Heer en el llibre dedicat a la recerca de la identitat austríaca exposa els

¹⁶⁸ ROTH, Joseph, *Kapuzinergruft A: Werke*, Köln, 1975, pàgina 969.

¹⁶⁹ KONSTANTINOVIÆ, Zoran, "Rittermeister Jelacich zwischen der Liebe zur Monarchie und zu seinen Söhnen" A: *Literatur und Kritik*, 1990, número 25.

seus personatges com aquells herois literaris que es coneixen a ells mateixos a través d'un dubte profund i que intenten superar el conflicte i l'enfrontament amb diferents tradicions culturals no fugint-ne, sinó desenvolupant una recerca profunda, una veritable crisi d'identitat.¹⁷⁰

En la novel·la de Joseph Roth, Magris subratlla la nostàlgia dels valors amb els quals estava unit el món austrohongarès com una de les possibles representacions literàries de l'ensorrament i l'agonia de la Monarquia. Però Roth amb les seves obres va crear també un clar exponent de la problemàtica identitària que obria dins de l'imperi la convivència de diverses cultures i llengües. Per què les novel·les de Joseph Roth encara són llegides avui? La resposta l'hem de buscar en el fet que l'exaltació de la unitat de la vella monarquia sense fronteres internes no va tenir successors entre els joves escriptors austríacs, en canvi, la recerca de la identitat dels protagonistes, els dubtes i la sensació del buit que els sobrevé amb una intensitat extraordinària van ser aquells continguts que van despertar l'interès de les noves generacions. Molt especialment l'interès d'Ingeborg Bachmann, una escriptora que ens dóna ràpidament a entendre com ha evolucionat el mite dels Habsburgs en la literatura austríaca de la postguerra, entendre la intensitat de la confrontació amb el passat que podem trobar en algunes obres austríaques de la segona meitat del segle XX.

La seva narració *Tres camins cap al llac* ("Drei Wege zum See", 1972) és una continuació temàtica de l'última novel·la de Roth i narra la trobada a París entre una fotògrafa de Klagenfurt, Elisabeth Matrei, i Franz Joseph Eugen Trotta, un dels membres de la família creada per Joseph Roth que en aquesta narració viu la vida d'un exiliat: l'experiència traumàtica del nacionalsocialisme, l'emigració i la pèrdua de la seguretat de viure envoltat d'una sola llengua. El senyor Trotta d'Ingeborg Bachmann viu conscient de ser un estrany en el món. "Jo no visc de cap manera, no he sabut mai què és, la vida. Al costat teu busco la vida, però no em puc ni tan sols imaginar que me la podries oferir,"¹⁷¹ diu Trotta a la seva amant. El comte Franz Joseph Eugen Trotta pertany, com ho especifica l'escriptora, a la generació dels besnéts. A la cripta dels Caputxins descansen els emperadors, però la vida segueix. El comte acaba la seva voluntàriament a Viena i provoca bastant enrenou perquè les autoritats no li troben ni

¹⁷⁰ HEER, Friedrich, *Der Kampf um die österreichische Identität*, Wien-Köln-Graz, 1981.

pertinences ni família, només el passaport en una de les butxaques, l'únic senyal d'identitat. La branca ennoblida de la família literària s'ha extingit, però Elisabeth durant un dels seus innombrables trànsits per l'aeroport de Viena viu una fugaç trobada amb Branco Trotta de Ljubljana. Una fugaç trobada i una inexplicable, mística història d'amor. S'acaben de conèixer i Branco s'acomiada donant-li un tros de paper on va escriure alguna cosa. No és ni l'adreça, ni el número de telèfon de contacte, sinó una sola, lacònica frase: "Sempre us havia estimat." Sigrid Weigel en la interpretació del relat exposa aquesta petita escena com l'expressió de la impossibilitat de l'amor, alhora que el lloc i la brevetat de la trobada parlen de la impossibilitat de posseir història, encara que individual, de durar en el temps. L'encontre entre Branco i Elisabeth és el desig que neix d'una carència més absoluta, que dura un sol instant i que s'esdevé en un veritable no-lloc.¹⁷²

La valoració positiva del fet de posseir una pàtria en l'obra de Bachmann no ha de ser confosa amb la nostàlgia o amb l'enyorança. La pàtria representa en la seva narració el contrapunt del món, un possible recer contra l'alienació que és el sinònim del món contemporani. Cap rastre de l'idil·li no conflictiu, ja que aquells qui busquen la pàtria són gent que no posseeixen cap sostre veritable, cap casa, els exiliats que pateixen la pèrdua de la llengua i de la identitat. La pàtria viu només en els contorns, els contorns de la ciutat natal, d'Àustria, d'Eslovènia que van ser trencats pel nazisme i el feixisme quotidià, com diu Ingeborg Bachmann. La possibilitat de trobar la unió entre la llengua i la realitat, la veritable comunicació entre un home i una dona queda inscrita als dominis de la imaginació. Aquest paisatge imaginari de les regions limítrofes entre Àustria i Eslovènia en les quals troba el seu reflex la Galítsia de Roth són utopies i existeixen només com a utopies que permeten imaginar la possibilitat d'una existència plena. Els tres camins cap al llac són el triangle entre Sipolje/Eslovènia, Viena i Zlotograd/Galítsia. I la frase que precedeix la narració diu: "L'origen de la història es troba en la topografia."

Al prefaci a la traducció espanyola del seu llibre, trenta anys més tard Claudio Magris reconeix: "Per descomptat tornaria a escriure amb més amplitud l'últim capítol dedicat a la gran

¹⁷¹ BACHMANN, Ingeborg, *Simultan*, München, DTV, 1976, pàgina 114.

novel·la cognoscitiva austríaca —Musil, Broch— que sondeja les ruïnes de la totalitat, la dissolució de la paraula i del jo individual i tendeix cap a la creació d'un nou model del món, del saber i de l'home. Crec que he reescrit aquest capítol durant els anys que han passat des d'aleshores a través d'assaigs que vaig dedicar a la literatura austríaca i *mitteleuropea* en general i a diversos autors, Hofmannsthal, Musil, Svevo, Broch, Blei, Canetti, Doderer, Rilke i molts altres"¹⁷³ En aquesta ocasió no esmenta explícitament a Joseph Roth, però el llibre següent que Magris va publicar després de l'èxit de la seva primera obra mostra com el breu capítol dins del *Mite dels Habsburgs* no va esgotar tot el que l'estudiós italià volia dir sobre l'escriptor de Galítsia, *Lluny d'on. Joseph Roth i la tradició hebraica de l'est.*¹⁷⁴ Tal com ho diu expressament un altre gran coneixedor de la literatura de Roth, Hartmut Scheible,¹⁷⁵ aquest llibre és una de les obres referencials més importants sobre la seva literatura. Magris va posar Roth aquesta vegada en el context de la tradició judaica de l'est i va mostrar a través del seu exemple la desaparició d'aquest bagatge. La quantitat de material recopilat en el llibre sobre aquesta tradició és tant extraordinària que podria ser llegit també com a una presentació de la literatura en jidisch.

Tant les pàgines dedicades a Roth com les que es refereixen a altres escriptors que Magris va publicar posteriorment complementen d'una manera molt important els pensaments expressats en el primer llibre i cal tenir-los molt en compte perquè a vegades capgiren la visió que ens podem fer sobre una o altra obra. A part del llibre dedicat a Roth, Magris reescriurà posteriorment també els capítols dedicats a Hugo von Hofmannsthal i a Robert Musil¹⁷⁶ per tractar aquells aspectes de la seva obra que el tema del mite dels Habsburgs, que s'havia proposat per a la seva primera investigació, no li va deixar desenvolupar del tot.

¹⁷² WEIGEL, Sigrid, *Ingeborg Bachmann*, Darmstadt, WBD, 1999, pàgines 397-409.

¹⁷³ MAGRIS, Claudio, *El mito habsbúrgico en la literatura austriaca moderna*, México, Universidad nacional autónoma de México, 1998, pàgina 24-25.

¹⁷⁴ MAGRIS, Claudio, *Lontano da dove. Joseph Roth e la tradizione ebraico-orientale*, Torino, Piccola Biblioteca Einaudi, 1971.

¹⁷⁵ SCHEIBE, Hartmut, *Kommentierte Auswahlbibliographie A: Text und Kritik, Sonderband*, 1982, pàgina 159.

¹⁷⁶ MAGRIS, Claudio, *El anillo de Clarisse. Tradición y nihilismo en la literatura moderna*, Barcelona, Península, 1993.

Dins de la concepció mítica d'Àustria Magris descobreix una altra possible actitud envers els canvis, és la posició adoptada per Hugo von Hofmannsthal, que va refusar admetre que l'univers del passat havia arribat al seu fi i va realitzar amb les seves obres literàries el màxim esforç per evadir la història, oblidar i transfigurar la realitat concreta. Hofmannsthal, segons l'historiador italià, va posar l'ofici d'escriptor al servei de la defensa nacional, la defensa de la "unió supranacional i la fusió de les estirps"¹⁷⁷ i exaltava el fet que Àustria era un organisme superior i que la missió alemanya havia de ser civilitzar Europa. En els escrits propagandístics de Hofmannsthal pren la seva forma el concepte més pur del que significava la *Mitteleuropa* dels Habsburgs segons Magris. Cal dir que l'activitat política de Hofmannsthal durant la primera guerra mundial realment va ser polèmica, però també íntimament lligada al pensament polític de l'època. Per això comentarem la qüestió de les idees polítiques de Hofmannsthal en el capítol següent, dedicat a aquest aspecte.

Però fins i tot un autor d'una importància tan extraordinària com Robert Musil, que a més a més mereix una simpatia gens dissimulada per part de l'autor d'aquest panorama de la literatura austríaca, fins i tot Musil és per Magris només una de les múltiples facetes que el mite dels Habsburgs havia adoptat. Tot i la inversió irònica, l'Àustria de k.u.k. de Musil conserva encara molts trets de Grillparzer i de Hofmannsthal. Magris considera que la monumental novel·la *L'home sense atributs* està marcada per l'absència del sentit d'evolució històrica mentre que Musil com a escriptor se li mostra com un altre exemple de personalitat pública, incapaç de participar activament en una societat. "Afirmar, orgullosament, com feia ell, que és més difícil escriure una novel·la que dirigir un estat, es quedar-se al nivell d'un diletant"¹⁷⁸, comenta Magris. El protagonista de la novel·la, Ulrich, s'adona que la seva vida està mancada de dimensió històrica, que els esdeveniments i les experiències acumulades no s'acaben de transformar en una línia de progressió i de desenvolupament.

Com hem pogut veure, Claudio Magris és crític envers l'amor a la pàtria dels escriptors austríacs que ha inclòs al panorama d'aquesta literatura nacional, encara que no aconsegueix mantenir la distància d'un observador imparcial durant tot el llibre. Però més que els passatges

¹⁷⁷ Ibid., pàgina 365.

on es deixa endur pels elogis d'algunes obres i queda com embuixat de tant d'idil·li, allò que més va contribuir a la creació de la falsa imatge que la literatura austríaca és un tot monocromàtic, és la selecció d'obres. L'estudi publicat l'any 1963 forçosament deixa de banda els escriptors austríacs emblemàtics de la segona postguerra, com Ingeborg Bachmann o Thomas Bernhard que es van enfrontar decididament a la imatge del passat tan glorificat, tan definitori, entès com l'única possible caracterització de la nació.

Magris és el principal responsable que s'hagi produït una curiosa substitució de termes, el seu llibre va aconseguir que els adjectius "centreeuropeu" i "austríac" comencessin a ser intercanviables i utilitzats per a la descripció del món feliç que rau per sempre més perdut en el passat. Al principi dels anys seixanta Magris estava fermament convençut que tota l'admiració envers la monarquia, que ell havia descobert en la literatura dels escriptors de llengua alemanya, es podria trobar també en les obres dels escriptors d'altres llengües d'aquest Estat desaparegut, però com que aquestes obres per raons lingüístiques no li eren accessibles va donar per certa una opinió que no és més que una simple pressuposició. L'anècdota que confirma l'equivocació d'aquestes declaracions és el fet que el paràgraf, que tenim intenció de citar, procedeix de l'edició alemanya. La traducció castellana, publicada a l'any 1998, exclou tota una pàgina sense cap advertiment, una pàgina on es troben les declaracions més desencertades sobre altres literatures dins de l'imperi. És de suposar que aquesta omisió no és casual o involuntària, sinó expressa:

Per descomptat és possible trobar la figura de l'home que amb totes les característiques pertany a l'imperi dels Habsburgs, tal com l'hem de perfilar aquí, també en les obres dels escriptors que van escriure en altres llengües, però que espiritualment i segons els motius emprats pertanyen a la mateixa literatura imperial i reial, com per exemple l'italià Svevo, el polonès Schultz i els iugoslaus Krleža i Andriæ perquè tots aquests tenen un lloc dins de la mateixa *koine* centreeuropea, produïda, si més no indirectament, per l'imperi dels Habsburgs.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Ibid., pàgina 452.

Magris fins i tot s'atreveix a anomenar alguns d'aquests escriptors que escrivien en els confins més allunyats de l'imperi i esmenta com a primer el comerciant jueu Italo Svevo que escrivia en italià en una ciutat que va ser una veritable cruïlla de pobles, el port situat al nord de l'Adriàtic, Trieste. Podríem afegir una llarga llista, però no per confirmar la seva tesi que "el mite dels Habsburgs troba un paral·lel eficaç tant en els grans escriptors de totes les nacionalitats de la monarquia com en els de menys importància"¹⁸⁰, sinó per desmentir-la rotundament. Però prenem, a tall d'exemple, el primer nom de la llista, a Aron Hector Schmitz (1861-1938), que li deien també Ettore. Per a firmar les seves obres utilitzava un pseudònim prou eloqüent, "Svevo" és l'expressió despectiva amb la qual els italians anomenen els alemanys. Ettore Schmitz sabia que a Trieste se sentia estrany perquè els seus orígens jueus l'unien amb la cultura alemanya. Havia fet la seva formació en les escoles alemanyes i mai no s'acabaria d'integrar del tot a la cultura italiana: d'aquí prové el seu pseudònim i seria injust no reconèixer-li en el simple gest de triar el nom per a la firma el gran mestratge d'un autor que a través de les seves obres s'ha mostrat tan hàbil en l'ús de la ironia. Es prou conegut el difícil camí que van haver de recórrer les seves novel·les abans de ser descobert en l'any 1925 com el gran desconegut de les lletres italianes i la sort de les seves obres va ser anomenada unànimement com "el cas Svevo".

El cas d'aquest escriptor italià és interessant també perquè entre les obres dedicades a l'estudi de la seva literatura trobarem investigacions de Guiseppe Antonio Camerino¹⁸¹ que amb tota una sèrie de publicacions intenta esbrinar quines són les característiques en la poètica de Svevo que el fan diferent de les lletres italianes i l'acosten a la tradició *mitteleuropea*¹⁸². Com és d'esperar per la gran influència que va tenir l'estudi de Claudio Magris a Itàlia, Camerino utilitza el terme en alemany i escrit en cursiva, fins i tot quan el fa servir com a adjectiu. No cal dir que

¹⁷⁹ MAGRIS, Claudio, *Der Habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur*, Salzburg, Otto Müller, 1966, pàgina 14.

¹⁸⁰ *Ibd.*

¹⁸¹ CAMERINO, Guiseppe Antonio, *Italo Svevo: significato e caratteri di una poetica mitteleuropea A: CACCIAGLIA, N.; FAVA GUZZETTA, L. [Ed.], Italo Svevo scrittore europeo. Atti del convegno internazionale* (Perugia, 1992), Firenze, Leo S. Olschki, 1994 — CAMERINO, Guiseppe Antonio, *Italo Svevo e la crisi della Mitteleuropa*, Milano, IPL, 1996.

¹⁸² Italo Svevo no és l'únic autor literari que la crítica italiana va examinar en relació amb el concepte de *Mitteleuropa*. — TORDI, Rosita [Ed.], *Umberto Saba. Trieste e la cultura mitteleuropea. Atti del Convegno* (Roma, 29-5 a 30-5-84), Roma, Fondazione Mondadori, 1986.

el concepte de Centreeuropa en aquests estudis se solapa completament amb la cultura alemanya. El món literari de Svevo demostra segons Camerino els seus lligams amb aquesta tradició en dues vessants. La primera característica és la capacitat de transmetre la sensació d'estranyesa envers el món, la qual cosa és una constant temàtica en la literatura austríaca dels escriptors que eren, com Italo Svevo, jueus. En aquest context les obres de Svevo testimonien el procés d'assimilació i tracten de temes que Camerino considera característics de literatura escrita per jueus, com la relació entre el pare i el fill o, en un context més ampli, totes les qüestions relatives a la institució familiar. L'altra part del seu horitzó literari, que té relació amb *Mitteleuropa*, prové de la gran admiració que Svevo va sentir per a la filosofia d'Arthur Schopenhauer. Els personatges de Svevo es troben en la contínua recerca d'arguments per prendre una decisió, però són incapaços de dur a terme les seves accions i amb això representen el contrapunt de persones actives que mai deixen que un excés de dubte afecti les seves empreses. Aquesta tipologia de personalitat humana té la seva correspondència en grans blocs temàtics que es repeteixen en totes les seves obres. Primer de tot l'automatisme en les accions dels protagonistes que no aconsegueixen dominar els impulsos i sotmetre el comportament només als dictats de la voluntat, la qual cosa els indueix una i una altra vegada a desenvolupar diverses estratègies d'autoengany. La dualitat es repeteix en un nivell més palpable dels textos de Svevo, així que Camerino assenyala també l'oposició entre les persones sanes, plenes de vitalitat i empena i els malalts que són gairebé incapaços de viure, no a causa de la debilitat corporal, sinó per la falta d'esperit emprenedor. Les oposicions esmentades troben el seu fonament filosòfic en la diferència entre l'aparença i la realitat.

La literatura d'Italo Svevo és un notable exponent de la tradició que és basa en la consciència de les pròpies accions, que explora l'abisme entre la representació i la vida. A partir del moment en el qual la reflexió ha començat a produir "la corrosió de l'ànima", com titula Svevo un dels seus assaigs, no és possible tornar a una vida feliç i plena. Resumint els apunts principals dels estudis de Giuseppe Antonio Camerino podríem arribar fins a aquesta conclusió que és de gran rellevància per determinar el rerafons d'idees sobre les quals es basen les novel·les, els contes i les obres teatrals d'Italo Svevo. Però aquesta conclusió demostra precisament com les idees, sobretot les grans idees capaces de marcar l'horitzó de tota una

època, no coneixen pàtria ni es poden atribuir a una determinada part del continent. La consciència que entre l'aparença i la realitat existeix una profunda escissió va trobar una descripció filosòfica important en l'obra d'Arthur Schopenhauer, però aïllar la influència de la seva filosofia sobre Svevo no vol dir que tot escriptor que es nodreixi de la filosofia schopenhauriana ha de ser considerat *mitteleuropeu*. El cercle de possibles candidats seria simplement massa gran.

En les investigacions de Camerino és problemàtica ja la primera pressuposició, que fa referència a la particularitat dels canvis en si de les famílies jueves. És cert que Franz Kafka i Italo Svevo ofereixen potser els textos més grans basats en el conflicte generacional, però la transformació de la vida familiar i de la institució de la família burgesa que va començar amb l'inici del segle XX no va ser ni molt menys limitada a la comunitat jueva. Per què si no Kafka i Svevo encara conserven tants lectors? Notablement més feble, però, és l'argument central de Camerino que podem trobar la poètica *mitteleuropea* de Svevo en conceptes que envolten camps temàtics com la mort, la ineptitud, la vellesa o la malaltia. Els arguments amb els quals Camerino intenta limitar l'horitzó espiritual de Centreeuropa s'esfondren pel seu propi pes. Amb la crítica d'aquest intent de determinar Centreeuropa a través de continguts filosòfics, de peculiaritats en la reflexió, de mentalitat, volem apuntar també cap a la inviabilitat de qualsevol projecte d'aquestes característiques.

Per altra banda, però Italo Svevo, amb un sentit tan perfilat per a notar les tensions en la societat burgesa de la seva ciutat natal, la tensió entre els dominis de la corona austríaca, la tradició jueva i la creixent influència italiana que abraçava tots els aspectes de la vida quotidiana, Svevo, que va haver de sentir sobre la pròpia pell com és de difícil aconseguir el reconeixement d'una cultura no del tot pròpia, es mostrava completament impassible envers un conflicte secular d'aquesta regió, el conflicte entre els italians i els eslovens. Els personatges de les seves novel·les, quan topen amb la vida rural de la regió, amb els pagesos i els artesans, no veuen altra cosa que una estirp eslava i les pretensions que en la parla que se sent utilitzar en els pobles hi ha també un senyal d'identitat els hi resulten completament desconegudes. Per això és fins un cert punt comprensible, tal com puntualitza Alenka Koron en l'estudi que acompanya la

segona traducció de Svevo a l'eslovè, que la seva literatura a Eslovènia no va ser rebuda amb gaire fervor:

Del poc i reduït ressò que van tenir les obres literàries d'Italo Svevo entre el públic, tot i algunes excepcions, podem arribar a la conclusió que els eslovens no només el van conèixer molt tard, sinó també que no van mostrar cap mena d'entusiasme. Potser n'és responsable el fet que Svevo tampoc va mostrar cap interès pels eslovens, ja que enlloc no els va dedicar una atenció especial ni els va intentar diferenciar del conglomerat de la població de Trieste, tot i que com a triestí va viure amb ells a la mateixa ciutat.¹⁸³

L'exemple de Svevo no és sinó una prova més que Centreeuropa no representava ni tan sols en el temps quan bona part d'aquesta regió estava unida sota un sol domini dinàstic un aliatge homogeni. La descripció del filòsof Vlado Gotovac continua sent la més apropiada, també per comprendre el punt de vista d'Italo Svevo sense necessitat de llançar un crit al cel demanant justícia. "El món d'un feliç i d'un infeliç no és el mateix món"¹⁸⁴, escriu Gotovac i cal comprendre que aquesta és l'única possible descripció de la realitat austro-hongaresa. Cada món té una direcció, té coses que per a ell signifiquen sí i altres que signifiquen no, i coses que per a ell existeixen i altres que no. La confirmació de com estar junts no necessàriament implica ser el mateix i que cal més que res respectar la possibilitat de diferents punts de vista, la trobarem també en la descripció d'una altra ciutat emblemàtica a causa de la barreja de cultures que albergava just a l'altre costat de l'eix imaginari entre l'est i l'oest. Czesław Miłosz, quan descriu la seva ciutat natal, Vílnius abans de la segona guerra mundial diu: "cap pont unia en la nostra ciutat a les dues poblacions, la jueva i la catòlica. Vivien en el mateix lloc, però com si fossin en dos planetes diferents."¹⁸⁵

Per descomptat l'estudi de Claudio Magris no dona la impressió que dins de la Monarquia hi poguessin existir una munió de planetes culturals diferents. Però no és només la

¹⁸³ KORON, Alenka, "Italo Svevo in obrobje" ("Italo Svevo i els marges") A: SVEVO, Italo, *Kratko sentimentalno potovanje*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1988, (Kondor, 246), pàgina 256.

¹⁸⁴ GOTOVAC, Vlado, *Vidljiva i nevidljiva Srednja Evropa (Centreeuropa visible i invisible)* A: *Republika*, número 11-12, 1988, pàgina 12.

¹⁸⁵ MIŁOSZ, Czesław, *Otra Europa*, Barcelona, Tusquets, 1981, pàgina 106.

més completa exclusió de tot el que s'ha escrit en alguna llengua que no fos alemany que provoca la sensació falsa d'una unitat espiritual. Fins i tot seguint el criteri d'examinar només les obres escrites en alemany, el procediment de Magris és més que dubtós. Pren en consideració els escriptors realment secundaris seguint la voluntat de recollir tot el que s'ha escrit en alemany en qualsevol dels racons de la monarquia, per molt allunyats que fossin. En la seva investigació té evidentment cabuda també la literatura escrita en llengua alemanya a Praga durant l'imperi i és veritat que dedica extensos comentaris a les obres de Franz Werfel, però en canvi exclou pràcticament per complet l'obra de Franz Kafka. Sense cap mena de dubte Kafka, que mereix només una exigua observació com l'autor d'unes novel·les que parlen de la condició humana sense esperança va crear un univers literari que per si sol és suficient per tirar a terra el castell de cartes construït per Claudio Magris a fi de representar la literatura en llengua alemanya dins dels límits de la Monarquia.

La selecció d'obres que pren en consideració és el primer criteri que cal tenir en compte per avaluar el panorama de la literatura austríaca moderna que ens és ofert en aquest llibre. No oblidem, però, que Magris tenia intenció de descobrir com el passat es va anar convertint en el mirall imaginari en el qual la identitat austríaca es pot emmirallar amb autocomplaença. A causa d'això sembla molt raonable que consideri només aquelles obres literàries que formen part del procés de la construcció de la identitat i deixi de banda totes les altres. L'única cosa veritablement problemàtica en el seu procediment és que és massa propens a fer generalitzacions i estendre el model de la representació de la realitat, que va descobrir en algunes obres, a tot el que s'havia escrit dins de la Monarquia. La veritat és que no cal esforçar-se gaire per trobar un exemple adient que presenti el contrapunt literari i mostrar com el mite de la ideologia dominant va ser constantment qüestionat. Però a part d'alguns dels trets oblidats en el rostre de la Kakània de Magris, caldria examinar més de prop algunes línies que Magris sí que va dibuixar — amb el propòsit de descobrir com alguna vegada la seva anàlisi crítica es queda a mig camí i no en treu totes les conclusions que podria.

Magris en el seu llibre no oblidava els escriptors dels confins orientals del regne que viuen dispersos entremig de la població local i representen la part visible dels petits illots de llengua

alemanya i les obres que s'hi escriuen, malgrat les diferències, tenen segons la seva opinió una denominador comú:

Entre els anys 1860 i 1900, si fa o no fa, floreix en cada Kronland una literatura local, rural i folklòrica. Des del Tirol al Banat, de Caríntia a Croàcia una narrativa pintoresca coloreix el ric mapa literari amb difuminacions múltiples que corresponen a les situacions diferents de cada terra en qüestió.¹⁸⁶

Entre els autors que esmenta en la nota a peu de pàgina considera Magris especialment memorables les històries de Friedrich von Gagern (1882-1947).¹⁸⁷ Les obres que va escriure aquest representant de la noblesa rural austríaca, el senyor del castell de Mokrice, situat a prop de l'actual frontera entre Eslovènia i Croàcia, són un bon exemple per desmentir que es tractés d'una literatura rural i idíl·lica sense més i mostrar que Claudio Magris no acaba de dur a terme la intenció de desemascarar el mite dels Habsburgs i que deixa completament inadvertida la funció política d'aquesta tradició.

La funció del mite és donar la impressió que és possible una síntesi del tot allò que és massa extens per ser examinat, que és possible resumir tot, per molt que tingui una aparença complexa i embullada. D'aquesta manera es crea una imatge del món, un concepte del món que és la representació vinculant per a tot un col·lectiu humà i que en la consciència de tots els homes posseeix els atributs de la veritat. En la literatura moderna aquesta vinculació a la consciència col·lectiva és rara, és poc freqüent veure que una determinada representació del món sigui enunciativa d'una manera anònima amb la tendència de convertir tot el que es mostra individual i casual en uns fenòmens impersonals i eterns. Tot i això, Claudio Magris ens descobreix alguns noms on la representació literària s'acosta, o fins i tot es converteix en un mite amb l'únic objectiu de preservar l'estat de coses, per preservar intacta la relació de forces, la relació entre el poder i la submissió.

¹⁸⁶ MAGRIS, Claudio, *El mito habsbúrgico en la literatura austriaca moderna*, México, Universidad Nacional Autónoma de México, 1998, pàgina 260.

¹⁸⁷ *Ibd.*, pàgines 270-271.

Les pintoresques descripcions de la vida provincial de Gagern tenen un elevat contingut d'aquell mite que pretén convertir-se en una imatge vinculant del món i mostren amb una especial agudesia que la premissa principal del llibre de Magris és la correcta, que es tracta de demostrar la tàctica de *fortwursteln*, demostrar la tàctica de conservar les estructures socials intactes per sempre més. Però Magris, malauradament, no va més enllà de considerar les novel·les de caçadors escrites per Gagern com a memorables exemples de la literatura local.

Friedrich von Gagern va escriure la gran part de les seves obres més tard que el període que Magris determina com a temps de floració de la literatura rural en els confins del regne, els seus llibres pertanyen a l'època entre les guerres i tot sovint abandonen els passatges del regne austrohongarès i s'endinsen en les regions exòtiques d'Àfrica o descriuen la conquesta americana de l'Oest llunyà. Entre les obres més interessants que va crear, hi ha una sèrie d'històries sobre caça. La seva literatura deixa veure com el procés dels canvis en els estrats socials va portar a la pèrdua de la funció ancestral de la noblesa. Aquests canvis representen en bona part una transformació en l'àmbit econòmic, però per reduir-ne els efectes Gagern no preveu una necessària transformació de la classe social a la qual pertany, sinó just al contrari. El senyor de castell del Mokrice s'aboca en ple segle XX a la imatge herderiana del món eslaus com una encarnació de la senzillesa i de la innocència infantil. Després de l'any 1918 els pobles eslaus ja no són els súbdits de l'imperi i també en la petita escala local la noblesa perd la seva posició social i la distinció envers la població ja no es pot fonamentar en una estricta jerarquia de classes. És llavors quan la distinció pren un caire molt més agut i es converteix en la distinció fonamentada en la diferència de races. La diferència entre els eslaus i els alemanys passa a ser una distinció antropològica i la noblesa adquireix la funció del protector i senyor indispensable per als pagesos eslaus, senzills i submisos. L'evolució de la personalitat de Friedrich von Gagern segueix la línia dels nobles austríacs després de l'esfondrament del seu món. El món ha perdut una estructura que semblava eterna i per això el punt d'orientació es troba no en el futur, sinó en el passat. El trauma produït per a la pèrdua de la monarquia no va resultar només de la pèrdua del status social, de la base econòmica que el possibilitava, sinó que els va llevar també l'espai de la seva realització social. A causa d'això l'idíl·lic món ple de colors locals és presentat com

un ordre natural de les coses i aquesta societat agrària esdevé la imatge del paradís.¹⁸⁸ És a dir que en la tranquil·litat pastoral de la narrativa costumista no és precisament el reflex fidel d'una determinada regió, sinó una imatge truncada amb un clar objectiu polític.

El llibre *El mite dels Habsburgs en la literatura austríaca moderna*, tot i algunes reserves, és un valuós document sobre el concepte de Centreeuropa i està, a més a més, a la disposició d'un públic molt ampli. Però seria molt incorrecte valorar el treball d'un historiador de la literatura com Claudio Magris només considerant un únic llibre seu, escrit a més a més tot just a l'inici de la seva trajectòria. En els decennis posteriors Magris va fer una evolució molt interessant. Els seus llibres posteriors, sobretot *L'anell de Clarisse* (1984), mostren amb una gran perspiciàcia com la percepció de l'herència rebuda de la cultura creada durant el temps de la Monarquia austríaca va anar variant al llarg dels anys. Si al principi dels anys seixanta el seu llibre descobria la faceta mítica d'aquesta tradició, Magris no es va aturar en aquest punt ni es va accontentar amb la descoberta summament important d'haver assenyalat la línia de les obres literàries a través de la qual es confirmava la identitat austríaca. Magris, posteriorment, descobreix un altre contingut de la tradició literària i filosòfica dels austríacs, completament oposat a la desproblematitzada representació de la realitat de la qual va parlar en el primer llibre. El capítol escrit amb més tendresa és sense cap mena de dubte aquell que Magris va dedicar a Robert Musil. I és precisament aquest escriptor, que va crear els seus personatges com si els hagués calcat de les figures emblemàtiques de la tradició austríaca, però alhora les havia desfigurats i les havia destruït, aquell qui ens pot obrir la porta per endinsar -nos a un altre concepte, hores d'ara molt actual encara, la qüestió sobre quin és el contingut del tresor que hem heretat del bagatge cultural de la Monarquia Austrohongaresa. Aquest món d'ahir ara, quan tot just ens acabem d'endinsar al segle XXI, ja no representa cap imatge idíl·lica d'un passat perdut per sempre més. La tradició cultural del vell imperi és per al nostre temps vàlida perquè la Kakània va gestar, en el temps de la seva imminent descomposició, una filosofia pròpia per fer front a un món que se li esmicolen els fonaments, la tradició, el mite. Kakània, l'irrecuperable

¹⁸⁸ Dec aquesta interpretació de les obres de Friedrich von Gagerna a Uwe Baur.— BAUR, Uwe, *Friedrich von Gagern und das Trauma des Zusammenbruchs der Monarchie. Beobachtungen zur*

imperi d'altres temps, va morir amb un cant de cigne que ara ens ajuda a viure. L'únic imperi que s'ha descompost en el si de l'Europa moderna és una lliçó per a la història, evidentment. El contingut d'aquesta lliçó és doble. Ens parla de la insuficiència de la cohesió basada en la tradició monològica i alhora ens mostra la força del pensament que neix de la confrontació.

En una de les seves obres posteriors, Claudio Magris, comenta la carta que Hugo von Hofmannsthal havia escrit en nom de l'imaginari Lord Chandos i diu:

Aquell floriment de *fin de siècle* [...] va ser el germen del futur i no la pompa del comiat. Però el presagi del futur que significava el fi d'aquesta cultura era la fi de tota una civilització, no només austríaca, sinó també europea, era la indefectibilitat del comiat; d'un ordre de valors, d'una totalitat unitària capaç de superar i abraçar la multiplicitat de l'existència, d'un sentit immanent als fragments dispersos de l'esdevenir, de la vida veritable.¹⁸⁹

Molt diferent del comentari sobre les obres de Hugo von Hofmannsthal en la seva primera obra, en el compendi d'assajos literaris titulat *L'anell de Clarisse* Magris reconeix la importància de les idees estètiques de Hofmannsthal i considera que la vida aconsegueix revelar el seu sentit precisament perquè els artistes s'han adonat que les paraules "es desfan a la boca com bolets podrits":

*Tot se'm trencava en trossos i els trossos es tornaven a trencar en trossos i no en quedava res que es pogués resumir sota un sol concepte. Les paraules aïllades floten al meu costat; quallen en forma d'uns ulls que m'observen fixament i que jo també em veig obligat a observar: són el remolí que gira sense parar i a través del qual s'arriba fins al buit; mentre l'observo em roda el cap.*¹⁹⁰

"L'home sense atributs consisteix en els atributs sense home" comenta Robert Musil i explica així amb quin propòsit va escollir el títol de la seva novel·la més emblemàtica. Es tracta

Mythisierung seines Menschenbildes A: KARNER, Stefan; SCHÖPFER, Gerald [Eds.], *Als Mitteleuropa zerbrach*, Graz, Leykam, 1990, pàgines 185-198.

¹⁸⁹ MAGRIS, *El anillo de Clarisse*, Barcelona, Edicions 62, 1993, pàgina 40.

d'un comentari adient també per descriure les característiques de l'època en la qual va viure aquest escriptor austríac. La vida cultural dels primers decennis del segle XX a Àustria és un compendi de formes impures, una mostra de moviments i estils estètics diferents i fins i tot oposats que es dipositen un al costat de l'altre, o millor dit, un sobre l'altre com un palimpsest. L'esforç per trobar unes característiques, que per si soles poguessin expressar la identitat d'aquest temps, resulta infructuós. És un temps sense atributs. Un temps que posseeix només atributs incapaçs de definir el rostre de l'època. Els atributs independents. Un món ple d'atributs, però un món sense l'home, un món ple d'experiències sense que hi hagués algú que les pogués experimentar. L'antropocentrisme s'acaba i la fortalesa del jo es descompon.

Allò que desapareix en els últims anys de la Monarquia és el món èpic, el món autosuficient fora del qual no existeix res ni es necessita res. La seguretat d'un entorn social immutable i clos dins d'una bombolla que el protegeix de tota la influència estranya s'acaba. Musil havia escrit que Kakània va ser el primer país al que Déu li va retirar el crèdit, el crèdit de la producció, la fe necessària per creure que la vida està ben ordenada i la convicció que els esforços esmerçats per mantenir l'ordre del món tal com és són justificats precisament perquè corren al compte d'aquest crèdit, d'aquest *credo*. Igual que una empresa quan perd els seus prestamistes també el país es va esfondrar un cop no va quedar ningú que el cregués sòlid. Regirant les pàgines d'escriptors i filòsofs que van ser contemporanis de Musil queda clar que la intuïció del final eminent d'un imperi no és l'única culpable per a la sensació de desencant. En els primers decennis del segle XX culminen molts processos que porten a la successiva desintegració de sistemes estables. En la consciència de la civilització europea neix la noció de no res, la consciència que la vida conté d'un buit enorme que res pot suplir. Aquest *mal de siècle* no és una particularitat de la vella Àustria.

El segle XX comença a Europa com un líquid efervescent on tots els àmbits de la vida queden afectats per l'agitació. La pèrdua de fermesa, però, genera una gran i punyent necessitat de tornar a obtenir la raó per viure, la resposta del per què de tot plegat. Allò que es necessita és el substitut de la fe religiosa, de l'emperador amb la barba blanca partida pel mig, l'explicació

¹⁹⁰ HOFMANNSTHAL, Hugo von, "Ein Brief", A: *Erzählungen, Erfundene Gespräche und Briefe*.

d'un món incommensurable i la substitució d'una veritat última que no es deixa trobar. És cada cop més gran el desig de formar part d'una empresa que té sentit, justificació, crèdit. Neixen els dos grans objectius: el nacionalsocialisme i el bolxevisme. La música de marxes militars i les banderes omplen el buit que es va obrir amb la gran pregunta, el per què de la vida. Sota uns lemes més clars i inequívocs que mai comença l'època més terrible. L'època que eludeixen totes les concepcions nostàlgiques de Centreeuropa, els anys entre 1914 i 1945.

Reisen, Frankfurt am Main, Fischer, 1979, pàgina 466.

ICONA DE DOMINACIÓ

L'Alemanya nazi va ser una experiència dolorosa, el record d'aquest cop de la història encara és ben viu en moltes memòries dels habitants del món que més tard es va veure tenyit de roig. Si la invasió de la ideologia comunista després de la segona guerra mundial defineix l'extrem occidental de Centreeuropa, l'imperi que somiava Hitler dibuixa en canvi els confins orientals d'aquesta regió en el segle XX. Adolf Hitler pretenia realitzar uns somnis, els somnis de l'expansió de la nació alemanya. I aquests somnis semblen fatalment units al concepte de Centreeuropa, per això són comprensibles totes les reticències que encara avui envolten el terme.

Començarem a descabdellar el fil conductor d'aquest capítol amb la conclusió d'un dels historiadors britànics que va dedicar tota la seva trajectòria a conèixer la realitat de l'Europa de l'Est, Hugh Seton-Watson. Fill d'un historiador igualment prominent, de R.W. Seton-Watson, havia ocupat la càtedra d'Estudis Eslaus i d'Europa de l'Est a la Universitat de Londres. Quan en 1983 es va retirar de la seva tasca docent, la universitat va organitzar un simposi internacional sobre Centreeuropa. Mirant enrere, Seton-Watson conclou:

Em sembla que no és pas que els eslaus hagin deixat de ser els nostres amics, sinó que la categoria d'eslaus avui ha perdut virtualment tot el seu sentit. Tenim les llengües esclaves, la filologia eslava, i això és tot. Evidentment hi ha hagut períodes històrics en els quals els discursos sobre la creença en la solidaritat política dels pobles eslaus va representar una gran força. Dic la creença i no els fets perquè quan hem de parlar sobre les decisions d'estat no en trobarem gaires senyals de la solidaritat eslava en acció. La creença va ser forta en els seus dies, però què n'ha quedat ara? Quanta solidaritat eslava sent la ciutat en la qual es va celebrar en 1848 el congrés eslau, amb les contribucions que parlaven sobre *allslawische deutsche Sprache* [alemany com a llengua de tots els eslaus], en aquella *zlatá Praha* les belleses de la qual fa trenta-sis anys que no he vist? És una simple pregunta retòrica. La solidaritat eslava

troba potser encara algun eco feble en les velles antipaties que resten entre els petits pobles veïns que no són eslaus: entre hongaresos, romanesos, grecs, albanesos i turcs. Al voltant nostre és ple de dracs, però entre ells no hi ha un paneslavisme militant. Les llengües eslaves i la filologia eslava existeixen, i espero que en la nostra escola s'estudiïn i ensenyin dignament, però el títol de l'escola és tanmateix pleonàstic. La solidaritat eslava és un cadàver sense vida, i la cultura eslava no va tenir mai cap mena d'existència. Cada poble d'aquesta regió, sigui eslavoparlant o no, té la seva pròpia cultura, i cadascun és una variant de la cultura europea.¹⁹¹

Per què hem de sospesar críticament el concepte dels lligams profunds entre els eslaus si la intenció és determinar alguns trets bàsics de la hegemonia alemanya a Centreeuropa? Per què és tant important l'observació del professor Seton-Watson que avui no és possible trobar cap argument per contemplar els pobles entre l'Elba i el Volga, entre la mar Bàltica i l'Adriàtic com una massa homogènia? La concepció de Centreeuropa que hem de tractar ara té molt a veure amb el sintagma alemany *Drang nach Osten*, la impulsió cap a l'est i no és altra cosa que una idea imperialista que descansa, com totes les altres conquestes realitzades o només somiades, sobre la pressuposició que aquells que s'han de sotmetre a un ordre superior es poden identificar amb un petit grapat de característiques bàsiques. La ment del conqueridor no admet cap possibilitat de perfilar els trets individuals, ni de persones, ni de grups socials.

Danilo Kiš va escriure, en el seu assaig dedicat a Centreeuropa, que en la Monarquia Austrohongaresa, "dins d'un Estat que no descansava sobre un concepte clar, l'antisemitisme va ser probablement l'únic concepte que es va formar, com una inflamació, en el buit de valors (Broch), creat per l'aparell administratiu anònim de l'imperi bicèfal."¹⁹² A partir d'aquesta declaració no costa gaire evocar tot el que sabem sobre la manera com els alemanys i els austríacs varen aprofitar la diferenciació estereotipada dels jueus per a reafirmar la seva identitat i la seva superioritat i com aquesta línia de pensaments cada cop més tancada i obsessiva va conduir cap a una de les desgràcies més lamentables que la història ha deixat com a herència a tots els europeus. L'extermini dels jueus durant la segona guerra mundial prova el perill d'un

¹⁹¹ DELETANT, Dennis; HANAK, Harry [Eds.], *Historians as Nation-Builders. Central and South-East Europe*, London, Macmillan Press, 1988, pàgina 5-6.

discurs que es basa en la diferenciació d'un grup al qual se li han anat esborrant progressivament tots els trets individuals.

Els eslaus, diu Hugh Seton-Watson, són un grup de pobles als que uneix l'arrel comuna de les seves llengües, però totes les altres característiques atribuïbles de manera generalitzada a molts milions de persones que per a la seva comunicació diària utilitzen una d'aquestes llengües no tenen cap raó de ser. És una opinió tranquil·litzadora, sobretot si resseguim l'argument de l'historiador francès Jacques Le Rider que, en el seu llibre dedicat a Centreeuropa, troba una de les primeres manifestacions alemanyes de la necessitat d'expansió cap a l'est en la novel·la de Gustav Freitag *Deures i possessions* ("Soll und haben", 1855), afirmava que: "La tasca d'Alemanya és la pacificació i la colonització de l'espai central i de l'est d'Europa. Aquesta convicció descansa sobre un antieslavisme que, en la novel·la de Freitag, es mostra gairebé tan virulent com l'antisemitisme. Sembla que Anton Wohlfart considera Polònia com una mena d'orient llunyà ple de pells roges sempre disposats a desenterrar la destralt de guerra i assaltar les diligències. Les paraules greus a propòsit de l'economia polonesa, de la raça eslava o de la missió civilitzadora dels alemanys a Polònia abunden a *Soll und Haben*."¹⁹³

Gustav Freitag utilitza el terme Polònia i no voivodat de Poznan, perquè vol excloure Posnània d'Alemanya. Aquesta exclusió és justificada amb els prejudicis antieslaus. No es tracta d'incorporar Posnània a l'Imperi alemany, sinó de conquerir i colonitzar Polònia en virtut de la superioritat dels alemanys sobre els eslaus. La noció de *Bildung* troba en aquesta novel·la de formació, en *Bildungsroman* de Freitag un altre contingut, completament diferent que en *Els anys d'aprenentatge de Wilhelm Meister*. Els ciutadans d'origen alemany posseeixen aquella classe de formació que s'hauria d'estendre als territoris situats més enllà de la línia que dibuixen sobre el mapa els dos rius, l'Oder i el Neisse. Els beneficis de la cultura alemanya ajudaran, segons Anton, el protagonista principal de la novel·la, a desenvolupar una maduració progressiva, una lenta evolució que barrarà el pas a les revolucions inútils que periòdicament sacsegen Polònia. Aquesta és una de les primeres insinuacions literàries del culte al personatge que encarna la mida justa, *l'aurea mediocritas*.

¹⁹² KIŠ, Danilo, *Homo poeticus*, Paris, Fayard, 1993, pàgina 89.

La mediocritat, com aclareix Hans Mayer en la ressenya de la novel·la de Freitag¹⁹⁴, no és només un valor polític, sinó també moral. La moral burgesa es postula com un rebuig de qualsevol actitud extrema. Aristòtil i Lessing són els dos filòsofs i dramaturgs que Gustav Freytag interpreta amb la finalitat d'obtenir fonaments sòlids per a les seves teories i la novel·la *Deures i possessions* està construïda segons les rígides regles de l'estructura dramàtica que descriu en la seva *Tècnica del drama* (1857). A aquesta composició formal cal afegir encara la consigna sobre el futur de la narrativa alemanya de Julian Schmidt, l'home que va ser el col·laborador de Freytag al diari *Die Grenzboten* editat a Breslau entre 1848 i 1870, l'òrgan principal del liberalisme alemany. Julian Schmidt considerava que la novel·la té l'obligació de mostrar el poble alemany allà on pot desplegar tota la seva habilitat, a la feina. La novel·la de Freytag mostra, doncs, la imatge del món en la qual es pot emmirallar amb plaer la burgesia alemanya després de la revolució del 1848. És un món tripartit, amb delimitacions entre classes socials profundament marcades. Primer de tot la noblesa, aquell estrat social amb el qual Otto von Bismarck pretenia aconseguir la unitat alemanya, dur a terme la constitució d'un Estat potent i unitari amb els canvis des de dalt. El poder del nou imperi, del Segon Reich constituït el dia 18 de gener de 1871, és a les mans de la capa social formada per la noblesa, pels alts càrrecs militars i pels governants locals. Però la segmentació de la burgesia és realment clara i unívoca envers la classe inferior, la classe identificada com a classe treballadora, classe dedicada exclusivament a les feines manuals. La burgesia alemanya de l'època s'autodefineix a través de dues grans característiques: posseir béns i posseir educació. El comerciant Anton Wolfahrt encarna en la novel·la de Freytag la primera, el professor Felix Wesner la segona d'aquestes virtuts. Els béns materials i l'educació de l'esperit fan possible discriminar clarament un burgès alemany de les dues categories d'homes que a la novel·la són dignes d'un veritable rebuig, l'usurer jueu i el polonès maliciós que habiten a l'alta Silèsia, als voltants de la ciutat de Breslau.

L'esquematisme en el tractament de les figures literàries d'aquesta novel·la reflecteix l'esquematisme en la manera com una gran part de la burgesia d'aquell temps pensava la societat, però no tothom estava d'acord amb aquest tractament de la realitat en una obra literària.

¹⁹³ LE RIDER, Jacques, *Mitteleuropa* (1996), Barcelona, Idea Books, 2000, pàgina 23.

Hans Mayer subratlla expressament com ja en 1886, quan Gustav Freytag era venerat com un veritable ídol nacional, Theodor Fontane ja expressava la irritació envers la construcció de caràcters ficticials unidimensionals, plans, sense cap mena de rerefons. Per això ni els personatges de les obres de Theodor Fontane, ni els caràcters dels protagonistes de novel·les tardanes de Wilhelm Raabe, si esmentem només dos dels novel·listes més remarcables contemporanis seus, no saben res de la pau interna que regna en els herois de Freytag.

Al voltant nostre s'ha desfet en un instant tot l'ordre, porto les armes per defensar la meua vida, igual com centenars d'altres persones que es troben envoltades d'una estirp forastera. No importa quina mena de negocis m'hagin pogut dur a aquest lloc, a mi en solitari, ara estic aquí formant part dels conqueridors que en nom de la feina voluntària i de la cultura de la humanitat van prendre a una raça més feble la potestat sobre aquesta terra. Nosaltres i els eslaus, és una lluita antiga. I amb orgull sentim: al nostre bàndol tenim l'educació, les ganes de treballar, el crèdit,

diu Baron Fink, un dels protagonistes de la novel·la de Freytag. Però la missió que Gustav Freytag reserva al poble alemany en la seva novel·la té els seus noms i cognoms també en la teoria política. El gran defensor de la Unió Aduanera (*Zollverein*) Friedrich List (1789-1846) va ser el primer d'elaborar la política d'expansió econòmica i colonitzadora d'Alemanya el nucli de la qual van ser els lligams amb Dinamarca i Holanda, que trobarem exposada al llibre *El sistema nacional de la economia política* ("Das nationale System der politischen Ökonomie", 1841). L'àrea d'influència primària s'havia d'ampliar amb la colonització econòmica de les zones de l'est: la colonització d'Eslovènia, Txèquia, la regió de Posnània i de Galítsia amb Bucovina entraven en els plànols d'una primera fase, per acabar de dominar els territoris també allà on la presència de la població alemanya encara no era prou forta. Per tot el territori de la corona de Sant Esteve, que incloïa en aquesta concepció també Eslovàquia, Croàcia i Sèrbia, va ser prevista d'entrada una dominació hongaresa. Aquests primers passos haurien d'assegurar un espai prou ample com per permetre l'expansió cap a est, cap a l'interior de Polònia, cap a Ucraïna i cap a la península Balcànica, partint de la regió danubiana. Durant aquest temps a la

¹⁹⁴ MAYER, Hans, "Nachwort" A: FREYTAG, Gustav, *Soll und Haben*, München, Hanser, 1977.

Monarquia Austrohongaresa també trobarem la mateixa idea d'expansió de la influència de la corona, però amb alguns matisos. Karl Ludwig von Bruck, el ministre austríac d'economia cap a mitjans del segle XIX, tenia unes proposicions semblants, encara que menys ambiciosos pel que fa l'extensió territorial, ja que comprenien només els territoris contigus del riu Danubi.

"El Danubi és el fil conductor de la nostra història futura", va dir Bruck en el temps quan va ser ambaixador a Istanbul, en 1853.¹⁹⁵ És a dir, que després del revolucionari any de 1848 a Centreeuropa hi convivia dues concepcions que consideraven el futur d'aquesta regió com un progressiu acostament a una cada cop més gran influència alemanya. Tant l'Europa danubiana dels Austríacs com l'expansió cap a altres territoris orientals dels Alemanys van ser marcades per l'antisemitisme, l'antieslavisme i una tendència a elevar la tasca messiànica que el poble alemany amb la seva cultura havia de dur a terme.

Però com a terme la paraula *Mittleuropa* es va començar a consolidar a partir del segle XX¹⁹⁶ i ben a poc a poc. La cinquena edició de l'Enciclopèdia de Brockhaus (1822), com també el Diccionari enciclopèdic Herder (1906) no coneixen altra entrada en relació amb aquest concepte geogràfic que "Mittleuropäische Zeit", és a dir la zona que designa la franja horària de Centreeuropa. En 1897 el professor Franz Heiderich va descriure dins del llibre *Geografia d'Europa*, ("Landerkunde von Europa") l'Imperi Alemany, Holanda, Dinamarca i la Monarquia Austrohongaresa sense utilitzar ni una sola vegada el terme Centreeuropa. Però en la cinquena edició del llibre, en 1926, el mateix autor no només va utilitzar el terme, sinó que fins i tot va definir Centreeuropa com un espai peculiar en sentit físic, etnogràfic i cultural, determinat amb el seu caràcter de lloc de pas i de mitjancer entre les altres parts del continent. Més interessants encara són les fronteres de Centreeuropa segons Heiderich: a l'est la línia connecta la ciutat d'Odessa a la riba del Mar Negre amb les costes de la Mar Bàltica més enllà de Kaliningrad/Königsberg, a l'oest, la frontera està marcada per la frontera lingüística amb el danès al nord i amb el francès més al sud, és a dir que Holanda hi queda inclosa. La frontera sud arriba fins a l'Adriàtic, recorre la península Balcànica i acaba en la Mar Negra. L'altra

¹⁹⁵ Ibid., pàgina 68.

¹⁹⁶ GRAFENAUER, Bogo, "Srednja Evropa? Zakaj ne preprosto Evropa?" ("Per què Centreeuropa? Per què no simplement Europa?") A: VODOPIVEC, Peter [ed.], 1991, pàgines 15-26.

característica important d'aquest territori és la seva fragmentació ètnica a causa de la qual, segons Heiderich, no és apte per a la consolidació d'estats-nació.

La quinzena edició del diccionari enciclopèdic *Der Grosse Brockhaus* de l'any 1932, publicada abans de la censura nazi, descriu Centreeuropa com

l'espai central d'Europa, la zona de transició entre Europa occidental atlàntica i Europa oriental continental, la transició entre el sud d'Europa subtropical i el nord gairebé subpolar, limitada al nord amb la Mar del Nord, al sud sobretot amb els Alps, i sense fronteres naturals a l'est i l'oest. L'espai que ocupa sovint es considera limitat pels Alps i inclou els territoris al nord d'aquesta carena fins a la Mar del Nord, on s'acostuma incloure també els territoris contigus del Vístula i dels Càrpats, és a dir els països carpàtics, tot i que tenen un caràcter notablement continental. Centreeuropa està poblada principalment pels Alemanys. Només a l'est i al sud, a l'àrea del Vístula i del Danubi, hi viuen alguns altres pobles (polonesos, txecs, eslovacs, hongaresos, eslovens, croats, romanesos), però també en aquestes regions hi ha enclaves de població alemanya i tots es troben sota la influència de la cultura alemanya.¹⁹⁷

Resumint aquest concepte amb altres paraules podríem dir que *Mittleuropa* en els anys trenta ja designa els límits que inclouen tots els territoris amb presència alemanya. *Deutscher Volksboden* inclou a part d'Alemanya també l'Alsàcia, la major part de Suïssa, el sud del Tirol, Àustria, els Sudets a Bohèmia, Silèsia, les colònies al corredor de Polònia i tots els illots demogràfics alemanys dispersos que comencen a Eslovènia amb l'enclavament de Koèevje/Gottsched i continuen per tota la regió danubiana fins a Romania i el sud d'Ucraïna. A aquesta extensa regió, que és considerada el territori vital dels alemanys, és a dir un espai que tot i ser discontinu, pertany d'entrada al poble alemany, cal incloure encara els territoris sota la influència de la cultura germànica, anomenats *deutscher Kulturboden*: tot Eslovènia, Bohèmia i Moràvia, el voivodat de Poznan, Letònia i Estònia, com també aquells territoris que van ser més de cent anys sota l'administració austríaca, és a dir Dalmàcia, la península d'Ístria i la resta de Croàcia actual, Hongria i Galítsia.

¹⁹⁷ *Ibd.*, pàgina 18.

Aquesta concepció no es limita només a les obres divulgatives i de caràcter enciclopèdic. També un treball tan ambiciosament concebut com la col·lecció de l'editorial Herder *Història dels pobles conductors* ("Geschichte der führenden Völker") que entre 1931 i fins l'any 1933, quan va ser censurada pels nazis, va editar 14 volums, conté obres com el llibre del geògraf vienès Hugo Hassinger sobre els fonaments geogràfics de la història ("Geographische Grundlagen der Geschichte") que defineix l'essència de Centreeuropa com

La Centreeuropa alemanya és per la seva cultura completament occidental, en canvi el sud-est i nord-est de Centreeuropa representen un territori de transició cap a la cultura d'Europa de l'Est. Els elements populars eslaus li confereixen el to principal, que es mostra sobretot en el subdesenvolupament econòmic. La línia clara de la divisió cultural entre els alemanys i els eslaus es desdibuixa en alguns llocs perquè molts territoris dels eslaus occidentals, hongaresos i romanesos són entreteixits amb illots de població rural de llengua alemanya. Aquesta influència cultural és en algunes parts dels territoris dels eslaus occidentals tan gran que es pot parlar de territori cultural alemany on viuen els txecs, els eslovens i part dels polonesos.¹⁹⁸

Totes aquestes concepcions són anteriors al període del nacionalsocialisme i entre les obres d'aquesta època que cal esmentar encara el llibre de Friedrich Naumann *Centreeuropa* ("Mitteleuropa"), publicat en 1915 i el de Ernst Jäckh *La Centreeuropa més gran* ("Das grössere Mitteleuropa") de 1916. Naumann legitima la refundació del Reich alemany duta a terme sota el lideratge de Otto von Bismarck, que va proclamar en 1871 el rei de Prússia, Guillem I com emperador d'Alemanya, i presenta aquesta nova formació estatal com la successora del Sacre Imperi Romano-germànic. És així com Naumann, en aquest llibre escrit durant la primera guerra mundial, diu: "De totes les parts de Centreeuropa hom venia a sotmetre's a la Dieta imperial. Els cavallers de totes les regions de l'Imperi Alemany actual i de la Monarquia Austrohongaresa sortien amb Frederic Barba-roja cap al Sant Sepulcre. A l'edat mitjana, en el centre d'Europa, hi havia una comunitat de vida i de cultura particular [...]. Aquest antic imperi germina i creix a sota de terra durant la guerra mundial, per tornar a néixer després d'un llarg

¹⁹⁸ Ibid., pàgina 19.

son."¹⁹⁹ Les idees polítiques de Naumann van tenir una divulgació considerable, però tanmateix no van acabar de convèncer ningú. Els defensors del moviment pangermànic les devien trobar massa modestes, en canvi per a altres pobles de la Monarquia, cada cop més conscients de la seva identitat nacional, les seves propostes de enfortir les estructures supranacionals controlades per Alemanya i per Àustria devien ser simplement inacceptables. Així és que la conclusió a la qual va arribar Jacques Le Rider sembla molt encertada: "El llibre de Centreeuropa, tot i la seva difusió considerable i les aprovacions que va trobar per part d'alguns homes polítics, realment no va acabar d'exercir cap influència en el transcurs dels esdeveniments."²⁰⁰

En la trajectòria política de Hugo von Hofmannsthal podem trobar un exemple que confirma que el llibre de Friedrich Naumann, citat per totes les investigacions que es refereixen al terme de Centreeuropa, realment no va tenir el ressò que a vegades se li atribueix. Aquest escriptor austríac es va convertir durant els anys de la primera guerra mundial en una personalitat pública molt activa en el camp polític, tant que entre 1914 i 1917 Hofmannsthal va abandonar pràcticament la seva activitat literària. Els escrits periodístics, les cartes i les conferències pronunciades arreu d'Europa en aquests tres anys van provocar no poca controvèrsia ja que Hofmannsthal defensava obertament la necessitat i els beneficis que la guerra havia d'aportar a la renovació de la societat: "de la guerra naixerà una nova època de l'ànima, igual com després de la guerra de trenta anys el pietismus havia descobert dins de l'ànima un nou món."²⁰¹ La tardor del 1915 Hofmannsthal va viatjar a Alemanya amb la intenció de donar algunes conferències públiques, però va parlar també en cercles de caràcter més aviat privat. En totes aquestes ocasions va explicar decididament la seva manera d'entendre la relació entre Alemanya i Àustria.

El llibre de Naumann va ser publicat poc abans i Hofmannsthal el va rebre com a regal tot just sortit de l'impremta. No li va dedicar cap declaració o referència directa, encara que les ocasions de fer-ho no li van pas faltar. Segons l'acurada investigació de Heinz Lunzer, l'únic que es pot concloure de les conferències pronunciades a Berlín en 1915 en relació amb el llibre de

¹⁹⁹Citat per: LE RIDER, Jacques, *Mitteleuropa*, Barcelona, Idea Books, 2000, pàgina 38.

²⁰⁰ *Ibd.*, pàgina 90.

Naumann és que la idea de Centreeuropa va encoratjar Hofmannsthal de distanciar-se prudentment de la convicció alemanya que els dos imperis centrals constituïen un a simbiosi perfecta.²⁰² Així és que Hugo von Hofmannsthal va desenvolupar a partir d'aquella visita d'Alemanya una idealització d'Àustria. La Monarquia Austrohongaresa representava per a ell un Estat fort i autònom, caracteritzat sobretot per un desenvolupament cultural específic. La ràpida industrialització d'Alemanya i la tendència a convertir Alemanya en una potència mundial, com també la política expansionista agressiva; tot això representava per a Hofmannsthal la idea de Centreeuropa i que ell contrastava amb la lluita dels austríacs per defensar-se dels moviments nacionals dels pobles eslaus. Aquesta oposició entre Alemanya i Àustria es va fer especialment palesa en l'assaig *Àustria en el mirall de la seva poesia* ("Österreich im Spiegel seiner Dichtung") que Hofmannsthal va presentar com a conferència en diverses ocasions, en 1916 a Leipzig i a Varsòvia i en 1917 a Berlín. La diferenciació de Hofmannsthal es fonamenta en uns criteris ben subjectius. L'emocionalitat i el sentit per a la poesia dels austríacs és contrastada amb el racionalisme i proïsme dels alemanys. Aquesta conferència és molt important també com un dels primers intents de fonamentar la diferència específica de la cultura i literatura austríaca mostrant com és de diferent l'aparició dels moviments artístics i culturals en comparació amb Alemanya, per això encara tindrem ocasió de parlar sobre les tesis de Hofmannsthal quan hàgim de parlar de qüestions específicament literàries.

Com explicar aquesta intrusió del jove poeta i dramaturg a la vida política activa en una època tan delicada i com mesurar les conseqüències de les seves declaracions, la seva influència en el desenvolupament dels fets històrics? El capítol precedent, dedicat al mite dels Habsburgs, no va respondre a la qüestió de la polèmica actuació de Hofmannsthal durant la primera guerra mundial. Ara ja es pot dir que igual que les idees de Friedrich Naumann també els escrits polítics de Hofmannsthal no van tenir gaire incidència sobre la vida política. Heinz Lunzer troba la causa principal en el fet que Hofmannsthal mai no va ser considerat per part dels seus interlocutors altra cosa que un poeta, que els seus oients no van atribuir a les seves paraules cap

²⁰¹ Citat per — LUNZER, Heinz, *Hofmannsthals politische Tätigkeit in den Jahren 1914-1917*, Frankfurt-Bern, Lang, 1981, pàgina 234.

²⁰² *Ibd.*, pàgina 175-176.

valor polític. Aquesta circumstància com també l'ús d'un llenguatge massa poètic i impropri per a les declaracions polítiques van contribuir significativament al fracàs de l'empresa política de Hofmannsthal. Lunzer explica d'una manera aclaridora també per què Hofmannsthal s'havia decidit a participar amb les seves opinions en la vida pública:

La filosofia política conservadora, que va determinar en gran mesura l'opinió pública a partir de l'agost de 1914, l'atmosfera de la integració nacional i l'entusiasme a causa de la guerra [...] van oferir als escriptors dins del Reich alemany i de la Monarquia Austrohongaresa un fonament per legitimar els seus desigs de convertir-se en els líders espirituals de la nació.²⁰³

Hofmannsthal no va ser l'únic que es va deixar endur per aquest entusiasme de poder contribuir amb la seva paraula als canvis que ell veia necessaris en la societat. El seu entusiasme per la guerra es fonamenta en la convicció que aquesta portarà una transformació de les relacions de poder tant en l'àmbit de la política com de la cultura. Defensor de l'hegemonia cultural de la llengua alemanya en tot el territori de la Monarquia, Hofmannsthal es basa en una idea conservadora de l'ordre de l'Estat, encarnada en la figura del monarca. L'Àustria de Hofmannsthal no reflecteix la realitat, sinó només una imatge idealitzada, la imatge d'un poble amb una tradició antiga, un poble senzill, que sap comportar-se de manera correcta instintivament. Per això no necessita cap fonament racional. Però aviat Hofmannsthal s'havia d'adonar de la poca incidència del seu projecte de corregir amb els arguments de l'esperit la política de la força. La investigació de Lunzer subratlla també la impressió tan profunda que va deixar a Hofmannsthal la trobada a Praga en juliol de 1917 amb els líders del moviment nacionalista txec. Aleshores va ser quan es va adonar amb tota la força que les seves exigències polítiques estaven massa allunyades de la realitat. La decepció provocada pel fracàs de la seva tasca política és probablement la raó per la qual a partir de 1917 Hofmannsthal torna a ocupar-se de la literatura i centra la seva activitat en l'àmbit cultural. La seva activitat en aquest àmbit aviat dona resultats tangibles, la fundació del Hoftheater de Viena i sobretot l'organització del festival a Salzburg que pot ser considerat com un intent d'aconseguir la simbiosi entre el

concepte de la nació d'estat (Staatsnation) i la nació cultural (Kulturnation), entre la societat i la comunitat.

Després de la guerra, la cultura i la literatura van ser per a Hofmannsthal els únics escenaris per pronunciar-se sobre l'actualitat i intentar incidir en el transcurs del món. Les seves comèdies mostren una crítica més aviat modesta, però alhora estan plenes d'una nostàlgia incurable. Una nostàlgia que reflecteix un estat de coses que fa temps havia estat una realitat, però que mai més tornarà. És tracta d'una nostàlgia característica per a molts escriptors d'Àustria en el temps de la Primera República i que va donar el punt de partida per a la investigació de Claudio Magris *El Mite dels Habsburgs en la literatura austríaca moderna* que hem comentat àmpliament en el capítol precedent. El temps de la Primera República va ser difícil per a la gent com Hofmannsthal i la millor prova és una de les últimes conferències que aquest poeta va pronunciar a Múnic, en 1927, sota el títol *La literatura com a espai espiritual de la nació* ("Das Schriftum als geistiges Raum der Nation").

Amb aquesta conferència Hofmannsthal va intentar descriure el procés que anomena amb el terme "revolució conservadora" i volia fer palesa la nova situació en la societat de la postguerra, una situació que és percebuda tant per part de l'autor com dels seus oients com molt difícil i ambivalent. La revolució de Hofmannsthal implica el retorn a aquell estat de coses que permetria combatre les dificultats del present. És a dir que caldria girar l'esquena a l'individualisme que ha destrossat l'ordre i el sentit de la comunitat. Caldria també deixar de percebre la il·lusió de la llibertat com un valor, ja que el desig d'alliberament ha fet malbé els llaços socials, ha fet malbé l'estructura de la societat en la qual tothom havia tingut un paper assignat. Hofmannsthal troba paraules dures també per a la Reforma que ha dividit la unitat del món alemany i ha portat a Europa les guerres de confessions. Per això Jaques Le Rider considera que la revolució conservadora no és altra cosa que una absoluta fidelitat al catolicisme que és l'únic capaç d'unir la nació alemanya i d'introduir l'ordre a Centreeuropa, de conservar les formes en el llenguatge, en la vida, en l'art i en la literatura.²⁰⁴

²⁰³ Ibid., pàgina 255.

²⁰⁴ LE RIDER, Jacques, *Mitteleuropa*, Barcelona, Idea books, 2000, pàgines 40-42.

De totes maneres, la conferència de Hofmannsthal tot i les declaracions que indueixen a les pitjors confusions conté també una crítica implícita de la cultura austríaca massa elitista, massa dependent de les institucions i que està perdent progressivament la seva esplendor i amb això anuncia un debat que tornarà ser actual a l'Àustria de la segona postguerra i fins als nostres dies.²⁰⁵ Però per l'altra banda és important assenyalar que el terme "revolució conservadora" que en 1927 Hofmannsthal havia llançat al món va fer fortuna entre els pensadors polítics antidemocràtics dels últims anys de la República de Weimar entre els quals destaca Edgar Julius Jung amb el llibre *Alemanya i la revolució conservadora* ("Deutschland und die konservative Revolution", 1932) on fa una crida a tornar a respectar les lleis i els valors fonamentals sense els quals home perd els lligams amb la natura i amb Déu. Jung milita per a la integració en una societat jeràrquicament estructurada, rebutja les eleccions i proposa una major atenció a la formació dels dirigents. En 1941 sota aquesta designació l'analista polític Bermann Rauschning va recollir un conjunt de pensadors cristiano-monàrquics contraris al dinamisme de la modernitat. Aquesta vessant del pensament polític alemany, però, va ser diferenciada del moviment nazi. Tot i que les anàlisis polítiques ofereixen definicions molt diverses de com entendre aquest terme i quin són els polítics que hi poden quedar inclosos és clar que el conservadorisme cristià i supranacional representava un obstacle per als arguments nazis: En 1934, durant la "nit dels ganivets llargs", Edgar Julius Jung va ser assassinat.²⁰⁶

Si ara retornem als primers decennis del segle XX podem dir que totes les publicacions on podem trobar alguna referència al terme Centreeuropa defensaven aleshores el programa d'unir les dues grans potències de Centreeuropa, Alemanya i la Monarquia Austrohongaresa, en una entitat econòmica duradora per construir així un fonament sòlid que permetria convertir els alemanys en una de les forces decisives no només a Europa, sinó en el marc mundial. Centreeuropa és segons aquest programa l'objectiu principal que permetrà la consolidació alemanya en el món.

En el període d'entreguerres les concepcions de Centreeuropa van pujar de to considerablement. A partir de la victòria nazi a Alemanya en 1933 les tesis sobre la

²⁰⁵ PERRIG, Severin, *Hugo von Hofmannsthal und die zwanziger Jahre*, Frankfurt, Peter Lang, 1994.

Centreeuropa alemanya esdevenien cada cop més clares i violents. Per la seva dedicació al concepte de Centreeuropa destaca en aquest període sobretot el polític alemany Heinrich von Srbik amb els llibres *La unitat alemanya* ("Deutsche Einheit", 1935-42), *Àustria i la història d'Alemanya* ("Österreich in der deutschen Geschichte", 1936) i la conferència donada l'any 1937 a Colònia amb el títol *Centreeuropa* ("Mitteleuropa"). La idea de Centreeuropa de Srbik es fon amb l'expressió més genuïna de la consciència nacional alemanya i les seves conseqüències van ser molt greus, ja que van conduir a la interpretació històrica i a l'elaboració de l'expansionisme polític del Tercer Reich²⁰⁷ la qual cosa va acabar conduint cap a uns pensaments gens recomanables, tal com ho assenyala l'estudiós italià de Trieste Arduino Agnelli: "El predomini del poble i la cultura alemanya a Centreeuropa es pot afirmar, però en canvi aquest fet no s'ha de reconvertir en un instrument per a la solució del dualisme austro-alemany. I encara menys si va unit a Centreeuropa com la idea dins de la teoria de Srbik on s'amaga una tendència política: el programa de *l'Anschluss* d'Àustria a Alemanya i un nou programa d'expansió per a la gran Germania."²⁰⁸ Les teories de Srbik, però, són vistes per part d'un altre ciutadà de Trieste, per Claudio Magris, amb uns altres ulls: "El gran historiador Heinrich von Srbik busca en l'equilibri i en la missió *mitteleuropea* de la Kakània el model per a una Europa futura."²⁰⁹ És una observació que Magris no desenvolupa amb més detall, però tot i així el seu to que expressa l'entusiasme per a model austríac d'estat torna a demostrar que l'investigador del mite dels Habsburgs tot sovint queda seduït per l'objecte del seu estudi, la qual cosa li enterboleix la seva mirada crítica.

Bogo Grafenauer, l'historiador eslovè, que va elaborar un resum de la utilització del terme Centreeuropa, acaba formulant al final de seu article una conclusió que no ens ha d'estranyar gens: "*Centreeuropa* és un terme recent que es va consolidar en estreta relació amb les tendències polítiques i econòmiques del poble més nombrós d'aquest espai."²¹⁰ Grafenauer

²⁰⁶ ABELLÁN, Joaquín, *Nación y nacionalismo en Alemania*, Madrid, Tecnos, 1997, pàgines 143-145.

²⁰⁷ AGNELLI, Arduino, *La genesi dell'idea di Mitteleuropa*, Milano, Giuffrè, 1970, pàgines 13- 42.

²⁰⁸ *Ibd.*, pàgina 17.

²⁰⁹ MAGRIS, Claudio, *El Mito habsbúrgico en la literatura austriaca moderna*, México, Universidad nacional autónoma, 1998, pàgina 45.

²¹⁰ *Ibd.*, pàgina 24.

subratlla que per als eslovens aquesta concepció de Centreeuropa alemanya significa l'encarnació de la delmació nacional. La concepció de Centreeuropa que veuria realitzat un dels seus objectius principals en sotmetre's el territori de l'Eslovènia actual a fi d'obtenir l'única possible sortida a la Mar Mediterrània i tenir accés al principal port del nord de l'Adriàtic, a Trieste, és vista per a Bogo Grafenauer encara en 1991 com a una amenaça. Una amenaça que a aquest historiador li serveix per explicar el desmembrament de la Monarquia Austrohongaresa, la decisió unívoca dels pobles que la integraven per formar estats independents de la influència alemanya i per descomptat aquesta és la raó que va conduir els eslovens a preferir l'opció iugoslava després de la primera guerra mundial. "Tots coneixem com es va desenvolupar aquesta idea durant la segona guerra mundial quan els eslovens vàrem ser a part dels jueus europeus el poble que va veure la seva existència més directament amenaçada a tot Europa. És possible dir que aquests pensaments avui ja han desaparegut del tot?", pregunta Grafenauer. La pregunta destinada als lectors de la seva pròpia nació descobreix, però, on es troben les causes més profundes del rebuig del terme Centreeuropa, un rebuig que és vigent encara avui.

Centreeuropa no és un terme poc consolidat només perquè les petites nacions de la regió no acaben d'assolir el reconeixement internacional que voldrien, Centreeuropa és un terme polèmic també perquè admetre la seva plena validesa implica reconèixer que Alemanya ja no fa por, que la potència imperialista que es va despertar més tard de totes i que enlloc de sotmetre les regions d'ultramar va decidir fer-ho amb els territoris que tenia ben a la vora ha deixat de tenir somnis de conquesta.

La política expansionista de la qual parlen les esmentades teories alemanyes des de la segona meitat dels segle XIX fins a la segona guerra mundial va trobar la justificació última en el fet que les regions més enllà del límit de la població homogènia alemanya hi havia regions senceres i un nombre important d'illots de població germànica que havien de quedar inclosos dins del límit del país-mare. Després de la derrota dels imperis centrals en la primera guerra mundial els tractats internacionals dels anys 1919 i 1920 van transformar el mapa polític de Centreeuropa. Alemanya, Àustria i Hongria van perdre nombrosos territoris i grups de població alemanya i hongaresa es van veure inclosos dins dels límits dels estats sorgits en acabar la primera guerra mundial com Polònia, Txecoslovàquia, Lituània, Iugoslàvia o d'aquells que van

pertànyer al bàndol dels aliats, vencedors de la guerra, com ara Romania. Els primers desplaçaments voluntaris d'alemanys van començar en els anys vint i s'estima que els problemes creats per les noves fronteres de Centreeuropa després de la primera guerra van empènyer a marxar a poc més d'un milió de persones cap a l'oest. La importància d'aquestes qüestions és ben coneguda. Els territoris perduts tant per part d'Alemanya com d'Àustria en el període d'entreguerres van condicionar la política de la República de Weimar i la d'Àustria en el mateix període. Aviat aquesta pèrdua es va convertir en un important instrument de propaganda nacionalsocialista.

La perspectiva nazi a Polònia perseguia l'objectiu d'expulsar tots els polonesos dels territoris annexats al Tercer Reich i alhora va conduir a l'extermini pràcticament total de la població jueva polonesa que s'eleva fins a un nombre de tres milions de víctimes. Polònia és l'exemple més tristament conegut que permet entendre en què consistia la idea de l'espai vital que promulgava l'aparell ideològic del nazisme. Però en 1939 Stalin va decidir fer seva la mateixa política d'expatriacions forçoses, aquest cop dels alemanys, des dels països bàltics, de Polònia oriental, com també de les regions de Bessaràbia i de Bucovina. Immediatament després d'acabar-se la segona guerra mundial hi va haver nous moviments forçosos importants de població. Com a conseqüència dels acords de Potsdam del 2 d'agost del 1945 uns 12.300.000 persones van haver de ser evacuades dels territoris a l'est de la línia dibuixada pels rius Oder i Neisse. Els expulsats s'unien al nombre de persones que havien començat la fugida ja dos o tres anys abans, quan l'exèrcit roig tot just es va començar a aproximar. Jacques Le Rider, que va publicar el seu llibre destinat a la problemàtica de Centreeuropa en 1996, considera que aquest elevat nombre de persones provinents de les regions orientals va constituir després de la segona guerra mundial un grup de pressió que va tenir una influència considerable en la vida política de la República Federal d'Alemanya. Tanmateix aquest historiador francès reconeix que considerar que el record de la diàspora alemanya de l'est representa avui una amenaça per al futur de l'Europa no va més enllà d'una simple especulació que no es pot basar en cap previsió realista. Les previsions basades sobre el perill de la impulsió cap a l'est dels alemanys són segons Le Rider un intent de preveure el futur amb els vells patrons que no compten amb cap mena de certesa: "La continuïtat històrica a llarg termini és part integral de les nostres representacions

del món germànic i és la que va inspirar tradicionalment les explicacions d'Alemanya per al consum dels francesos."²¹¹

"Tot va esdevenir completament d'una altra manera", conclou Hans Mayer a la ressenya del llibre de Gustav Freytag *Deures i possessions*. "Les consignes colonials havien de servir per conquerir tot Polònia i les reserves de blat d'Ucraïna, però s'havia produït un gir. Els filòlegs polonesos utilitzen ara els tresors de llibres de la biblioteca universitària de Breslau que data del segle XVII. Els Wolfahrt i els Fink han desaparegut de la regió de l'Oder. Qui llegeixi avui la novel·la *Soll und haben*, s'ha de confrontar amb una experiència històrica que ja no admet una identificació del lector sense cap mena de crítica."²¹² La novel·la de Freytag, diu Hans Mayer, havia preparat el camí per a una política que finalment va resultar ser la portadora de la destrucció. La novel·la de Freytag és avui un document històric, la biblioteca de Wroc³aw, que en el seu dia freqüentava l'entusiasta lingüista alemany Gustav Freytag, està avui al servei principalment dels ciutadans de Polònia.

Gustav Freytag és l'exponent literari d'una política que es va proposar fermament colonitzar les regions de Polònia, Prússia oriental, Prússia occidental, Posnània i Silèsia. A partir de 1871 el govern d'Otto von Bismarck va impulsar una política lingüística d'estricta imposició de llengua alemanya a les escoles, a la administració pública i els tribunals. Aviat el polonès deixaria de ser l'idioma obligatori a les escoles. Aquesta política lingüística anava acompanyada també per la política religiosa que limitava l'acció de l'església catòlica i així la població polonesa estava sotmesa a una doble pressió assimiladora. Però la mesura més dràstica adoptada pel Segon Reich va ser en aquest sentit la llei de colonització i d'assentaments de 1886 que preveia contribucions de diner públic per a la compra de grans finques a fi de poder distribuir la terra entre els camperols alemanys i frenar així la influència de la creixent població polonesa. Si descomptem els conflictes a les fronteres occidentals, amb Dinamarca i amb

²¹¹ LE RIDER, Jacques, *Mitteleuropa* (1996), Barcelona, Idea Books, 2000, pàgina 30.

²¹² MAYER, Hans, "Nachwort" A: FREYTAG, Gustav, *Soll und haben*, München, 1977, pàgina 844.

Alsàcia i Lorena, les regions poloneses van ser l'únic camp de lluita per imposar la dominació política i cultural d'Alemanya.²¹³

La situació de la Monarquia Austrohongaresa va ser molt diferent, d'una complexitat extraordinària. En els anys entre 1880 i 1910 només el 35 per cent de la població de Cisleithania era d'origen alemany. A aquest percentatge cal sumar-hi el 10 per cent de la població alemanya de Transleithania on la part proporcional del poble més nombrós, dels hongaresos, arribava tot just a un 48 per cent. A Transleithania hi convivia els romanesos, eslovacs, croats, serbis i rutenis, a Cisleithania els txecs, polonesos, rutenis, eslovens i els italians. La població jueva no estava inclosa en les estadístiques, ja que oficialment es reconeixia la religió, però no la nacionalitat jueva. En algunes regions el seu nombre va ser prou rellevant, sobretot a Galítsia on van ser comptabilitzats com a polonesos o rutenis i a Bucovina on comptaven com alemanys.²¹⁴

La novel·la de Gustav Freitag ens ha servit per introduir la problemàtica de la colonització cultural de Polònia, però amb això només hem tocat una zona de la presència de la població alemanya a les regions de l'est. Tot i que el capítol precedent es va enfrontar a la problemàtica específica de l'imperi dels Habsburgs, aquesta qüestió està lluny de ser esgotada. Per això no serà sobrer exposar una altra obra on trobarem aquest fragment:

"Et dic una cosa: tingués por dels Tajèar!" Els Tajèar és com anomenàvem aleshores aquells que van venir dels territoris alemanys a les nostres contrades i ens varen prendre les millors terres.

I va tornar a començar: "Conec aquesta estirp, golafrà, que pensa que és més que nosaltres i es vol menjar la nostra terra. Qui no borda amb ells, l'esquarteren. Per tapar-los la gola, et casaré i prendràs una Tajèar, perquè no pugui tenir criatures alemanyes. És cert, en saben de treballar la terra, els que més. La teva mare també va ser de naixença alemanya i no va ser pas una mestressa dolenta, encara que sabés com fer-me enfadar"²¹⁵

²¹³ ABELLÁN, Joaquín, *Nación y nacionalismo en Alemania. La "cuestión alemana" (1815-1990)*, Madrid, Tecnos, 1997.

²¹⁴ PEARSON, Raymond, *National Minorities in Eastern Europe 1848-1945* London, The Maximilian Press, 1983.

²¹⁵ TAVÈAR, Ivan, *Visoška kronika* (1919), Ljubljana, Mladinska knjiga, 1968, (Naša beseda), pàgina 35.

ordena el terrible Polikarp Khallan, el propietari de dues masies a Visoko, a la regió eslovena de Gorenjska al seu fill Izidor, nascut en 1664 sota signes evidents que només la mala fortuna l'havia d'acompanyar a la vida. En la crònica de la seva vida Izidor explica que a la celebració del seu bateig es va beure tant que fins i tot els dos capellans convidats es varen barallar fins a fer-se sang i "les dones temoroses varen dir ja aleshores que aquest infant, acabat de néixer i batejat en la fe cristiana no havia de conèixer en sa vida la bona sort."²¹⁶ El seu pare, el pagès Polikarp havia estat soldat a les terres alemanyes durant la guerra dels trenta anys i havia conegut coses de les quals no parlava, però que l'havien fet un home intractable com ho demostra el primer incident de la novel·la. Izidor tenia sis anys quan va veure a la cambra del pare una moneda brillant i la va voler sostenir a la mà per uns instants quan:

"Per què recordis que vas robar!" Amb aquestes paraules va agafar la petita destrat esmolada que algú havia oblidat sobre la cadira. La va aixecar i em va tallar la meitat del dit petit de manera que la sang començava a rajar en gotes denses sobre la taula com si caigués una pluja vermella a sobre. Em va rodar el cap, la taula i el Crist al racó rodaven al meu voltant.

*Quan vaig recobrar el coneixement, em cargolava sobre el banc, estrenyent la mà ferida amb les cames, la camisola, el calçat i els mitjons — tot ple de sang!*²¹⁷

Així, banyada de sang innocent, vessada pel propi pare, comença la trama d'una de les novel·les més aconseguides del realisme eslovè que amb aquesta obra tardana de Ivan Tavèar es prolonga fins ben entrat el segle XX. Publicada en 1919, *La crònica de Visoko* s'encara a una de les èpoques més difícils de la història centreeuropea, al temps immediatament després de la guerra dels trenta anys, a la imposició de la fe catòlica, els processos contra la bruixeria i la persecució dels luterans. El caràcter literari d'aquesta crònica mostra clarament l'avantatge de la literatura per explicar i fer palesa la complexitat d'algunes qüestions que la historiografia pot adreçar-s'hi només d'una manera teòrica i general.

²¹⁶ Ibid., pàgina 7.

²¹⁷ Ibid., pàgina 13.

La intrusió *in medias res* de la trama d'una novel·la és una marrada per intentar trobar el camí de com acostar-se a la problemàtica de la diàspora alemanya avui, després de tots els contratemps que el segle XX va aportar als parlants de l'alemany fora del país-mare, sobretot en tots aquells indrets on no es va conservar cap grup prou nombrós com per parlar ni tan sols de minories, però el rastre de la seva presència queda omnipresent en la memòria col·lectiva i en alguns topònims.

Ivan Tavèar no amaga pas la semblança més que evident del seu propi cognom amb el llinatge ficcional dels Tajèar que surt en el primer fragment citat de la novel·la i no cal saber gaires regles ortogràfiques per reconèixer en aquestes grafies esclaves una transcripció més o menys aproximada de la paraula Deutsch, alemany. Si Ivan Tavèar busca a través de la crònica ficcional una explicació que li permetés recrear la història de la seva pròpia família, l'origen d'aquella gran casa pairal que els escolars visiten a Visoko encara avui, és el menys important. La crònica de Visoko mereix un esment perquè aconsegueix individualitzar la història, convertir l'enfilall de fets connectats a través de la cadena de causes i efectes, aquell rosari en les mans d'historiadors del qual parla Walter Benjamin en el seu últim escrit, en una sèrie aleatòria de decisions individuals que no segueixen cap regla: Tal com li mana Polikarp, el despòtic pare, Izidor va a visitar la casa dels Tajèar i es casa amb Margareta, una noia que ja durant la primera visita va voler aconseguir l'aprovació pronunciant algunes paraules en la seva llengua. S'hi casa, però ni tan sols per complir les ordres del pare, sinó per la incapacitat de fer costat a la dona que de veritat estima, a Agata Schwarzkobler, acusada de bruixeria. Izidor, el narrador de la novel·la escrita segons el model de les velles cròniques en la primera persona, s'acaba mostrant a través d'aquesta *vita vitae meae* com un fracassat a causa de les pròpies indecisions i dubtes, el seu pare Polikarp resulta ser una pobre criatura humana turmentada pels sentiments de culpa per tots els crims que havia comès en la seva llarga i impetuosa vida i així el teixit ficcional desautoritza del tot l'ordre donada al principi de la narració de casar-se amb una noia alemanya per fer-li infants esclaus. L'únic que surt benparat d'aquesta història és Jurij, l'altre fill de Polikarp, capaç de girar l'esquena al món fosc de la vella religió, de supersticions, d'odis i de pecats. Agata serà la seva muller; el vitalisme i la confiança de poder superar les velles disputes amb una manera més racional de pensar, que Tavèar va dipositar en aquesta figura literària, no podrien ser més

clars. Aquest és el missatge conciliador que en 1919 Ivan Tavèar deixa com a llegat a un nou ordre del món, el món sorgit de la primera guerra mundial.

Seixanta anys més tard va ser publicada a Eslovènia una altra novel·la ambientada a l'època difícil del segle XVII, en 1978 Drago Janèar va publicar *Galiot*, obra amb la qual va consolidar la seva trajectòria literària. El protagonista de la novel·la és Johan Ott, però el seu nom ni tan sols té una importància especial ja que podríem dir simplement que el protagonista de la novel·la és un home solitari. És tracta d'una història que mostra l'individu enfrontat a uns canvis històrics que el superen, que marquen el camí de la seva vida des de més enllà. No hi ha cap pau ni possibilitat d'existència plena per aquell qui no posseeix la capacitat de deixar-se portar per l'esperit del ramat. La possessió d'una consciència individual, com la de Johan Ott, condemna a la solitud. Les aliances de les societats secretes, els processos maquinats pels inquisidors despietats, els anys de condemna a la galera, la mort que arriba en forma d'una malaltia infecciosa que encara és el símbol de la delmació indiscriminada, la pesta, aquesta és la vida d'Ott, un home nascut en les terres alemanyes que havia de conèixer el seu destí a les contrades poblades pels eslovens. És la vida d'un personatge que Drago Janèar va començar a escriure entre els murs d'una presó absurda on va quedar atrapat en el temps quan era un jove periodista que el règim titista va fer tancar per tres mesos a causa d'haver utilitzat les pàgines del diari on treballava per fer "propaganda dels enemics".

Totes dues novel·les eslovenes van ser publicades en un moment difícil i ple de canvis. La novel·la de Tavèar va sortir a la llum tot just acabada la primera guerra mundial, en 1919, i la de Janèar va marcar un dels primers indicis de la transformació del país que s'acabaria produint en els anys decisius entre 1989 i 1991. Totes dues novel·les en lloc d'enfrontar-se a l'actualitat amb una ploma esmolada i crítica dibuixen un món històric, llunyà, diferent, de disputes i dilemes davant els quals es troben els seus contemporanis. Però tanmateix és evident que no es tracta de cap escapisme a un passat idíl·lic, sinó de novel·les escrites per ser llegides com a lliçons d'història que han d'ajudar a combatre els problemes del present i del futur — amb la reflexió més racional, més profunda, amb una lluita oberta declarada a tots els intents de simplificació. Drago Janèar amb *Galiot* no va escriure una novel·la en clau que es pogués desxifrar substituint els noms dels inquisidors amb les cares dels ideòlegs comunistes, sinó que

pretén revelar la posició de l'home, de l'individu envers la història, descobrir la raó transhistòrica de la vulnerabilitat individual.

Després d'aquesta gran volta pels paisatges literaris del passat, el fantasma de Centreeuropa com a icona de dominació alemanya adquireix potser un aspecte menys terrorífic alhora que ens força a contemplar aquest lema amb una serenitat més gran. Quan parlem del concepte alemany de Centreeuropa i de l'expansió cap a l'est hem de tenir presents, en el temps que es prolonga des del final del segle XIX fins a esclatar primera guerra mundial, dues zones d'influència ben diferenciades. La primera correspon al Segon Reich sota la tutela de Bismarck, l'altra a la Monarquia dels Habsburgs. Aquesta divisió interna del món alemany és, però, per si sola problemàtica i mereix algun aclariment. L'origen de la separació entre Àustria i Alemanya l'hem de buscar en l'època de les lluites religioses i en el trencament amb la doctrina de l'església catòlica promulgat per la Reforma.

El temps de la Reforma és un temps que va imprimir un dels trets característics més reivindicats al rostre de Centreeuropa: es va produir la ruptura entre el protestantisme i la fe catòlica. Mentre que en el país més poblat de Centreeuropa la Reforma reeixia, a Àustria i els altres països centreeuropeus el protestantisme va ser bandejat i les terres van romandre catòliques. La utilització de la força per aconseguir aquest objectiu no va pas faltar. Si en el segle XX dues de les novel·les més rellevants de les lletres eslovenes recreen aquest paisatge de lluites i dilemes oberts és perquè ofereix un paradigma per enfrontar-se a una munió de preguntes sense solució fàcil a la qual va ser exposada la regió durant el segle que tot just acabem de deixar. La societat que viu a les pàgines d'aquests dos llibres mostra com el tumult de gent de parles diferents es barreja, conviu, fa negocis, es comunica i també topa en els seus interessos. Però en aquest món literari, a més a més dels conflictes entre la gent d'origen ètnic diferent hi ha també el conflicte, molt més pronunciat, entre dues doctrines religioses que lluiten per predominar. Aquest és el paradigma de la situació conflictiva que hem de retenir per comprendre per què la imatge pseudohistòrica del segle XVII serveix als dos escriptors per reflectir els conflictes del segle XX. No hi ha un sol factor de força, sinó diversos vectors que incideixen en la transformació de la societat. Conflictes nacionals, sí, però també la necessitat de comunicació i de convivència. I sobretot idees que travessen totes les fronteres de llengües i

pobles, però alhora divideixen la gent més profundament que cap altra barrera i bandegen els que són diferents.

Tal com va mostrar el panorama d'algunes idees sobre Centreeuropa en el pensament polític alemany a partir de la segona meitat del segle XIX, aquest terme geogràfic implica la voluntat expressa d'expansió de la influència d'Alemanya cada cop més cap a l'est. També és cert que aquesta idea de dominació econòmica i cultural pot ser considerada com un germen de l'expansió militar dels dominis alemanys amb la qual es va desencadenar la segona guerra mundial. Però més apropiat seria parlar de terreny fèrtil per dur a terme els objectius de conquesta militar en el qual es van convertir els pensaments de la tasca messiànica del poble alemany a Centreeuropa. Es pot parlar, doncs, d'una relació indirecta entre la idea de Centreeuropa alemanya i la barbàrie nazi, però de cap manera es pot contemplar la possibilitat d'establir entre ells una causa directa i un efecte inevitable.

Bohumil Hrabal acaba la seva novel·la probablement més coneguda, consagrada al temps de la segona guerra mundial, *Trens rigorosament vigilats* (1965) amb una frase lapidària destinada als soldats alemanys que viatgen en un tren després del bombardeig de Dresden, que passa per una petita estació ferroviària txeca on es desenvolupa la trama de tota la novel·la. "Us hauríeu d'haver quedat a casa, sense moure el cul de la cadira"²¹⁸, diu el jove aprenent de ferroviari Miloš Hrma, que narra la història d'aquesta obra, a cau d'orella d'un soldat alemany mort per ell mateix pocs instants abans. "Si ens haguéssim trobat de civil probablement ens hauríem caigut bé i hauríem xerrat plegats", pensa Hrma sobre el duel a vida i mort en el qual es va veure embolicat i que aquest bonhomíós personatge de Hrabal hauria volgut evitar a tota costa. La història no enfronta dos individus un contra l'altre, sinó que l'enfrontament fatal es desencadena entre dos membres de dos grups socials antagònics. És l'esperit de ramat que condueix a duels com aquell amb el qual acaba la novel·la de Hrabal.

Una condemna molt més dura a la ceguesa a la qual pot portar la "consciència gandula"²¹⁹ de les masses la trobarem en la novel·la que en 1967 va publicar a la seva ciutat

²¹⁸ HRABAL, Bohumil, *Trens rigorosament vigilats*, Barcelona, Edicions 62, 1996, pàgina 105.

²¹⁹ HERGOLD, Ivanka, "Bivanjska muka in upornost nesvobodnih ljudi v opusu Borisa Pahorja" A: PAHOR, Boris, *Nekropola*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1997, pàgines 195-231.

natal, Trieste, un dels sobrevivents dels camps d'extermini. Boris Pahor a *Necròpolis*²²⁰ mostra com la visita de Natzweiler-Struthof amb un grup de turistes desencadena la memòria del narrador autobiogràfic que recorda les seves estades a aquest emplaçament de presoners a l'alta muntanya, com també el pas per les instal·lacions de Dachau, de Harzungen, de Bergen-Belsen i de Dora. I els desplaçaments amb els combois ferroviaris. Durant un d'aquest viatges observa a través d'una escletxa el comportament d'un soldat nazi que s'entreté disparant contra la gent que hi ha a fora. Les paraules del soldat, pronunciades en veu alta per expressar l'alegria d'haver tocat algú que l'estreta espitllera no deixa veure, revelen a Pahor, acostumat a distingir les llengües, que es tracta d'un soldat membre del moviment feixista croata. El bàndol dels botxins en el transcurs de la guerra va perdre la "puresa racial", més important que compartir la sang ària era pensar igual. El nacionalsocialisme és la forma més extrema del pensament basat en la idea de la nació, cert. Però el nacionalsocialisme és alhora la forma extrema del moviment que tot just acabada primera guerra mundial neix a Itàlia i és encapçalat per Benito Mussolini, el feixisme: dictadura del partit únic, censura de premsa, tribunals militars per delictes polítics, liquidació violenta de tota oposició, brillant aparell propagandístic i culte de la personalitat del líder. No només Hitler va aplicar aquesta fórmula per a l'ascensió política. Altres règims i moviments similars que van arrelar a altres països arreu d'Europa demostren com el nazisme no es pot desvincular del clima polític que va ofegar Europa en el període d'entre les dues guerres.

Una i una altra vegada durant tortuós camí que la seva memòria ha de recórrer, Pahor recorda la seva tasca d'infermer als camps de concentració. Durant algun temps havia treballat amb un jove metge francès, André Ragot, que just després de la guerra va publicar el llibre titulat *N.N., Nacht und Nebel*, nit i boira, les dues lletres que els presoners de Noruega, Holanda, França i Bèlgica tenien dibuixades amb color vermell a l'esquena i que significaven que no podien de cap manera sortir del camp, ni per anar a fer treballs forçosos i que havien de morir dins dels límits marcats amb el filferro de punxes. La conclusió de la novel·la de Pahor està destinada a aquest home, al metge francès i al seu llibre, a la petició de condemna del poble

²²⁰ PAHOR, Boris, *Nekropola*, Maribor-Trst, Založba Obzorja, 1967 — *Pellerin parmi les ombres*, Paris, Ed. de Table Ronde, 1990, 1996. — *Pilgrim Among the Shadows*, New York-San Diego-London, Harcourt Brace, 1995.

alemany en el seu conjunt, la condemna destinada no només a aquells qui van participar activament en l'aniquilació de persones, sinó també als pensadors que van preparar el camí. És cert, diu Pahor, que en algunes frases de Nietzsche es pot trobar el germen del món dels crematoris, però el filòsof amb el seu ideal d'home tirànic no havia pogut imaginar les persones que va fer néixer el nazisme:

*A causa de tot això, André, no tens raó quan en el prefaci preguntes els lectors si no seria millor aniquilar la tribu que va posar al món Nietzsche, Hitler i Himmler i milions d'executors de les seves idees i ordres. No tens raó perquè admets sense adonar-te el mal amb el qual es van infectar. En la teva ira sagrada ja no actues com un metge. És veritat que el cirurgià suprimeix la carn en putrefacció per prevenir la formació de metàstasis i que intenta extirpar tot el teixit maligne. Però quan es tracta de la societat humana hem de ser molt prudents amb l'ús de comparacions i analogies. Cal canviar el medi, no aniquilar l'assassí que va ser corromput per l'atmosfera de l'ambient.*²²¹

Per poder acabar d'arrodonir els problemes que envolten el concepte polític de Centreeuropa hem de tornar a la qüestió de la divisió interna del món alemany. Quan en 1648 acaba la guerra dels Trenta Anys, la unitat alemanya va quedar arruïnada definitivament. Aquesta guerra no només havia enfrontat la Unió Evangèlica amb la Lliga Santa dels Catòlics i perfilat així la divisió interna de la població alemanya basada en la distinció de la religió, sinó que va convertir l'imperi alemany en 350 estats independents sense cap cohesió interna. Però al principi del segle XVIII va aparèixer un nou estat, Prússia, que en 1701 va ser elevada a la categoria de regne. La oposició entre Àustria, catòlica, i la resta dels estats alemanys s'anava pronunciant cada cop més, però alhora aquesta evolució estava marcada per la creixent preponderància de Prússia en el conjunt d'Alemanya. La divisió va quedar definitivament establerta en 1866, després d'un enfrontament bèl·lic directe entre Àustria i Prússia que va acabar amb la derrota dels soldats austríacs a la ciutat de Sadowa, a Bohèmia. Les conseqüències d'aquesta guerra van ser enormes. Als estats del nord liderats per Prússia es van

²²¹ *Ibd.*, pàgina 181.

afegir aviat els estats del sud i així va néixer l'estat nacional alemany en proclamar-se en gener del 1871 oficialment el Segon Reich.

D'aquesta manera va culminar el procés d'aïllament esglaonat de l'Àustria catòlica dels afers interns alemanys. La Monarquia Austrohongaresa és al principi del segle XX una potència diferent d'Alemanya que té una zona d'influència molt important als territoris contigus de l'est i d'aquests encara no n'hem parlat gairebé gens. Els interessos de les dues potències alemanyes topaven a Polònia. La influència austríaca acabava al nord amb la regió històrica de Galítsia que començava als territoris avui polonesos a prop de la ciutat de Cracòvia, s'estenia fins a l'altre important centre universitari que a hores d'ara forma part d'Ucraïna, L'vov, i acabava a Bucovina i Bessàrabia on es troba la ciutat universitària, avui ucraïnesa, de Èernovcy, que entre 1775 i 1918 va pertànyer a l'imperi de *k.und k.* i va formar part de Romania en el període entre les dues guerres. Els terratinents polonesos, la pagesia rutena, l'administració austríaca, els jueus de l'est, la fragmentació d'una societat en estrats socials i nacionals la imatge de la qual constitueix un dels atractius de la novel·la de Josef Roth *La marxa de Radetzky*, comentada en el capítol precedent. Però la estratificació tant notablement marcada no va ser només una característica dels confins més nord-orientals del regne austríac. Entre les ciutats emblemàtiques que la influència alemanya va marcar profundament en el passat hi compta també Praga, el centre de Bohèmia, on es barregen les llengües txeca i alemanya i que va tenir, com altres ciutats esmentades, una important presència de població jueva. L'alemany de llibre, de vocabulari limitat, sense cap influència dialectal parlat al centre històric de Praga, a Altstadt i a Josefstadt per unes 40.000 persones "era la llengua materna que Kafka, que gairebé ni va viure ni va treballar fora d'aquells barris més centrals de Praga, utilitzaria per a escriure"²²² recorda Klaus Wagenbach, un dels investigadors que es va proposar més seriosament comprendre la realitat històrica de la qual va sorgir l'obra de Franz Kafka. En aquest sentit Kafka és el paradigma més notable per mesurar les dificultats que acompanyen la comprensió de la presència de la llengua alemanya als territoris orientals de la Monarquia. La llengua alemanya estava lligada més a la posició social que a l'origen ètnic i el seu ús estava relacionat amb els

²²² WAGENBACH, Klaus, *La Praga de Kafka*, Barcelona, Península, 1998, pàgina 20.

àmbits del poder administratiu i econòmic, com també amb el sistema d'escolarització. Fora d'alguns enclavaments rurals de població alemanya —fenomen que comentarem tot seguit— i els grans centres urbans que concentraven tots els àmbits relacionats amb el poder, la llengua alemanya va ser adoptada dins de la Monarquia Austrohongaresa per un grup social d'un pes cultural especialment rellevant: els jueus.

El biògraf Gustav Janousch recull una declaració de Franz Kafka que mostra la vessant de la presència alemanya a l'est que hem de tenir en compte: "Jueus i alemanys tenen moltes coses en comú. Són emprenedors, eficients, treballadors i odiats profundament per tots els altres. Jueus i alemanys són els expulsats."²²³ La posició dels escriptors alemanys jueus és digna d'una reflexió acurada que mai s'havia fet amb la precisió i profunditat necessàries, es queixa Marcel Reich-Ranicki en el seu llibre *Sobre els destorbadors de la pau* ("Über Ruhestörer", 1977). El panorama de la literatura alemanya escrita pels jueus feta per aquest crític literari obre realment moltes qüestions interessants, però tot i això resulta inadequat per comprendre la situació especial dels jueus que vivien fora del territori germanòfon, de la seva doble diàspora. Havíem ja assenyalat el canemàs ocult de la novel·la *La marxa del Radecky* que tracta de la problemàtica de la identitat i hem mostrat com la seva visió va afectar l'escriptora jueva Ingeborg Bachmann que també va créixer en una província en la qual les arrels ètniques es barrejaven. En la segona part dedicarem atenció especial a aquesta qüestió examinant el cas de Kafka. Però cal reconèixer que aquests tres escriptors no són més que un exemple. En el món de la segona postguerra de l'obra de Bachmann, la problemàtica de la diàspora es converteix en les qüestions relatives a l'exili. No es tracta només de persones expulsades a la força, sinó que la decisió de viure la vida d'un expatriat és sovint voluntària, com per exemple la protagonista de la narració *Tres camins cap al llac*.

Els jueus europeus van ser els primers de conèixer i de reflectir el pes d'una vida de no pertànyer plenament al medi social, de no tenir una terra amb la qual hom es pot identificar. Però la seva experiència del món sense fronteres, d'aquella Àustria que *La cripta dels Caputxins* descriu amb la imatge del venedor de castanyes que en el temps del vell imperi podia moure's

²²³ JANOUSCH, Gustav, *Gespräche mit Kafka*, Frankfurt, Fischer, 1961, pàgina 73.

lliurement per un ample espai sense cap barrera, s'ha convertit avui en el món de cada dia. I els problemes i els dubtes que potser abans havien estat lligats més íntimament a un sol poble, avui els ciutadans del món provenen de totes les religions, de totes les identitats nacionals. La pàtria perduda en un passat irrecuperable forma part de moltes vides: "Trotta parlava alemany com un estranger, com algú de les contrades alemanyes llunyanes, el francès com un francès, però això no ho considerava important, com tampoc li semblava remarcable que a més a més dominava dues o tres llengües eslaves i les parlava com algú que se li notava només que havia viscut algun temps a fora i un dia havia dit: he arribat a la conclusió que no pertanyo enlloc, que no em veig part de res,"²²⁴ descriu aquesta transformació del món contemporani l'escriptora austríaca Ingeborg Bachmann.

L'origen jueu de molts dels escriptors i poetes que van viure en alguna de les ciutats i regions abans esmentades evoca amb una intensitat especial la terrible cesura de la segona guerra mundial. A la ciutat de Czernowitz van quedar només 5.000 jueus dels 60.000 que hi havien viscut en el temps de la Monarquia, explica Jürgen Serke en el retrat literari i biogràfic de la poetessa Rose Ausländer,²²⁵ que va créixer en aquest lloc llunyà de la Monarquia Austrohongaresa, en la mateixa ciutat d'on prové també un dels més grans poetes de la poesia alemanya de la postguerra, Paul Celan. Tot el que s'ha escrit i s'escriurà sobre la desaparició de la gran majoria de la població jueva en aquestes regions a l'est d'Alemanya i de la Monarquia Austrohongaresa probablement no acabarà mai de fer palesa tota la ràbia i la tristor que provoca aquesta part fosca de la història europea.

El meu primer record està amarat de vermell. Surto per una porta al braç d'una noia, el terra davant meu és vermell i a mà esquerra hi ha una escala que baixa, que també és vermella. Davant nostre, a la mateixa alçada, s'obre una porta i surt un home somrient que avança, amistós, cap a mi. Se m'apropa ben a la vora, s'atura i em diu: "Ensenya la llengua!" Jo la trec, ell es fica la mà a la butxaca, en treu una navalla, l'obre i, després d'acostar-me la fulla molt arran de la llengua, diu: "Ara li tallarem

²²⁴ BACHMANN, Ingeborg, "Drei Wege zum See" A: *Simultan*, München, DTV, 1976, pàgina 140.

²²⁵ SERKE, Jürgen, "Rose Ausländer. Ein Portret" A: AUSLÄNDER, Rose, *Im Atemhaus wohnen*, Frankfurt, Fischer, 1985.

*la llengua" Jo no goso apartar-la, ell s'acosta cada vegada més, és a punt de tocar-la amb la fulla. A l'últim moment enretira el ganivet, diu: "Avui encara no, demà."*²²⁶

Com la metàfora d'aquesta "llengua salvada" d'un Elias Canetti encara infant, la història de Centreeuropa és un compendi d'identitats lingüístiques fluctuants. La capacitat d'adaptació permet conservar intacte l'òrgan de la parla davant l'amenaça de qualsevol navalla. Canetti, en l'esmentada obra, explica les seves vivències autobiogràfiques relacionades amb l'ús d'una o altra llengua. La infància a Bulgària que no li va deixar ni el més mínim record d'una llengua que com a criatura era capaç de parlar fluidament, l'exili anglès i el viatge a Viena. Allà, a les portes de la primera guerra mundial, va comprovar sobre la pròpia pell fins a quin punt la discriminació i el rebuig es podia basar en l'ús d'un idioma determinat. Amb el germà encara no dominen l'alemany i mentre juguen al carrer utilitzen l'anglès, la llengua de la potència enemiga. De cop i volta són envoltats per una munió de gent capaç de fer-los mal i els salva la pròpia mare que sap parlar, que sap alemany i és acceptada. És la capacitat de sobrevivència basada en la capacitat d'adaptació.

L'alemany va ser la llengua del poder, la llengua de l'administració i del sistema escolar, dels contactes entre la gent als nivells més elevats de l'escala social, de comunicació entre les diverses regions. És aquesta llengua que va ser ciment de Centreeuropa, però un ciment fràgil que es va escrostonar de seguida quan va desaparèixer després de la primera guerra mundial el marc polític i administratiu que unia els pobles de Centreeuropa en els dos estats de parla alemanya. Però no és només el tractat de Versalles, que en 1919 determina que la República de Weimar ha de cedir a Polònia de tots els territoris de majoria polonesa, ni tampoc les fronteres de la Primera República austríaca, definides amb una sèrie de tractats internacionals entre 1919 i 1921, els fets que acaben de dibuixar el mapa lingüístic de Centreeuropa. La delmació de la població jueva i l'èxode massiu de la població alemanoparlant durant i després de la segona guerra mundial són un altre factor important que va fer minvar considerablement la importància i la presència de la llengua alemanya als països contigus.

²²⁶ CANETTI, Elias, *La llengua salvada*, Barcelona, Proa, 1985, pàgina 15.

"A la regió inferior del ducat de Krain hi ha la ciutat de Gottsched, habitada pels alemanys que es distingeixen per la llengua, la indumentària i els costums dels altres habitants de Krain"²²⁷, expliquen els germans Grimm per introduir una de les llegendes alemanyes que van recopilar en el seu llibre i que es refereix al castell de la família dels Auersperg, anomenat Friedrichstein, les runes del qual encara avui s'eleven sobre un dels cims de les muntanyes boscoses a prop de la ciutat de Koèevje a Eslovènia.

Janez Valjkard Valvasor, en el primer llibre que descriu sistemàticament la història i la geografia de la part central de l'Eslovènia actual, *La fama del ducat de Krain* (1689) va desenvolupar la teoria que es tractava de tres-centes famílies que van ser expulsades de Turíngia, però posteriorment fins i tot es va trobar qui defensava que els pobladors de Gottsched, a causa del nom de la ciutat, havien de ser descendents dels gots. Totes aquestes teories no semblen avui, conclou en un exhaustiu estudi sobre les obres dedicades al llarg del segle XIX a aquesta petita localitat Maria Lackner-Kundergraber²²⁸, res més que faules pseudocientífiques i l'única explicació que la historiografia actual admet fins un cert punt és l'escrit del terratinent de la ciutat veïna, el noble Josef von Rudesh, qui e descarta que es tractés de pobladors aborígens, sinó que la seva parla mostra que són descendents d'una colònia que devia haver arribat a la regió pocs segles abans i que es va barrejar amb la població autòctona. L'escrit de Rudesh va ser publicat el 1823 a la ciutat avui polonesa de Poznan la qual cosa demostra per si sola una cohesió avui inimaginable de les regions en les quals els governants compartien una sola llengua. Però no és aquesta la qüestió que fa interessant el cas de Koèevje.

Presento als amics de la Germània i especialment als investigadors de la filologia alemanya una contrada alemanya petita, poc coneguda que és única en la seva classe — un illot lingüístic clos dins seu, envoltat completament per la població eslava del ducat de Krain — i per això completament apropiat per despertar l'interès d'aquells amb qui l'uneixen els llaços de la mateixa estirp. Aquesta petita contrada ha conservat característiques i avantatges de l'estirp a la qual pertany de manera que durant segles no ha

²²⁷ GRIMM, Jacob und Wilhelm, *Deutsche Sagen*, Darmstadt, WBG, 1982, pàgines 175-177.

²²⁸ LACKNER-KUNDEGRAGER, Maria, "Die Erforschung der Gottscheer Kultur im 19. Jahrhundert" A: BISTNER, F.J.; VODOPIVEC, P. [eds.], 1995.

canviat gaire i la comunicació intensa amb els veïns de raça i llengua diferents no li va produir cap desgast significatiu.²²⁹

va dir en 1854 davant els visitants del museu històric a Nürenberg Vinzenz F.Klun. El seu interès per conèixer un tresor etnogràfic, que s'ha conservat a causa de l'aïllament en mig dels boscos del ducat de Krain, sembla sincer, com també l'interès de despertar la curiositat del seu públic a Alemanya. Tanmateix, durant el segle XIX la immensa majoria dels investigadors que es van dedicar a estudiar les peculiaritats de la parla dels alemanys a Gottsched, que van recopilar la seva poesia popular, les llegendes i que van descriure les característiques de la indumentària i dels costums folklòrics van ser els propis habitants del ducat de Krain, no els estudiosos vinguts des del país-mare. A Alemanya l'illot lingüístic de Gottsched no va ser més que una curiositat, com ho demostra l'aclariment que els germans Grimm troben necessari per explicar la llegenda del castell de la ciutat o l'anècdota del museu de Nürenberg que acabem de recollir.

El cas de Koèevje és un exemple valuós a causa de la seva petitesa i el seu caràcter rural. L'enclavament permet obrir una altra perspectiva, no gens habitual, per repensar els residus que la presència dels alemanys va deixar allà on hi van viure durant segles, però ara no hi resta cap parlant nadiu de la llengua. Estem acostumats a sospesar el valor de les grans ciutats universitàries, a pensar en les biblioteques en les quals es va acumular el material que testimonia l'esplendor de la vida cultural i científica d'altres temps. No falten tampoc avaluacions de la importància del pes de la cultura jueva que es va servir de la llengua alemanya, a vegades per força, a vegades per aconseguir una millor assimilació.

Centreeuropa avui és diferent a causa d'aquest enorme buit que han deixat els qui van perdre la vida o van ser forçats a marxar. El cas de Koèevje obre una d'aquestes facetes de la presència alemanya. En 1945 els habitants de Gottsched, estudiats durant llargs decennis amb lupa com una raresa etnològica, no es van fondre. Van deixar de viure-hi a causa d'un error d'apreciació de conseqüències realment irreversibles.

²²⁹ Ibid.

Un cop Itàlia va entrar en la segona guerra mundial, les dues potències imperialistes, que van ocupar Eslovènia, van decidir dividir-se el territori. Alemanya tindria la part del nord i Itàlia tota la meitat sud. Això volia dir que l'enclavament històric dels alemanys de Koèevje havia de passar sota l'administració italiana i els habitants van convenir amb Himmler que tota la comunitat es traslladaria a viure voluntàriament al bàndol alemany. La pretensió dels nazis era crear amb l'ajut d'aquesta comunitat alemanya una mena de barrera protectora del seu imperi i van preveure que visquessin en una franja estreta, d'uns 10 o 15 quilòmetres d'amplada, però molt llarga, de més de 100 quilòmetres, al llarg dels rius Sava i Sotla. Es va fer un referèndum i un 97% dels alemanys va prendre la decisió d'anar-se'n. Les condicions promeses per a la nova vida dins de l'imperi alemany no podrien ser millors, els prometien que cada família ocuparia l'espai que abans era propietat de tres famílies eslovenes.

Així, per a instal·lar-hi 12.000 alemanys de Koèevje, 37.000 eslovens que vivien en les granges de la regió al sud d'Estíria van ser expulsats, portats als camps de concentració o bé traslladats a altres regions llunyanes. Entre els mesos de novembre de 1941 i gener de 1942 trens especials van traslladar els habitants de 170 pobles i de la ciutat de Koèevje. Però les promeses no es van complir, per als nouvinguts primer es van condicionar només centres d'acollida i després, quan havien d'anar a viure a les granges promeses, la victòria dels alemanys ja no era tan segura. Després del 1945 van ser expulsats a Àustria on van esdevenir persones sense pàtria.

Poques coses testimonien avui la presència d'una comunitat que va viure 600 anys en una regió remota i boscosa, els arbres salvatges ha ocupat un quart de la regió on vivien i avui el nombre de nuclis habitats tot just supera la meitat de pobles que hi havia abans de la guerra, els qui van venir darrere seu, van preferir la ciutat i els pobles situats en la vall central, ningú va voler batallar amb el bosc per conservar els prats i camps situats en llocs menys avantatjosos. També és veritat que la vida va ser dura ja abans de l'últim gran conflicte bèl·lic, hi ha dades que indiquen que abans de la guerra a Estats Units hi vivien més alemanys, descendents de les famílies de Koèevje, que no pas habitants tenia aquest enclavament. La guerra, per si sola, es va encarregar en bona part d'esborrar moltes empremtes seves. El territori que va quedar en 1942 pràcticament buit, va ser ocupat pels partisans i va esdevenir el primer territori alliberat. A causa

d'això Itàlia va llançar una gran ofensiva, poc després d'haver-ne marxat els alemanys. Els soldats tenien ordres expressos de cremar les cases per fer malbé els possibles refugis dels combatents comunistes. I després de la victòria dels partisans, és clar, les autoritats es van ocupar d'esborrar encara més les empremtes de la cultura alemanya a Koèevje. Les raons de l'odi envers els alemanys com a invasors no van faltar, però hi hagut altre factor molt important. A Koèevje la cultura dels seus habitants era sobretot de caràcter sacral i en els primers decennis després de la guerra per raons ideològiques difícilment trobaríem algú disposat a invertir diners per a la conservació i la restauració d'esglésies o altres monuments, com creus al costat de camins o capelletes. Sovint es va preferir simplement enderrocar el que quedava. El destí més tràgic va tocar, però, la vall de Gotenica on el govern iugoslau va crear una zona d'exclusió militar. Allà tot va ser destruït, fins i tot es va profanar el cementiri. Ben bé fins a la proclamació de la independència d'Eslovènia ningú, ni els habitants dels pobles veïns, no van poder entrar en aquest ressort sense autorització.

"A vegades només es pot trobar algun arbre fruïter, enmig d'un bosc cada cop més invasor," resumeix el destí dels habitants de Koèevje Mitja Ferenc, el responsable de l'exposició que es va fer en 1993 a Ljubljana per encarar-se a aquest capítol de la història.²³⁰ És un destí que no pot ser contemplat fora de tots els horrors de la segona guerra mundial. Cal tenir en compte també que al mateix temps els densos boscos amagaven proves d'altres crims. Tot just acabada la guerra, la regió que els habitants de la zona anomenen la selva de Rog va ser escenari d'una de les més grans matances de civils eslovens, per part dels eslovens: la segona guerra mundial no va enfrontar només llengües i cultures, els conqueridors i els pobles sotmesos a la força, sinó que va enfrontar també "germans amb els germans," com ens ensenyaven a les escoles iugoslaves mentre la història oficial encara aconseguia amagar les proves de la matança de Rog, fins ben bé al final dels anys vuitanta.

És a dir, que les causes que van acabar transformant l'estructura ètnica de la població a Centreeuropa són molt complexes. I l'últim gran cop de martell, que va ser en aquest sentit la

²³⁰ FERENC, Mitja [cur.], *Koèevska. Izgubljena kulturna dediščina Koèevskih Nemcev* ("La regió de Koèevje. El llegat cultural dels alemanys de Koèevje que s'ha perdut"), Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine, setembre-octubre de 1993.

segona guerra mundial, especialment. Però tot i això ara ja podem observar aquests canvis amb una certa perspectiva, ha passat més de mig segle des d'aleshores. És així sobretot perquè cal tenir present que els canvis entre 1989 i 1991 van fer moure moltes fronteres, però no van provocar a Centreeuropa cap moviment massiu de població com la segona guerra mundial i la postguerra, ni molt menys.

A Koèevje trobareu gent que no us sabria dir ni tan sols l'antic nom de la ciutat en l'alemany. No saben la llengua, ja fa anys que fins i tot a les escoles primàries i secundàries, on l'alemany s'havia conservat després de la guerra com a primera llengua estrangera que els alumnes havien d'aprendre per imposició oficial, aquesta llengua ha estat substituïda per l'anglès. Però resta una prova inesborrable de la presència alemanya a la regió. Al set grups dialectals en els quals es divideix la llengua eslovena a causa d'algunes barreres naturals i de les fronteres administratives en les quals va ser dividit el territori lingüístic en el passat, els filòlegs hi van haver d'afegir després del 1945 un altre grup, l'eslovè de Koèevje. Envoltats de la cantarella característica dels dialectes de Dolenjska, com avui s'anomena la regió inferior del ducat de Krain, el parlar dels habitants de Koèevje sembla d'entrada d'una correcció inusual. Com si el fet que els habitants actuals de la vall hagin vingut d'arreu de les contrades eslovenes els hagués forçat a utilitzar en família i al carrer la llengua estàndard, la que és emprada pels locutors entrenats a parlar com de llibre als moderns mitjans de comunicació. Però és només la primera impressió, aviat algunes incorreccions gairebé estrofolàries en la formació de les paraules o en l'accentuació revelen que Koèevje està forjant a poc a poc la seva pròpia identitat lingüística i els habitants dels pobles veïns fa temps que han après de distingir -los de qualsevol altra possible variant i identificar-los a través de la seva parla.

A les exposicions al museu etnològic de la comarca, que periòdicament revelen un o altre aspecte de la vida i dels costums dels anteriors pobladors de la ciutat, s'afegeixen a Koèevje any rera any investigacions dels filòlegs encarregats de descriure i entendre la formació d'un dialecte que com qui diu acaba de néixer. En un dels capítols introductoris d'aquesta part de la tesi la novel·la de Bohumil Hrabal *La petita ciutat on es va aturar el temps* i *El pont sobre el Drina* d'Ivo Andriæ van ser escollides per donar l'exemple de com es percep el pas de temps i els canvis històrics si el narrador es proposa no moure's del lloc. Aquest és també el propòsit amb el

qual hem recollit com un petit apèndix a la concepció política de Centreeuropa dels primers decennis del segle XX, la història local de Koèevje: mentre passen els núvols per damunt de les corones dels arbres, el jardí veu passar els destins dels seus propietaris i visitants.

D'alguna manera no és possible acabar aquest capítol sense una reflexió destinada a la realitat actual. Tot i que potser encara avui queda una difusa sensació que el perill de l'afany imperialista alemany continua persistint en una mena d'estadi latent, són ben pocs els que encara confessen aquesta por. Els altres, la majoria, senten com la història ha acabat de girar full en aquest aspecte i, com sempre, les obres literàries també hi tenen alguna cosa a dir. Bohumil Hrabal és molt explícit i no atenua gens ni mica el sentit de la imatge del jardí botànic abandonat en el temps de Joseph II a prop d'una *petita ciutat on es va aturar el temps* que descriu a les pàgines de la seva novel·la:

El convent i el jardí botànic van quedar deserts. Primer van morir les plantes i les flors que no podien viure sense les mans humanes, i van quedar només els matolls i les plantes que es van saber adaptar. Només en queden unes quantes, però com que el vent havia escampat les seves llavors per sobre de la tanca, en l'actualitat, és a dir, dos-cents anys després del tancament del jardí botànic, en tota la zona es poden trobar flors i arbustos exòtics, descendents de les plantes que s'havien adaptat a les condicions ambientals. Sota el regnat de Maria Teresa, nombrosos pagesos alemanys vivien a la nostra regió, hi havia pobles sencers, però a la llarga els alemanys s'hi han acomodat fins al punt de fondre's del tot amb la terra i la llengua del país — com les flors del jardí botànic—, que, dels alemanys, no en queda res a la nostra regió, llevat els cognoms, els portadors dels quals se senten txecs i la seva llengua materna és el txec.²³¹

La postura de Hrabal és gairebé militant i contrasta notablement amb la bellesa de la imatge escollida per afrontar la problemàtica dels enclavaments alemanys dispersos pel territori txec i formular una opinió al respecte.²³² De totes maneres, és difícil no estar d'acord amb la

²³¹ HRABAL, Bohumil, *La petita ciutat on es va aturar el temps*, Barcelona, Destino, 1995, pàgina 180.

²³² Vegeu també: JUDSON, Pieter M., "Frontiers, Islands, Forests, Stones: Mapping the Geography of a German Identity in the Habsburg Monarchy 1848-1900 A: YAEGER, Patricia [ed.], *The Geography of Identity*, The University of Michigan Press, 1996.

conclusió a la qual arriba Hrabal, però després de totes les preguntes que va voler obrir aquest capítol, després de buscar explicacions a través de les dades històriques i de les imatges recreades en les obres literàries, hauria de quedar clar que el jardí protegit de la Centreeuropa alemanya no es va extingir d'una manera tant bucòlica com ho descriu el fragment de la novel·la de Hrabal. Però sí alguna cosa és certa en aquesta bella figura literària és la noció de la progressió del temps, del corrent incessant de transformacions que afecten una societat i la saviesa que cap nostàlgia de les grandeses del passat farà ara com ara girar les rodes de la història.

El terme Centreeuropa torna a ser avui un terme neutral, desvinculat de l'afany imperialista alemany i de qualsevol intent per justificar l'hegemonia cultural, lingüística, política o econòmica dels alemanys en aquesta extensa zona. Potser per això cal fer-ho servir, per imprimir a Centreeuropa un altre sentit, un sentit més respectuós amb la riquesa de la diversitat dels pobles que habiten la part central del continent.

Al llarg del segle XX Centreeuropa es pot entendre com el resultat de la lluita entre els grans imperis que van mesurar les seves forces en aquest espai. La Monarquia Austrohongaresa i l'Imperi Alemany, l'Alemanya nazi i finalment la dominació soviètica. Aquestes àrees d'influència són bàsiques per entendre la noció que contínuament es repeteix quan parlem de definir Centreeuropa: la noció de la comunitat de destins.

Centreeuropa no és un mite; tampoc hi ha cap necessitat de construir-la com un mite. No és necessari homogeneïtzar -la atribuint-li un determinat estil de vida, una determinada manera de ser, de fer. No cal perseguir el mateix objectiu que el primer llibre de Claudio Magris, que intenta crear una sola i unitària imatge de la vella Àustria. La seva descripció èpica de la dissolució d'un imperi i de la memòria mítica que el va sobreviure no és cap model a seguir per enfrontar-se a la definició. Centreeuropa és un terme que simplement alberga uns fenòmens que existeixen, que són presents en una àrea geogràfica. Tenir o no tenir a disposició un denominador comú no canvia res, l'art, la cultura, la vida política i la vida quotidiana d'Hongria o d'Àustria, de Lituània o de Croàcia seguirà existint, evolucionant, canviant. La gran taca blanca sobre el mapa cultural d'aquesta regió mostra només el desconeixement, però no pot anular res del que allà és present.

Una petita anècdota, de gran actualitat, podríem dir. El dibuix del continent que es pot veure sobre les monedes d'euro mostra els estats que integren la Unió Europea com si flotessin en el mar. Però els bitllets de la valuta europea tenen un disseny més conciliador i perfilen el contorn de la terra ferma d'Europa com una continuïtat, tot un progrés que realment reconforta. Però quants nens en els col·legis i instituts arreu de la Unió Europea ja hauran dibuixat el mapa d'aquesta unió amb els límits orientals com si es tractés d'un esvoranc on una estranya

esllavissada s'hauria emportat tota la terra? Czesław Miłosz es queixava en les conferències donades a Harvard de la taca blanca al mapa literari d'Europa que s'estenia sobre Centreeuropa.²³³

El mapa literari d'Europa, que l'Occident coneixia fins fa ben poc, mostrava clarament Anglaterra, França, Alemanya i Itàlia, la península ibèrica tenia els contorns desdibuixats, Holanda, Bèlgica i els països escandinaus gairebé ni es veien, mentre que la gran extensió del blanc a l'est d'Alemanya fins i tot podria portar la inscripció *ubi leones*; dins d'aquesta regió, poblada de feres salvatges imaginàries, es podria veure només Praga (a vegades esmentada a causa de Kafka), Varsòvia, Budapest i Belgrad. Allà, lluny cap a l'est es mostrava sobre el mapa Moscou.²³⁴

Miłosz va comparar la llacuna en el coneixement de les cultures amb la inscripció de les cartes geogràfiques medievals que posaven sobre les terres en les quals vivien els animals perillosos una única nota: "Ubi leones". Els esvorancs que es poden veure avui en algunes representacions físiques del continent europeu són encara pitjors que els apunts dels antics exploradors que no s'atreuen trepitjar les terres poblades de lleons. Per això es comprèn que Danilo Kiš defineixi Centreeuropa com "el desig de ser adoptat per Europa o de poder nosaltres mateixos adoptar una Europa virtual que des de sempre s'ha negat obstinadament a conèixer res de les nostres llengües, de la nostra cultura i de la nostra literatura."²³⁵

Després de la primera guerra mundial es van consolidar a part del terme Centreeuropa dues expressions més. La primera recull sota el nom "Europa del mig" (*Zwischeneuropa*) la franja formada pels estats relativament petits, fundats en els territoris que entre l'any 1912 i 1920 les potències imperials de Turquia, Rússia, Alemanya i Àustria van perdre i és difícil negar que aquesta expressió no contingui una bona dosi de desprestigi, en intentar subratllar el caràcter recent de les transformacions polítiques en aquesta regió i la poca edat de les seves formacions estatals.

²³³ MIŁOSZ, Czesław, *The Witness of Poetry*, Cambridge (MA), Harvard University Press, 1983.

²³⁴ *Ibid.*, pàgina 12.

²³⁵ KIŠ, Danilo, *Homo poeticus*, Paris, Fayard, 1993, pàgina 85.

L'altre terme, però, mereix una reflexió més acurada. *Ostmitteleuropa*, *Eastern Central Europe* o Centreeuropa oriental sovint no és només una descripció geogràfica més exacta, sinó que es desenvolupa com tota una concepció històrica. Es fonamenta en la convicció que el perfil dels territoris es va començar desenvolupar en l'època de la migració dels pobles entre els segles IV i IX i se suposa que la regió està condicionada històricament per formes específiques del feudalisme i de la manera com va ser organitzada l'explotació agrícola i la vida en les ciutats. La peculiaritat en el desenvolupament històric de les societats en la regió de Centreeuropa és molt difícil de demostrar, com adverteix l'historiador Bogo Grafenauer. Segons la seva opinió és gairebé impossible parlar de cap mena d'uniformitat en l'evolució històrica en formes d'organització social de Polònia, Txèquia i Hongria de manera com ho va voler argumentar un dels llibres que van suscitar més polèmica en aquesta qüestió, *Les trois Europes* de l'historiador hongarès Jenó Szúcs: "Aquesta mitologia de la història posa l'accent sobre alguns processos evolutius de la societat de gran envergadura que suposadament van provocar en aquesta regió formació d'estructures peculiars a causa de la interferència entre dues línies d'evolució: en una banda tenim una influència remarcable, encara que retardada, de les formes occidentals i per altra banda, a causa de les circumstàncies que van frenar el desenvolupament (sobretot la defensa contra el perill otomà), trobem la creixent importància del poder central, seguint l'exemple del poder il·limitat que s'atribuïen els governants a la regió oriental d'Europa justificant-lo amb la permanent amenaça dels pobles asiàtics."²³⁶ Les objeccions de Grafenauer contra la concepció de Centreeuropa oriental desenvolupada per Szúcs es basen en la mateixa classe d'arguments que la crítica de Maria Todorova, que retreu a aquesta concepció sobretot la falta de matisacions:

La característica més important del llibre de Szúcs és haver-lo fonamentat sobre la concepció que entén l'evolució d'Europa en dos pilars que s'han desenvolupat independentment un de l'altre. [...] Si hagués escollit una metodologia diferent, el punt de vista polaritzat hauria pogut tenir moltes més matisacions. Les fronteres entre regions, dibuixades per Szúcs tant unívocament, i on Centreeuropa

²³⁶ GRAFENAUER, Bogo, *Srednja Evropa? Zakaj ne preprosto Evropa?* ("Per què Centreeuropa? Per què no simplement Europa?") A: VODOPIVEC, Peter [ed.], 1991, pàgina 23.

oriental està emplaçada segons els criteris del seu propi parer, s'haurien pogut convertir en transicions més transparents i graduals segons els períodes. Szúcs, de totes maneres, va escollir aquesta metodologia conscientment, per amagar-hi el missatge polític indirecte.²³⁷

L'objecció de Todorova que tota la investigació de Szúcs està conduïda simplement per la voluntat de demostrar els lligams de Centreeuropa oriental amb l'Occident és perfectament justificada. Aquest llibre realment pot ser considerat, tot i el seu caràcter indubtablement ben documentat i la voluntat de seguir una metodologia científica, com una part dels esforços que en la dècada dels vuitanta es van dedicar a enderrocar el teló d'acer. Todorova en la seva crítica minimitza la importància i la necessitat de provocar el canvi en la divisió ideològica d'Europa en 1985 quan va ser publicat el llibre de l'historiador hongarès i per això difícilment pot avaluar les raons que van provocar una gran popularitat d'aquestes tesis. No obstant això, Todorova sí que encerta plenament al subratllar els perills que pot provocar aquesta classe de fonamentacions històriques de les diferències entre les diverses regions, basades en uns models massa rígids. L'advertència que el perfil de Centreeuropa oriental dibuixat amb un sol traç condueix a la més completa exclusió i desprestigi de la part més oriental del continent és molt seriosa i cal prendre-la com a tal.

Les tesis de Jenó Szúcs no són les úniques que van en la direcció de justificar la posició especial de Centreeuropa oriental i aquí Maria Todorova s'equivoca pensant que Szúcs havia trobat seguidors només entre els partidaris d'enderrocar el mur que aleshores encara dividia Europa. També entre els historiadors del bàndol occidental trobarem investigacions del mateix període de temps notablement ben documentades que tot i els seu caràcter científic pretenen demostrar la tesi exactament oposada a la pretensió última del llibre de Szúcs, demostrar que Centreeuropa oriental ha de ser a causa de l'evolució de formes d'organització social exclosa d'Occident. Un bon exemple d'aquest procediment és l'article del professor d'història de la universitat de Montreal, Philip Longworth, publicat el mes de setembre de 1989 a *Times Literary Supplement* on pretén demostrar que només la religió protestant dona prou garanties per al desenvolupament d'una societat econòmicament forta, democràtica i estable.

²³⁷ TODOROVA, Maria, *Die Erfindung des Balkans*, Darmstadt, WBG, 1999, pàgina 204.

En la reflexió d'aquest historiador topem amb el concepte clau de totes les teories que es basen en el determinisme cultural. La principal característica d'aquestes teories és l'absoluta predeterminació d'una o d'altra confessió religiosa per al desenvolupament de totes les formes d'organització social. Aquest paràmetre és molt important també per reforçar els fonaments de la concepció de Centreeuropa oriental. És indubtablement cert que en totes les societats de la regió els centres religiosos i la vida espiritual van tenir un paper important al llarg de la història. Per això el terme geogràficament més precís es pot furnir en les teories que a partir del segle XIX defensen la divisió de l'Europa de l'Est en tres parts diferenciades segons la religió: la part dels pobles eslaus que van acceptar el cristianisme bizantí i la seva cultura, el sud dels Balcans profundament influenciat per la llarga dominació otomana i finalment la part més occidental, formada no només pels pobles eslaus, sinó també d'altres arrels ètniques, que van acceptar el catolicisme i amb això també la cultura llatina.

Però a més a més de tots aquests dubtes que suscita el terme Centreeuropa oriental cal prendre en consideració que aquesta divisió permet desenvolupar també una construcció ideològica que protegeix algunes concepcions de geografia política de gran influència. La franja dels països catòlics entre l'Adriàtic i la mar Bàltica és vista així com un cordó sanitari, defensat per les grans potències europees com França i Anglaterra per evitar la propagació del món eslav ortodox, com també una barrera que havia d'evitar l'acostament de l'islam a Europa pròpiament dita. Centreeuropa oriental il·lustra perfectament el vell principi *divide et impera*. Jacques Le Rider reconeix en el seu estudi del concepte de Centreeuropa que la visió francesa d'aquesta regió sempre ha vist la necessitat de "dividir políticament, però també intel·lectualment, el món alemany per poder conjurar millor l'espectre d'una gran Alemanya unida."²³⁸ En els llibres francesos publicats després de la guerra franco-prussiana en 1870-1871 es nota un esforç de subratllar, de revaloritzar la importància del caràcter particular d'Àustria: "Si des del bàndol austríac la qüestió de la pròpia identitat cultural i de la independència nacional continuava sent controvertida, en els ulls dels francesos l'*especificat austríaca* constituïa si no una evidència

²³⁸ LE RIDER, Jacques, *Mitteleuropa* (1996), Barcelona, Idea Books, 2000, pàgina 102.

confirmada pels fets, llavors com a mínim una exigència a la formulació de qual s'havia de contribuir."²³⁹

En l'expressió Centreeuropa oriental defensada per les grans potències la divisió no afecta només el món alemanoparlant, sinó que divideix un territori més gran i n'exclou una part, especificant que es tracta dels confins orientals. D'aquesta manera Centreeuropa pot ser perfectament identificada només amb els territoris de parla alemanya i totes les altres terres queden marcades amb l'adjectiu "oriental" i plasmades en un nivell inferior. L'ambigüitat d'aquest terme és clarament visible en el cas d'Àustria. En quin marc "geogràfic" cal emplaçar aquest país? Àustria pertany a Centreeuropa o a Centreeuropa oriental? Prenent en consideració els criteris estrictament geogràfics està situada clarament a l'est, però l'adjectiu que designa aquesta posició geogràfica poques vegades acompanya la discussió sobre Centreeuropa dels austríacs.

La història ha fet que Centreeuropa oriental acabés de complir la seva funció també en el segle XX, la dominació soviètica de la regió entre 1945 i 1989/91 ha afegit noves raons per continuar considerant la franja de països relativament petits entre la mar Bàltica i l'Adriàtic com a un cinturó protector situat davant la muralla i ha justificat de nou utilitzar amb el terme Centreeuropa també l'adjectiu aclaridor "oriental", un marc del qual aquest cop Àustria havia de quedar exclosa.

Però la unió d'un substantiu amb un adjectiu aclaridor implica una altra relació entre els dos mots, la relació de pertinença que és probablement la més comuna en aquesta classe de sintagmes. Per això no és cap casualitat que la frontera oriental d'aquest cordó sanitari coincideix amb els límits de la influència germànica. L'expressió Centreeuropa oriental continua recordant fins als nostres dies que els confins orientals de la regió formen part de la Centreeuropa alemanya, és a dir de *Mittleuropa* com a icona de dominació. Centreeuropa oriental és doncs una expressió que alhora exclou i inclou, exclou la part més oriental a causa de no reunir les característiques necessàries per considerar-se un membre de ple dret de Centreeuropa i alhora inclou els territoris de l'est dins del concepte de Centreeuropa per

²³⁹ Ibid., pàgina 105.

subratllar així que no poden aspirar a tenir cap autonomia pròpia. En l'expressió *Ostmitteleuropa* l'eco de la impulsió cap a l'est es deixa sentir encara amb molta força.

Tenir a la disposició la denominació d'origen Centreeuropa és un canvi subversiu. Centreeuropa és un terme ampli que fa repensar tota la concepció d'Europa, la seva bipartició que es prolonga més enllà de la guerra freda. Obliga a abandonar la definició d'un mateix a través de la diferència amb els altres. La força de la seva tossuda presència, la indomable lluita pel reconeixement es basa en la recerca permanent de la identitat:

[...] a Centreeuropa posar la qüestió "qui sóc jo, on pertanyo" encara és una qüestió de principi que recorre una gran varietat de nivells i de contextos. Les respostes que hi ha a disposició, de totes maneres, mai acaben sent del tot satisfactòries — la cultura centreeuropea és part d'aquestes respostes insatisfactòries, produïdes pel turment d'un mateix, per l'actitud masoquista que mai va estar disposada a acceptar un individu independent i sobirà, que sempre va ser observat amb suspicàcia.²⁴⁰

El mateix principi de lluita que el subjecte ha d'acceptar per poder autodefinir els contrastos de la seva personalitat és extrapolable a la dificultat de definir el caràcter unitari de la regió. En termes estrictament polítics Arduino Agnelli diu que "la idea de *Mitteleuropa* té sentit només si fa referència al principi de nacionalitats i no si aquest és ignorat, no si està posat en oposició amb un universalisme que deriva de les raons imperialistes o dinàstiques.²⁴¹

En termes més filosòfics això significa que buscar la procedència del concepte de Centreeuropa significa remoure, fragmentar el que es pensava com una unitat, mostrar la heterogeneïtat de la regió i acceptar que no és possible imaginar -la conforme a una sola identitat. La descomposició és necessària i ens porta a la conclusió que descriure Centreeuropa és descriure la regió com una superfície en la qual s'inscriuen els esdeveniments.

Centreeuropa és una extensió de terres i la seva presència física és innegable. Pot desaparèixer si queda englobada en un altre concepte, però tot i així la superfície, el seu cos físic, continuaria present en alguna part. La regió està allí, immutable pels segles dels segles,

²⁴⁰ HEGYI, Lóránd, *Central Europe as a Hypothesis and a Way of Life A*: HEGYI, Lóránd [Cur.], 50 *Years of Art in Central Europe*, Wien, Museum Moderner Kunst, 1999, pàgina 11.

immutable en front dels canvis de denominació que ara la fan més petita, ara més gran, ara la fan desaparèixer del tot. Jorge Luis Borges, quan defineix la seva imaginària *Biblioteca de Babel*²⁴², descriu l'extensió de l'espai que ocupa de manera que no pot quedar cap dubte que es tracta d'un espai infinit i amb uns contorns exteriors, els seus límits, impossibles de determinar. La biblioteca és imaginària i és infinita, però la dificultat de dibuixar els seus contorns té una causa que sobrepassa els límits de la ficció i està molt relacionada amb la reflexió teòrica sobre com conceptualitzem el món, el passat, la identitat. Borges va crear un espai imaginari amb el centre mòbil, un espai que té diversos punts de convergència. Aquesta característica de la geografia ficcional del conte ens serveix per comprendre l'estructura que té Centreeuropa en l'imaginari col·lectiu. Tot i que estiguem parlant d'un lloc geogràfic, la seva presència física en el món real no ens facilita gens la tasca de la seva definició, no sabem on posar les fronteres, no sabem com definir els trets característics per no excloure cap de les possibles definicions. Exactament com en el cas de la biblioteca imaginària, Centreeuropa és un espai que no té el centre fixat en un sol punt, sinó que aquest es pot trobar en "qualsevol hexàgon", com diu Borges, en qualsevol dels països o identitats que la componen. I si el centre d'una esfera és mòbil, l'esforç per delimitar-ne la circumferència és absolutament il·lusori.

Centreeuropa té un cos físic, a causa d'això tota la discussió que hi pot haver sobre aquest terme implica només la discussió sobre el significat del mot, sobre el contingut conceptual del mot. El concepte de Centreeuropa s'ha forjat sota els cops de martell de la història, sense finalitat, ni origen. És la superfície sobre la qual s'inscriuen els esdeveniments que formen part d'altres narracions, no de la seva pròpia. Centreeuropa és, doncs, un simple marc, però un marc important, ja que possibilita l'enfocament diferent en els estudis dedicats al bagatge cultural d'aquestes terres. El marc centreeuropeu fa possible descriure el passat en dues dimensions: mostra la diacronia de cadascuna de les identitats que la componen i la sincronia que permet comprendre la coexistència simultània de diferents cultures. Suposo que no és necessari explicar que d'aquesta manera estem aixecant dins de la ment una representació virtual

²⁴¹ AGNELLI, Arduino, *La genesi dell'idea di Mitteleuropa*, Milano, A. Giuffrè, 1971, pàgina 19.

²⁴² BORGES, Jorge Luis, *La biblioteca de Babel A: Obras completas I*, Barcelona, Emecé, 1989, pàgines 465- 471.

que no és gens senzilla de dibuixar sobre el paper: la història d'una regió entesa d'aquesta manera guanya la profunditat d'una tercera dimensió, el rectangle esdevé un cub, la història de la regió, un cos geomètric. Borges ens ajuda molt per fer representable mentalment aquesta concepció. El seu món-biblioteca que creix i s'expandeix en tres dimensions, verticalment i horitzontalment, un món sense centre únic, és la representació conceptual més apropiada que conec per descriure el món de la nostra era, el món tan densament entrelligat i alhora irreductible a una sola definició. El món en el qual els límits del conegut no venen donats per endavant, sinó que són el resultat de les pròpies exploracions.

Pàgines i pàgines de resums de pensaments recollits d'aquí i d'allà, pàgines i pàgines de pacient revisió dels més diversos arguments per arribar a una conclusió que sembla d'entrada gairebé devastadora: Centreeuropa no es deixa definir. Cal precisar aquest enunciat i dir que Centreeuropa no es deixa definir amb característiques prou úniques i peculiars com per poder-la diferenciar nítidament d'altres termes amb els quals ha de competir.

Una i una altra vegada al llarg d'aquesta investigació dedicada al concepte de Centreeuropa es repeteix l'advertència de no deixar-se seduir per formulacions simplificadores de les quals podria resultar la definició d'una imatge estereotipada de la realitat històrica. La raó d'aquesta por dels estereotips, la por de tot el que pot ser considerat típic, la por del fetixisme, té el mateix origen que la convicció que és possible definir un concepte encara que els seus dominis se solapin amb els terrenys d'un altre terme. Estem buscant, doncs, una definició que no es basa en l'articulació de la diferència.

Intentem una aproximació teòrica a través del comentari que Michael Holquist²⁴³ dedica al conte de Franz Kafka *A la colònia penitenciària*.²⁴⁴ La colònia de Kafka és una paràbola que mostra la naturalesa qüestionable de tota comparació. Encara que la comparació, diu Holquist, és l'eina necessària per a l'adquisició de coneixements en tots els àmbits. Es podria dir que comparar és gairebé un sinònim per pensar. Tot el que ens és desconegut adquireix sentit posant-lo en relació amb el que ja coneixem. Aquesta confiança en el poder del comparativisme

²⁴³ HOLQUIST, Michael, "Metropole and Penal Colony: Two Models of Comparison" A: FRANCI, Giovanna [Ed.], *Remapping Boundaries*, Bologna, CLUEB, 1997.

té segons Holquist l'origen en la filosofia de la Il·lustració, però després de la primera guerra mundial la validesa del model comparatiu ha començat a decaure. L'organització del saber en els discursos professionals de la nostra cultura es basa en el contrast sistemàtic i per això la metodologia comparativa va ser central per al desenvolupament de moltes de les ciències modernes. Les disciplines dedicades a la investigació de la natura van ser les primeres en adoptar la comparació com una metodologia sistemàtica, però el mètode comparatiu es va estendre des de l'àmbit d'investigacions de subjectes indubtablement materials a l'àmbit de la cultura. L'anàlisi comparativa va topar així amb la complexitat de la constitució dels objectes que han de ser comparats. La lògica que es va imposar a partir de la Il·lustració per als estudis culturals va ser la lògica del sil·logisme abreujat, la lògica de l'argumentació en la qual una de les premisses està sobreentesa. La lògica de l'entimema que consta només de dues proposicions, de l'antecedent i del conseqüent, però que exclou el pas intermedi. Tota l'eficàcia del sistema derivava d'aquesta exclusió sistemàtica.

Kafka enfronta en el seu conte l'aïllat món de la colònia amb la llunyana metròpoli. El fil prim i feble que connecta aquestes dues realitats en una oposició binària, en el topos de conflicte entre el centre i la perifèria, és l'existència del viatger explorador que visita l'illa i presencia els costums que envolten allà la imposició d'una condemna penal. El viatger no pertany ni al món de la metròpoli ni al món de la colònia, és un estudiós que sembla conèixer moltes societats diferents, sembla ser capaç de comparar diversos sistemes culturals. El viatger és, doncs, l'encarnació dels valors racionalistes que preveuen un observador objectiu, lliure de tots els prejudicis. L'estudiós que arriba a l'illa té la mirada freda dels qui saben que totes les cultures són igualment vàlides dins del seu propi marc de referències.

La presència d'aquest viatger és el que fa diferent el conte de Kafka dels estudis objectius i científics destinats a descriure costums desconeguts de colònies llunyanes. Les explicacions científiques, les descripcions objectives amaguen la figura de l'observador, Kafka en canvi exposa la seva presència de tal manera que tot el que esdevé en la colònia només té sentit perquè ho ha vist algú que no pertany a aquesta comunitat closa en si mateixa.

²⁴⁴ KAFKA, Franz, *In der Strafkolonie A: Ein Landarzt und andere Drucke zu Lebzeiten A: Gesammelte*

L'explorador de les illes desconegudes ocupa un espai invisible, l'espai que separa l'oposició ferma entre el centre i la perifèria. Al final del conte el viatger torna a pujar al seu vaixell i l'oceà indefinit, la mobilitat de la barca són el medi del qual està feta la seva pàtria. És l'home que no pertany enlloc, *a nowhere man*, com diu Michael Holquist.

El primer apunt que hem de fer arran d'aquesta interpretació de Holquist és la importància de la figura de l'investigador en les recerques destinades a àmbits de la cultura. En les ciències naturals és probablement bastant irrellevant qui és que estableix la relació comparativa entre dos fenòmens, però en l'àmbit de les exploracions de les relacions humanes aquesta figura mai és supèrflua. En el capítol introductori "El punt de suport" ja han estat resumits els altres arguments per subratllar la importància del punt de vista i els inconvenients d'una excessiva confiança en la capacitat d'objectivitzar.

Aquesta lectura del conte de Kafka obre, però, un altre aspecte de la reflexió sobre com coneixem i de quina manera sistematitzem el món que ens envolta. A partir del principi del segle XX s'han començat a col·lapsar grans i poderoses paradigmes i no els ha substituït cap model nou que permetés fer comparacions autoritàries, constata Holquist. Després del Tractat de Versalles, que va dibuixar les fronteres de l'Europa sorgida de la primera guerra mundial, l'arribada de nous elements que s'havien de tenir en compte no ha cessat. L'argumentació basada en les relacions entre el centre i la perifèria d'abans del 1919 ja no és possible. El segon acte en el procés de pèrdua de valor dels grans paradigmes és la segona guerra mundial, que transforma no només les fronteres polítiques d'Europa, sinó que rescric els mapes d'Àfrica i d'Àsia. L'acte tercer d'aquesta transformació és segons Holquist l'any 1989. En una barreja tan gran de categories plenes de matisacions, l'acte de pensament que presidia l'argumentació tradicional, basat en la inclusió o l'exclusió, en *either/or* de només dues opcions ja no és possible.

Hi ha molts pensadors i escoles que probablement ens servrien per encetar aquesta problemàtica, però hi ha una via d'enfocament que segurament ens resultarà molt útil, les investigacions i reflexions sobre les societats postcoloniales que trobem exposades en els llibres d'un dels experts més reconeguts en aquest àmbit, Homi K. Bhabha. Ja d'entrada cal aclarir un

Werke in zwölf Bänden, Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1994, pàgines 159-196.

dels possibles malentesos. Per ara l'única cosa que ens interessa de les investigacions de societats postcoloniales és la manera com aquesta teoria ha aconseguit demostrar i reivindicar la heterogeneïtat de les societats fins fa poc contemplades com monolítiques. És a dir, que ens hem d'acostar al concepte de Centreeuropa pensant que fins i tot el món anglosaxó reconeix avui la complexitat de l'estructura en la qual es basa la identitat d'una societat políticament consolidada. Això, però, no vol dir que Centreeuropa sigui una regió que l'hem de pensar amb els paràmetres basats en el lema de Bhabha que les societats d'avui són societats situades més enllà del discurs colonial, és a dir més enllà de les narracions sobre l'origen i la subjectivitat inicial, com diu la primera frase del seu llibre *The Location of Culture*²⁴⁵: "El trop de la nostra cultura és situar la cultura en el regne de més enllà".

No hi pot haver cap dubte que l'era postmoderna es caracteritza sobretot per una intensitat de comunicacions desconeguda en les èpoques anteriors, que la característica principal de les fronteres és avui la seva porositat. El convenciment que "el curs que va des de l'estat sobirà cap a un món de cada cop més gran interdependència, la heterogeneïtat cultural de les comunitats polítiques modernes, la desaparició de les lleialtats englobadores a favor de les múltiples fidelitats significa que les identitats nacionals cada cop són més irrelevantes"²⁴⁶, resumeix les tesis bàsiques d'aquesta teoria de l'era postmoderna. John Hutchinson és un dels pensadors actuals que promou un enfocament diferent del postmodernistes. Insisteix que el marc etno-simbòlic continua essent necessari i que els valors ètnics comuns són compatibles amb la diversitat cultural interna. L'escepticisme d'Antony D. Smith o John Hutchinson envers el declivi de les identitats nacionals en el món globalitzat és imprescindible per acostar-nos a aquesta problemàtica en relació amb Centreeuropa, la qual cosa intentaran demostrar els capítols següents. Però abans de tot això encara hem d'exposar els arguments perquè eludim una conclusió abreujada de què és Centreeuropa. Aquesta investigació més que cap altra cosa l'ha guiat el profund recel en contra del determinisme cultural. Un recel que es fonamenta en les conclusions sobre el perill de reduir la diversitat d'un grup social a unes quantes característiques

²⁴⁵ BHABHA, Homi, *The Location of Culture*, London-New York, Routledge, 1994.

²⁴⁶ GUIBERNAU, Montserrat; HUTCHINSON, John [Eds.], *Understanding Nationalism*, Cambridge, Polity Press, 2001, pàgina 74.

bàsiques, les conclusions a les quals ha arribat sobretot la reflexió dedicada a les societats postcoloniales que ha ajudat a descobrir els mecanismes socials que operen en la producció d'identitats estereotipades.

Homi Bhabha inicia el seu llibre *The Location of Culture* amb la proposta que és necessari emplaçar la reflexió més enllà de les narracions basades en l'origen, narracions que converteixen la història en un conte sobre l'inici del què és nostre. Aquest més enllà de la pròpia identitat en les societats postmodernes, postindustrials i sovint també postcoloniales significa descobrir la intersecció d'identitats. Bhabha revela que les societats avançades dels nostres dies no ens permeten dibuixar sobre el paper una representació seguint l'exemple dels antics mapes dels imperis, plens de tints de colors diferents, colors que limiten clarament els dominis d'una ètnia, nacionalitat, nació o unitat administrativa, posant així l'ordre al món. Els mapes de les societats actuals ens forcen a pensar utilitzant la noció d'intersecció de conjunts. Conjunts que se solapen, interfereixen un en l'altre, desdibuixen els límits clars, les fronteres. És un procés que arrenca a partir del moment en el qual la perspectiva d'aquells que estan en minoria guanya el dret d'articular la seva presència. La lògica binària de construir la identitat en oposició amb els altres queda desplaçada. El concepte de la cultura nacional homogènia està en un procés de redefinició, diu Bhabha. La continua confrontació amb identitats diferents a la qual ens exposa el món d'avui ha produït una profunda redefinició del concepte d'identitat i ha fet palès el perill de la fixació i del fetixisme com a pitjor amenaça al qual pot ser exposat un grup social. La imatge de l'Altre, els estereotips, la discriminació i la dependència del discurs colonial d'aquestes categories són aquells continguts del llibre de Bhabha que volem examinar ara amb una mica més de detall.

El discurs colonial fixa els senyals de diferència cultural, històrica o racial d'una manera específica, així que tendeix a construir veritables estereotips de l'Altre. Per fer-ho és imprescindible establir el convenciment que les mateixes diferències es repeteixen en tots els moments històrics, no obstant tots els canvis que s'hagin pogut produir en una societat. Així, les explicacions del passat o les previsions per al futur no són més que meres conjetures que introdueixen al teixit social l'efecte d'una veritat no només probable, sinó predictable, produint-se sempre un excés de predicció que supera la quantitat de fets que podrien ser empíricament

provats. Edward Saïd en el llibre dedicat al concepte que els europeus tenen de l'Orient diu: "El temps gramatical que utilitzen és el present etern; transmeten la impressió de repetició i de força."²⁴⁷ Europa, conclou Bhabha, és a causa d'això incapaç d'aproximar-se a l'Orient d'una manera no-metafòrica. L'orientalisme no és altra cosa que un repertori inconscient d'idees essencials. La polaritat ahistòrica sorgida durant el segle XIX entre l'Orient i l'Occident reflecteix com en un mirall les ideologies imperialistes que divideixen el món en nom del progrés entre els qui hi són predestinats i els que no.

Un estereotip, perquè adquireixi un sentit que funciona amb èxit, precisa una cadena continuada i repetitiva d'altres estereotips. "La momificació cultural condueix fins a la momificació del pensament individual. És com sostenir la idea que és possible per a un home desenvolupar-se d'una manera diferent que dins del marc de la cultura que el reconeix i que ell decideix d'admetre."²⁴⁸ Aquest és el procés que Bhabha anomena articulació de trops de fetitxisme en les societats colonials la característica principal del qual és que la pertinença a una tradició cultural diferent es fixa sobre el fetitxe visible de la pell fosca i amb això elimina totes les característiques que distingeixen un individu de l'altre dins d'aquest grup. El conjunt es tanca, queda constituït. El discurs colonial es basa en la fixació del color de la pell com a un significat que no pot ser alliberat, que no pot circular lliurement fora de la tipologia racial.

El rebuig d'un grup social basat en el fetitxisme precisa la construcció d'un ordre simbòlic en el qual la relació entre la realitat externa, fàctica i l'experiència interna, subjectiva queda suplantada o interrompuda. "Hi ha un teatre en el qual van posar en l'escena la vostra veritat abans que vosaltres l'haguéssiu conegut"²⁴⁹, diu sobre la dimensió fonamental de la ideologia Slavoj Žižek. La reflexió transcorre en un cercle tancat, confrontada només amb el lloc fora de la realitat, confrontada amb l'escenari sobre el qual es desenvolupa l'acció en la forma immutable, sempre igual. Sabem que la moneda és un objecte material com tots els altres, però ens comportem *com si* fos feta d'una substància sobre la qual el temps no té cap poder. El mateix mecanisme de sublimació com el que mostra aquest clàssic exemple extret de l'economia

²⁴⁷ Ibid., pàgina 71.

²⁴⁸ BHABHA, Homi, *The Location of Culture*, London-New York, Routledge, 1994, pàgina 78.

²⁴⁹ ŽIŽEK, Slavoj, *The Sublime Object of Ideology*, London, Verso, 1989, pàgina 19.

política marxista pot convertir en un fetitxe el fet de pertànyer a un determinat grup social. Tots sabem, diu Žižek, que els jueus són persones, però tanmateix hi ha hagut èpoques en les quals un gran nombre de gent que convivia amb ells, els coneixien personalment es van començar a comportar *com si* els jueus fossin fets d'una substància especial, una substància que permetés dir que tots són iguals, desafiant fins i tot els fets quotidians que demostraven un dia rere l'altre les diferències individuals entre ells. "L'antisemita és aquell que creu en l'existència del jueu", diu Žižek en una altra ocasió²⁵⁰ i recorda quina va ser la reacció del Sigmund Freud a l'aparició del nazisme. Freud va escriure el seu llarg assaig *Moises i el Monoteisme*²⁵¹ en el qual demostra que Moisès va ser de fet un egipci. Aquesta tesi del psicoanalista es pot sense dubte combatre amb arguments històricament més fonamentats, però l'important és comprendre el per què d'aquest procediment de Freud. Freud vol demostrar com els jueus no posseeixen aquella unitat, aquell origen únic que se'ls suposa, que "la seva originalitat és un bricolatge"²⁵² i destrueix així la base de l'antagonisme sobre el qual estava construïda la discriminació de la seva gent. I no és gens estrany que fos precisament Freud qui sabia com combatre el problema de la discriminació en les seves arrels.

Žižek, igual que Bhabha, considera que la psicoanàlisi pot aclarir algunes raons profundes que guien l'aparició de conductes socials discriminatòries, sobretot a partir de les teories desenvolupades per Jacques Lacan. L'element que sosté junts una comunitat no pot ser reduït només a una identificació simbòlica basada en el conjunt de valors comuns. La identificació nacional es sosté sobre la relació que considera, en terminologia lacaniana, la nació com a Cosa. Aquesta *cosa nostra* és accessible només a nosaltres i és constantment amenaçada pels Altres. No es deixa definir sinó a través d'una tautologia. La Cosa és la Cosa, és allò que és i no la llista de característiques que defineixen la nostra manera de ser ja que en els fets i costums que defineixen la manera de ser hi ha quelcom de més, hi ha quelcom que apareix a través de la realització d'aquestes característiques. "La causa nacional existeix només mentre els

²⁵⁰ ŽIŽEK, Slavoj, *Tarrying with the Negative*; Durham, Duke UP, pàgina 221.

²⁵¹ FREUD, Sigmund, "Der Mann Moses und die monotheistische Religion" A: *Gesammelte Werke. Studienausgabe*, Frankfurt, Fischer, 1974, vol.IX, pàgines 455-576.

²⁵² *Ibd.*

membres de la comunitat creuen en ella; és literalment un efecte d'aquesta fe."²⁵³ L'ordre de la causalitat, tal com l'entenem convencionalment, és aquí invertit, la causa és el producte dels seus efectes. És a dir que a través de la realització de les pràctiques i els costums socials la nació materialitza contínuament una específica classe de *complaença*. La paradoxa bàsica que provoca aquesta situació és que la Cosa està concebuda com a quelcom no accessible als altres, però alhora es troba sota la constant amenaça d'espoliació. És la mateixa paradoxa que segons Freud defineix la manera com l'home experimenta la castració. És un fet que realment no pot passar, però tot i això provoca horror només de pensar-hi, només com a possibilitat. La llacuna, el buit, la castració és originària perquè la *complaença* es pot constituir només sota l'amenaça d'espoliació, constituir-se d'entrada com a robada. Els eslovens, diu Žižek, troben la seva particular classe de *complaença* en l'activitat constant, frenètica, obsessiva. Aquesta *complaença*, però es realitza completament només si se sent amenaçada. Així la representació dels Altres en cas dels eslovens vol dir els pobles del sud de Iugoslàvia, constituïts en l'imaginari col·lectiu amb característiques que evoquen brutícia, deixadesa i droperia. El veritable secret de l'Altre no és res més que allò que pot representar l'antagonisme amb la pròpia imatge. Constituir l'Altre és un procés fascinant perquè obre en el propi cos una enorme esclota que permet sentir que dins nostre hi ha coses més gran que nosaltres mateixos.

La confrontació entre una cultura en la qual es poden reconèixer les qualitats de dinamisme, de creixement, de profunditat i l'altra, marcada pels estereotips, per la fixació de significants de la diferència, es repeteix amb insistència en milers d'altres construccions antagoniques. Quina és la rellevància d'aquesta teoria per a la definició de Centreeuropa? Podem subratllar diversos aspectes. Primer la possibilitat de tenir en compte la presència del discurs colonial també a Centreeuropa, encara que hem d'admetre aquesta possibilitat amb les degudes precaucions i matisacions. Però no hi ha cap dubte que les categories dels jueus i dels eslaus, si més no, corresponen a una fixació d'estereotips i van ser històricament presents en aquest espai per a dur a terme objectius imperialistes. L'altre aspecte per destacar és que cal prendre seriosament l'advertiment que els mecanismes que operen en la fixació de

²⁵³ Ibid, pàgina 202.

característiques bàsiques són sempre presents. La realitat ràpidament es pot convertir en un teixit rígid que serveix com un escut a partir del qual són possibles tota mena de manipulacions. En la introducció ja hem exposat l'enginyosa remarca de l'historiador Timothy Garton Ash que no té cap sentit intentar determinar Centreeuropa com una regió destinada a la democràcia a causa del llegat compartit del cristianisme occidental, el renaixement, la Il·lustració, l'imperi alemany o austrohongarès, l'arquitectura barroca i el cafè amb nata batuda. Aquest procediment no només no té cap sentit, sinó que aquestes característiques contemplades d'una manera aïllada ràpidament poden començar a teixir una vànova ideològica, feta de seda basta, plena de nusos perquè el material emprat per fer-la no ha estat filat fins al punt de fer-los desaparèixer. *Point de capiton*, el nus de cadars, el nus sobre aquesta tela rugosa és la metàfora amb la qual Jacques Lacan volia reflectir el funcionament de l'ocultació ideològica que serveix de base per als prejudicis més greus. Aquests nusos que es formen a causa de capolls encara enredats, són metres i metres de fil no desimbolt, no exposat a la llum, els arguments no visibles, els arguments no presos en consideració. La vànova de seda rugosa, però, serveix perfectament per al seu propòsit, és un cobrellit d'una sola dimensió davant el qual ningú no es preguntarà si el teixit amaga més fil del que és visible a la primera vista.

Aquest és un pas important des de les inscripcions als mapes dels primers exploradors que deixaven regions senceres sense anotacions de cap mena. Aquelles taques blanques sobre el mapa del conegut, portessin la inscripció *ubi leones* o no, reconeixien el fet que per conèixer s'ha d'explorar, penetrar en la regió, entendre. Si això no era possible, valia més admetre la pròpia incapacitat i deixar l'espai en blanc. Però la vànova ideològica oblida aquesta honestetat, unes quantes característiques que suposadament designen els trets bàsics d'un poble, d'una cultura o d'una regió es converteixen en les mans dels hàbils teixidors en l'ordit i la trama. En poques passades de la llançadora la vànova està llesta per ser utilitzada com a resposta definitiva que recull tot el que era desconegut, que revela el misteri de l'Altre. La fixació dels estereotips en un teixit rígid ha estat utilitzada per a les pitjors discriminacions que la humanitat ha conegut.

Homi K. Bhabha va revelar la utilització d'aquesta estructura en discurs colonial, la utilització del fetitxe de la pell fosca, i Slavoj Žižek per la seva banda va desenvolupar la mecànica sobre la qual es basava l'antisemitisme. La resposta adequada a l'antisemitisme no és

dir que els jueus de fet no són com creiem que són, sinó dir clarament que la idea dels jueus utilitzada per l'antisemitisme no té res a veure amb els jueus. És a dir, que cal anular fins i tot la possibilitat d'admetre l'existència d'una identitat estereotipada. La prevenció de la discriminació implica que hem de rebutjar no només l'estereotip que està en voga, sinó que hem de rebutjar la possibilitat mateixa de reduir un grup social a dimensió d'una vànova ideològica, en una fixació rígida d'estereotips. Heus aquí la raó per què tantes precaucions per no dir què és típic de Centreeuropa, per no basar la definició del terme en les característiques que ha de tenir tothom que hi vulgui quedar inclòs. Evidentment el determinisme cultural utilitzat en la definició de Centreeuropa ni tan sols podria produir conseqüències veritablement greus, comparables amb els casos en els quals basen la seva teoria Bhabha i Žižek. Però tanmateix els beneficis de la definició basada en la tipologia de la regió, en un compendi de trets peculiars, semblen de totes maneres més aviat escassos.

Centreeuropa existeix com a terme i com a concepte perquè durant el segle XX aquesta denominació ha despertat l'interès de moltes persones que han volgut definir el contingut correcte d'aquesta paraula segons el seu parer. Quina pot ser la utilitat del terme en l'àmbit de la política o de sociologia queda fora d'abast d'aquesta investigació, però per l'estudi de la literatura aquest és sense dubte un terme molt útil. Centreeuropa, com altres grans regions formades al llarg de transformacions històriques, ens proporciona un context intermedi entre l'estudi limitat només a una sola literatura nacional i l'amplitud de la literatura universal. Un context bàsic per poder transcendir fronteres, conèixer els veïns i alhora no dissoldre's ja d'entrada en un oceà infinit d'identitats particulars.

Hem dit que el terme Centreeuropa és un terme subversiu i no ho és només perquè posa sota qüestió les narracions històriques basades en la identitat originària, sinó també perquè revela els punts febles d'una altre enfocament, el multiculturalisme. Ja al principi del comentari destinat als apunts sobre el postcolonialisme hem expressat les reserves envers les teories que, com Homi K. Bhabha, es proclamen postmodernes i preveuen com l'única possibilitat del món futur la dissolució de totes les identitats nacionals en una planetària barreja de identitats fragmentàries. Amb això encarrilem la investigació ja cap al tema que ens ha d'ocupar durant la part central de la tesi, les qüestions relacionades amb la identitat i la nació. Ernst Gellner, un

dels autors que es dedica intensament a l'estudi del fenomen de la nació replica així al clam de situar-se més enllà de la identitat nacional:

Hi ha parts del món —per exemple, els ports del llevant— on qualsevol venedor ambulat es troba còmode utilitzant unes quantes llengües i li resulten familiars les idiosincràsies d'un bon nombre de cultures; en una tal audiència el missatge relativista només pot provocar badalls. Però a Amèrica encara pot resultar una revelació. Aquest potencial de commoció va ser, per descomptat, explotat al màxim i un missatge que no és més que un tòpic —els significats no són idèntics en totes les cultures— es va presentar com una revelació.²⁵⁴

Quan una cultura que es considerava absoluta, diu Gellner, descobreix que és només una entre moltes, s'embriaga d'aquesta idea de la pluralitat de visions. Llavors l'igualitarisme cultural conquesta tots els àmbits, el rebuig de la dominació esdevé complet. Però fent això, l'absolutisme d'una cultura dominant repeteix l'etnocentrisme anterior d'una forma nova i estranya. Com que té pressa per trobar una excusa per la seva anterior innocència, adopta una nova forma de ceguesa, d'ingenuïtat i imagina que l'asimetria dramàtica, tràgica del nostre món no existeix: "L'ona de la simetria inventada, falsa i postissa és la culminació del provincialisme."²⁵⁵ La igualtat hermenèutica de tots els sistemes de significats fa impossible formular la pregunta per què al món hi ha tantes diferències. Aquesta postura nega i enfosqueix les diferències enormes en la cognició i en el poder tècnic, diferències que són crucials per a la comprensió del desenvolupament actual de la societat. Però encara més important és la pregunta de què passa amb el coneixement i la moral, que estan intrínsecament limitats amb la cultura, arrelats en ella. Què passa en una situació on les cultures estan sotmeses a un flux tant ràpid que es barregen de tal manera que ja no se sap on comença una i on acaba l'altra? Aquesta és la pregunta que Ernst Gellner deixa oberta, per incitar a la reflexió.

La identitat cultural no pot ser reduïda sense més conseqüències a una qüestió relativa i intranscendent. La identitat d'un grup social no acostuma ser homogènia i per això no hauríem

²⁵⁴ GELLNER, Ernst, *Postmodernismo, razón y religión*, Madrid, Paidós, 1994, pàgina 71

²⁵⁵ *Ibd.*, pàgina 72.

de buscar les característiques típiques per poder-la definir. Aquesta és una conclusió important, però el relativisme a tot preu tampoc no és una resposta adequada per sistematitzar el món.

Per comprendre bé la importància d'aquesta problemàtica hem de tornar al relat *A la colònia penitenciària* de Franz Kafka. La lectura, que en volem fer aquest cop, resumeix el contingut com la narració sobre la màquina torturadora que escriu la doctrina del comandant que la manipula directament sobre un cos i només el cos sotmès a la tortura és capaç de llegir allò que s'acaba d'escriure en les llargues hores de patiment — una veritat inequívoca, única. Ni el comandant vell, ni l'oficial que compleix les ordres del nou comandant, ni el viatger que ve des de la llunyania per observar impassiblement els procediments emprats per dur a terme els càstigs a la colònia són el centre de la narració. El centre de l'activitat frenètica de tots aquests personatges és un cos martiritzat. Un cos literalment present, com una seriosa advertència de Kafka per mostrar que mai cap llei ni cap poder són forces abstractes i que la lluita per la dominació implica inculcar la pròpia veritat a algú que posseeix un cos de carn i ossos, encara que sigui amb una brutalitat tan extrema com la que dibuixa figurativament el cas d'aquest conte.

El cos martiritzat d'aquest conte és, però, un cos metafòric: l'absència de la voluntat, la incapacitat de determinar el seu propi destí, d'evitar el càstig, no ens ha de sobtar tant. L'home estès sobre la llitera no és ben bé un home, un individu, capaç de tenir una consciència i amb això capaç de reaccionar al patiment, capaç de revoltar-se. La passivitat de l'home torturat és terrible, angoixant. L'angoixa està provocada no només per la impossibilitat d'escapar de la mà de la Llei, l'angoixa no prové de les corretges que sostenen el cos sobre la llitera de tortura, sinó del fet que aquest cos sembla ser un objecte infinitament modulable, una pura superfície, sense cap substància. Res, cap pensament, cap sentiment durant tot el relat no s'escapa de la consciència de l'home màrtir. És veritablement un home? És el subjecte realment una massa amorfa infinitament modulable, però buida de substància?

La màquina torturadora inscriu la sentència amb un dispositiu especial, anomenat el dissenyador, però el sofriment està provocat bàsicament per una part de la màquina que Kafka anomena *die Egge*, l'estripadora. És a dir que la màquina incorpora una eina agrícola, una eina que es fa servir per aplanar la terra després de llaurar, l'eina que estripa els terrossos, que

rascleja el camp i fa desaparèixer de la superfície totes les imperfeccions. El cos exposat a la màquina torturadora d'una colònia llunyana pot molt ben ser la representació figurada d'aquesta mateixa llenca de terra sense nom, perduda en mig del mar. El cos humà castigat reemplaça el càstig destinat a tota una colònia desconeguda, ficcional, el destí d'una persona exemplifica el destí de moltes altres, el destí d'un home substitueix el destí d'una comunitat: descriure un cos per descriure una terra. La passivitat no és la característica d'un subjecte que ha perdut tota substància, sinó d'una comunitat incapaç de tenir consciència de si mateixa, incapaç d'expressar els seus sentiments, de vocalitzar la por a la tortura. Moltes comunitats, petites i grans, es podrien emmirallar en aquest exemple de Kafka, no només la comunitat de Jueus en mig de la Praga txeca, una ciutat situada a dintre dels dominis de la corona austrohongaresa que l'any 1914 —quan Kafka escriu aquesta narració— comença a descompondre's inevitablement.

Aquí es clou la investigació que volia respondre a la pregunta de quins van ser els significats del terme Centreeuropa durant el segle XX. El panorama presentat per les diferents concepcions no ens ha portat pas a una definició de les fronteres d'aquesta regió clarament dibuixades. Tal com ho anuncia amb claredat i sense por el títol d'aquesta conclusió, la definició de Centreeuropa és qüestió d'una geografia imaginària. Però la geografia és sempre el reflex de l'home, reflex de la seva voluntat de sistematitzar allò que l'envolta. Carl Ritter, un dels principals creadors de la geografia moderna, va definir en la seva obra fonamental *La geografia en relació amb la natura i amb la història de l'home* ("Die Erdkunde in Verhältnis zur Natur und zur Geschichte der Menschen, 1817-1818) el territori geogràfic com *oikumené*, com la casa on vivim in ens fem.²⁵⁶ Per molt que ens esforcèssim per justificar les divisions entre les regions europees a partir d'un mapa que indiqués només les muntanyes i els rius no ho podríem fer sense tenir presents també les persones que hi viuen, els seus costums, les formes de producció, la vida quotidiana, la vida cultural, política i espiritual de la gent. Aquesta és la geografia imaginària que posa els mapes orogràfics i hidrogràfics en segon terme. És una geografia capaç de canviar el punt de vista dels estrategs militars i considerar els rius no com a fronteres, sinó com a artèries que possibiliten la comunicació. Una geografia capaç d'entendre que totes les

penínsules i illes a l'altra banda de la superfície ondulada del mar també tenen veïns que al llarg de la seva història els havien influït. Un exemple de la insuficiència de la geografia física per determinar els aspectes històrics d'una regió és aquí la tantes vegades esmentada península balcànica. No és només la llarguíssima i físicament oberta frontera terrestre que dibuixa la línia entre el golf de Trieste fins a la Mar Negra que dóna material per a la discussió i que no podem tancar d'altra manera que amb entitats polítiques — aquestes, però, tenen ben poc d'estable. És també tota la costa dalmata, on la influència de la cultura de l'altra banda de l'Adriàtic era, és incessant. Els vaixells romans, venecians, italians a les ciutats esculpides en pedra blanca de Dalmàcia, això també són els Balcans, si parlem en termes geogràfics. I no es tracta de disputar la imatge convencional que tenim sobre aquesta península, el que es tracta és de repensar el propi concepte de frontera, no només política, sinó també física per als estudis culturals o històrics.

Maria Todorova es recolza en l'assaig de Timothy Garton Ash titulat *Centreeuropa existeix?*²⁵⁷ per afirmar que hi ha una diferència substancial entre els dos termes, entre Centreeuropa i els Balcans ja que no hi pot haver cap dubte que la península balcànica existeix. Centreeuropa, en canvi, està fins i tot en els ulls dels seus defensors posada sota qüestió. La raó que segons la seva opinió es tracti de dos termes incomparables és que "el concepte Centreeuropa és una idea amb un potencial cultural i polític molt recent al costat dels Balcans amb una base forta històrica i geogràfica, desenvolupada en un període de temps que, encara que també limitat, va ser molt més llarg i per això es pot argumentar que els dos conceptes no es poden comparar metodològicament. Es tracta de dues construccions que no tenen cap punt d'unió."²⁵⁸

La península balcànica i Centreeuropa són certament dos termes diferents. El primer és sobretot geogràfic, l'altre representa més aviat una denominació que es basa en arguments històrics i polítics. Alhora, però, cal reconèixer que qualsevol investigació sobre el concepte

²⁵⁶ LENDVAI, Ferenc L., "K vprašanju o Srednji Evropi: Zgodovinske regije v Evropi" ("Sobre la qüestió de Centreeuropa. Les regions històriques d'Europa") A: *Nova revija*, 1997, número 177/178.

²⁵⁷ ASH, Timothy Garton, "Does Central Europe exist?" A: SCHÖPFLIN, George, WOOD, Nancy [Eds.], *In Search of Central Europe*, Cambridge, Polity, 1989, pàgines 125-136.

²⁵⁸ TODOROVA, Maria, *Die Erfindung des Balkans*, Darmstadt, BWG, 1999, pàgina 228.

dels Balcans només té sentit si es basa en la història d'aquesta regió i per aquest enfocament la forta base geogràfica perd gairebé tot el sentit. Tant bon punt com deixem de discutir sobre la geografia física, el mar ja no representa cap línia divisòria unívoca i amb això en un mapa que volgués fer palesos els vectors de força i les influències que van construir el perfil històric dels Balcans, el contorn de la península es desdibuixa i els seus límits resulten sotmesos a la mateixa mutabilitat condicionada pels canvis històrics que en la dansa de les fronteres centreeuropees. Per això resulta un argument feble basar la incomparable supremacia del concepte dels Balcans sobre Centreeuropa en els nombrosos exemples d'entrades en les enciclopèdies, en l'existència del terme com a terme. Peter Handke, recordareu, deia que Centreeuropa era un terme meteorològic²⁵⁹ i curiosament una de les primeres descripcions de Centreeuropa fa referència precisament a la meteorologia, a la climatologia específica de Centreeuropa.²⁶⁰ Sí, Centreeuropa es pot definir amb paràmetres que tenen en compte la pluviometria i les temperatures i en aquest àmbit l'existència del terme no és pas dubtosa, de mateixa manera, la península Balcànica es pot definir amb mapes orogràfics, però no és pas aquest el problema al qual ens havíem d'enfrontar. Todorova precisa l'objecte del seu estudi dient que "no seria exagerat considerar que els Balcans són l'herència dels otomans."²⁶¹ El pes històric més gran que avantatja, segons aquesta historiadora, els Balcans davant de Centreeuropa és, doncs, l'existència d'un imperi que havia unit per molts segles l'extens territori en una sola unitat administrativa, sense fronteres internes. Mirat des d'aquest punt de vista, els Balcans de Maria Todorova tenen un punt molt substancial en comú amb algunes concepcions de Centreeuropa que identifiquen la regió amb els dominis del desaparegut regne dels Habsburgs, com la *Mittleuropa* de Claudio Magris, per exemple.

Les característiques comunes que Todorova descobreix en els països que van ser alguna vegada inclosos dins dels dominis otomans donen evidentment moltes possibilitats de comparació precisament amb l'altra gran potència europea que va desaparèixer en el tumult de la primera guerra mundial, Àustria. Per això és innegable que existeixen concepcions tant dels Balcans com de Centreeuropa entre les quals hi ha notables punts d'unió, que contenen fins i tot

²⁵⁹ JANÈAR, Drago, *Terra Incognita*, Celovec/Klagenfurt, Wieser, 1989, pàgina 59.

²⁶⁰ *Der grosse Bockhaus*, 15ª edició, 1932.

²⁶¹ TODOROVA, Maria, *Die Erfindung des Balkans*, Darmstadt, BWG, 1999, pàgina 230.

un cert paral·lelisme històric que permet ser estudiat i pot resultar aclaridor. Per això no es gens estrany que els mitjans de comunicació ja fa temps han trobat també un eufemisme per descriure els Balcans, desvirtuats a hores d'ara com un terme pejoratiu, i han començat a anomenar la regió en qüestió com l'Europa Sudoriental, seguint un procediment que recorda vivament a la insistència en l'ús de l'adjectiu "oriental" al costat de Centreeuropa quan hem de parlar de països no alemanys.

Turquia i Àustria van convertir-se en acabar la primera guerra mundial en dos Estats notablement més petits, com dues repúbliques noves que deixaven rere seu una gran tradició imperial que en tots dos casos abraçava súbdits molt heterogenis que es van independitzar definitivament d'aquest marc polític amb la derrota en la primera gran guerra. Però aquesta correspondència que es basa en l'exploració del llegat imperial és present només en algunes de les concepcions, només en algunes de les possibles maneres d'entendre el terme de Centreeuropa. Els articles i assaigs que Todorova pren en consideració per determinar què és Centreeuropa daten principalment dels anys vuitanta i els autors d'aquests textos s'entreenen ben poc en determinar quins trets de l'estructura governamental, administrativa i social de k.und k. encara perduren, quines van ser les conseqüències de les migracions internes dins de l'antic imperi sobre la demografia actual, o si la confessió religiosa, la cultura popular o fins i tot la gastronomia encara representen llaços d'unió a través dels quals està connectada tota la regió. Todorova té raó en dir que la majoria dels textos que ella va estudiar només volien demostrar, tan de pressa com fos possible, que res uneix els països centreeuropeus amb Rússia, o amb la meitat oriental del continent. Hem vist i hem justificat la unilateralitat dels procediments en aquest breu període que va ser característica pels intents de definir Centreeuropa. Però Todorova es nega a admetre cap d'aquests arguments quan diu: "A Centreeuropa, igual que a l'Orient, podríem referir-nos amb la frase de Derrida *il n'y a pas de hors de texte*, els Balcans, en canvi, trobarien una qüestió adequada per ells en la pregunta *qu'est qu'il y a hors de texte?*"²⁶² Com ja dit, el contingut de la paraula que els Balcans sí deixen revelar és segons Todorova la tradició, la herència otomana. Però en aquest punt la investigadora fa un molt important aprofundiment

²⁶² Ibid., pàgina 230.

en el tema i destapa els riscos als quals s'exposa la historiografia si vol mantenir com a certa aquesta definició dels Balcans. La seva habilitat per mostrar el nucli sobre el qual es basa l'estereotip actual de la península es digne de tota admiració i ens torna a confirmar com els mecanismes de discriminació resulten sempre d'una total anul·lació d'admetre els canvis històrics. La imatge essencialista dels Balcans persegueix l'objectiu de demostrar "que en els últims cinquanta, cent, fins i tot milers d'anys no ha canviat res. Però els Balcans tenen, com he demostrat, una forta ontologia que mereix un estudi seriós i complex, una ontologia feta de canvis constants i profunds."²⁶³

Heus aquí la raó per la qual es pot dir que el llibre de Maria Todorova, tot i un extens capítol dedicat a desvirtuar el terme de Centreeuropa, representa una lluita semblant a la d'aquesta investigació per trobar una solució metodològica que permeti enfrontar-se a l'estudi de la mutabilitat històrica d'una regió. Al final Todorova percep molt nítidament el perill que suposa basar la consistència d'un concepte en una sola característica comuna i en acabar la revisió de tots aquells trets que en les societats balcàniques podrien ser atribuïts a la herència otomana admet que l'existència d'una esfera històrica otomana no és una hipòtesi que funcioni, que sigui legítima per la investigació històrica. Aquesta conclusió és possible gràcies a adonar-se com la presència d'aquesta força imperial a la península balcànica s'ha utilitzat per teixir la "vànova ideològica" que va fer possible el naixement del *prejudici més versàtil d'Europa*, com diu clarament el subtítol del seu llibre, el prejudici que va convertir els Balcans en una paraula de desprestigi. Ara bé, aquesta investigació de la regió balcànica no ha aconseguit trobar la sortida del cul de sac en el qual l'ha empès el fet de percebre el perill de definicions concloents de la realitat històrica. Todorova no ha trobat cap possible metodologia per aquest estudi aprofundit, seriós i complex dels Balcans que ella mateixa reivindica. La historiadora no ha reeixit en la seva empresa sobretot perquè més que no pas l'homogeneïtzació de la història li fa por admetre la irreductible conflictivitat de les visions. Vegem una declaració que ho mostra molt clarament:

²⁶³ Ibid., pàgina 261.

El fet que les historiografies dels Balcans es van desenvolupar d'entrada com a historiografies nacionals, explica la unilateralitat de la seva visió, perquè tenien un coneixement reduït de la història dels veïns en el mateix període.²⁶⁴

Aquesta visió massa estreta i massa concentrada només en la tasca de reflectir els orígens de la pròpia identitat va ser utilitzada intencionadament per ignorar, deformar, desvirtuar i burlar-se de la història dels altres, dels veïns. És una observació que difícilment admet cap atenuant, les mancances de les historiografies nacionals són del tot certes, però aquestes deformacions intencionades formen part no només de les historiografies dels bel·ligerants i no gaire nombrosos pobles d'aquesta península, sinó de tota historiografia basada en una sola identitat. Amb les reflexions de Walter Benjamin i sobretot amb la crítica de Michel Foucault de la història global hem intentat ja en els capítols introductoris donar una amplitud més general i filosòfica a aquesta problemàtica. Els contextos com el de Centreeuropa, que es basen en una àrea geogràfica bastant àmplia i permeten tot i la gran complexitat de factors que s'han de tenir en compte una definició històrica, resulten molt apropiats per transcendir la limitació de les històries nacionals excloents i operar en un àmbit gran, amb un angle de visió més obert. El context de les regions resulta convenient sobretot perquè fa impossible pretendre una nova objectivitat més objectiva i ens força d'admetre que la conflictivitat de visions és de fet irreductible.

A causa de tot això sembla convenient recuperar per als estudis culturals una idea que en 1976 havien desenvolupat els filòsofs francesos Guilles Deleuze i Félix Guattari en mig de l'efervescència intel·lectual que va suposar el convenciment que estem assistint a uns canvis que marcaran el final d'una era i el començament d'una altra. Deleuze i Guattari van escriure: "Estem farts de l'arbre. Ja no podem creure en els arbres, en les arrels i les radícules, n'hem sofert massa. Tota la cultura arborescent està fonamentada sobre ells, des de la biologia fins a la lingüística."²⁶⁵ I van proposar com a l'alternativa el rizoma que "no comença ni s'acaba, que està

²⁶⁴ Ibid., pàgina 259.

²⁶⁵ DELEUZE, Guilles; GUATTARI, Félix, *Mille Plateaux. Capitalisme et schizophrénie*, Paris, Minuit, 1980, pàgina 24.

sempre entremig, en mig de les coses." La proposta per a l'estudi de la literatura centreeuropea és doncs la proposta de contemplar les obres literàries, els autors, les tendències d'aquest espai com a part d'una immensa planta rizomatosa. Molts són els bulbs que treuen a la llum les fulles verdes, flors i fruits, però a sota terra totes aquestes plantes individuals estan connectades a través de tiges que transporten la saba d'un a altre nucli viu. Els bulbs poden desenvolupar-se independentment, estan preparats per sobreviure les podes més vigoroses. Però les conseqüències dels talls no acostumen a durar mai gaire, sinó que l'esforç per estendre les tiges subterrànies, a fer més i més bulbs nous, a densificar la xarxa, a estendre-la continua tant bon punt torna a desaparèixer la intervenció forçosa des de l'exterior. Quan arrenquem una obra literària, un autor, una literatura nacional d'aquesta densa xarxa per observar-lo detalladament veiem alhora també les seves múltiples connexions.

Deleuze i Guattari van escriure algunes de les seves obres més importants conjuntament i "com que dins de cadascú de nosaltres hi havia més d'un, això va significar ja una munió de gent" diuen en les primeres frases del prefaci a *Mille plateaux*²⁶⁶ i afegixen que van conservar els seus noms veritables només per la força del costum. La mímesi és un concepte que la literatura del segle XX qüestionarà profundament, el dubte de si és possible reproduir el món dins d'una obra artística va ser un dels trets més significatius d'aquest segle. El pensament profundament arrelat que el llibre és una imatge del món es revela a Deleuze i Guattari com a fals, l'exemple que ells dos escullen és la pantera rosa, que no reproduceix res, sinó que tenyeix el món amb el seu color. El món de la pantera és la continuació del món, la seva existència és esdevenir. L'existència d'una obra artística, la relació entre l'autor i la seva creació són qüestions extraordinàriament complexes que van suscitar molta reflexió i van allunyar la possibilitat de calcar la natura per obtenir l'art. En aquest context l'estructura risomatosa que proposen els dos autors es va mostrar com a una eina útil.

Existim com nusos en una xarxa de relacions, postula la filosofia a la qual ens intentem recolzar per seguir endavant amb la reflexió. Però el problema de sistematitzar el saber no s'acaba amb l'anul·lació de la maquinària arborística, amb la instauració de sistemes oberts, amb

²⁶⁶ Ibid.

mil platós, amb biblioteques de centres mòbils. Hi ha una qüestió que en aquest enfocament resta irresolta, la qüestió a la qual la colònia de Kafka crida poderosament l'atenció, el cos físic. Hem d'admetre la importància d'aquesta presència independent de tota especulació. La superfície a la qual s'inscriuen els esdeveniments, però, no representa altra cosa que el receptor, la matriu d'impressió. El subjecte és per a aquests tres filòsofs francesos una constel·lació de forces infinitament moldejable i contingent, com un nus temporal en un corrent de discursos i processos de significació sense fi.

Michael Gardiner, en el comentari dels conceptes de Bakhtin, posa un accent molt especial en el fet que la teoria de Bakhtin *avant lettre* refuta els arguments de la possibilitat d'una tal era postmoderna perquè qüestiona la total dispersió del subjecte. Segons Foucault, diu Gardiner, l'home és el cos que representa "un objecte infinitament moldejable sense cap mena de capacitats intrínseques o impulsos"²⁶⁷ i no un subjecte amb capacitat d'auto-reflexió.

Bakhtin i Foucault coincideixen en considerar la societat com una estructura irreductible. La societat no els representa una estructura fixa, sinó una constel·lació o un camp en el qual topen les forces i estratègies oposades. Aquesta concepció de la societat ataca més directament la categoria del subjecte com una entitat estable dins de la societat burgesa i permet la seva deconstrucció. L'enfocament de Bakhtin i Foucault es mostra a més a més molt suspicac envers les grans narratives.

Però el carreró sense sortida de la teoria de Foucault consisteix en la incapacitat de conceptualitzar adequadament la resistència del subjecte als efectes de l'estructura que té a les seves mans el poder i el saber. L'agent humà no pot ser determinat d'una manera mecànica a través dels sistemes de significants subjectes a les relacions del poder, perquè els homes tenen una capacitat intrínseca de conduir les seves accions d'una manera reflexiva.

En canvi, Gardiner considera que el subjecte és segons Bakhtin una entitat biogràfica i biològica. És a dir, que per a la construcció de la identitat són rellevants tant les condicions sociohistòriques concretes, com el fet de ser un organisme biològic. La naturalesa humana no és una essència fixa o estàtica, sinó un complex de qualitats, capacitats i forces històricament

²⁶⁷ GARDINER, Michel, *The Dialogic of Critique*, London-New York, Routledge, 1992, pàgina 160.

mutables i entreteixides en un context social. A part del convenciment que tota societat pot conservar fins i tot en els temps més difícils un reducte que fa possible resistir la dominació completa, la imposició ideològica total, els estudis de Bakhtin dedicats a les obres literàries aclareixen també per què la qüestió de la presència física ens ha d'interessar ara quan acabem de parlar de la geografia imaginària i ens disposem a penetrar en el regne que molts dels estudiosos més reconeguts de la matèria l'havien batejat com el domini de les comunitats imaginàries, de tradicions inventades, l'àmbit de la nació.

Els estudis de Bakhtin dedicats a l'apologia literària de la corporitat, a *Gargantua i Pantagruel* de Rabelais revelen el món carnalesc poblat de cossos, de cossos que conserven intactes les seves necessitats fisiològiques i mostren aquest carnaval com el recer del més profund humanisme. Les connexions entre l'home i les seves accions, entre cadascun dels esdeveniments de la seva vida i l'espai i el temps del món d'aquesta novel·la proven que Rabelais va crear una nova manera de reflectir el món en la literatura, una manera capaç de donar relleu al concepte d'un home nou i harmoniós en la seva totalitat.

Aquesta presentació artística del cos humà i de la seva vida tant idiosincràtica dóna un sentit nou, un lloc nou a la corporitat humana dins del món espacio-temporal real. Dins del procés de trobar lloc per a la corporitat humana concreta, tot el món restant també adquireix un sentit nou, una realitat concreta, una nova materialitat; el contacte entre el món i l'ésser humà ja no és simbòlic, sinó material.²⁶⁸

El món literari de Rabelais és polèmicament oposat al món medieval, al món que considerava el cos humà com un signe de decadència, que rebutjava la corporitat, que considerava la vida del cos sempre com a viciosa, cruel, bruta i autodestructiva. Per això la novel·la de Rabelais representa un retorn al llenguatge del cos, a trobar-li un sentit. Simultàniament això significa el retorn a la realitat, el retorn a la materialitat. Rabelais vol encarnar el món, vol materialitzar-lo, vol convertir tot el que hi és present en sèries espacials i temporals, mesurar-ho tot amb l'escala del cos humà. Les coses avaluades positivament

²⁶⁸ BAKHTIN, Mikhail Mikhalovich, *The Dialogic Imagination*, Austin, University of Texas Press, 1981, pàgina 170.

adquireixen així dimensions gegantines, les negatives resten petites i febles i han de ser destruïdes. Aquesta fe en la dimensió de l'espai i del temps pretén netejar el món d'una visió transcendental. Vol instaurar la possibilitat d'immortalitzar les coses mundanes en la terra, de preservar els valors terrenals que la vida ofereix. Amb la mort no comença res de decisiu i no acaba res de decisiu, si la vida humana és vista com a part del món col·lectiu i històric. El creixement de les generacions i el creixement de la cultura transmesa a través d'aquest relleu que forma part de la novel·la de Rabelais ens acosta segons Bakhtin a la problemàtica que va ser central de la filosofia alemanya del segle XVIII. El problema de la perfecció individual, el creixement de la humanitat, la incessant renovació de la cultura amb les aportacions de les noves generacions. Les obres com *L'Educació del gènere humà* de Lessing, *Encara una filosofia de la història* de Herder i les dues novel·les sobre Wilhelm Meister de Goethe en són els exemples que Bakhtin destaca.

La tasca de Rabelais és recopilar tot allò que s'estava desintegrant a causa de la dissolució del punt de vista medieval a partir de la nova base material del món. La totalitat del món medieval clos en si mateix ha quedat destruïda i per això la dimensió temporal ha recobrat un altre sentit. Era precís trobar una nova manera de relació entre el temps i l'espai, una manera que permetés relacionar la vida real, la història, amb la terra, amb la realitat.

Diguem-ne que aquesta visió terrenal és la que determina el llaç entre la biografia i la biologia i d'aquesta interacció està feta la vida humana tal com la comprem encara avui. L'home és la història del seu cos, la doble dimensió del subjecte comprèn la seva existència en el temps i en l'espai. La novel·la de Rabelais tal com la interpreta Bakhtin aplica aquesta doble dimensió de l'existència no només a un individu, sinó al conjunt del gènere humà. La desmesurada complaença dels protagonistes en la beguda i en el menjar, el seu cos impúdic tenen sentit perquè poden vèncer la mort. La mort es converteix en un esdeveniment més dins de la corrua del carnaval, és una mort de la qual se'n pot riure perquè mai acabarà de reduir la força de la vida, aquesta saba que transcorre entre les generacions i triomfa sobre totes les morts individuals.

L'alegre atmosfera carnavalesca no durarà gaire en la literatura, Bakhtin exposa el relat d'Edgar A. Poe *The Case of Amontillado* pels contrastos estèrils i opressius que genera la

celebració del carnaval com a rerafons d'un brutal assassinat. I no és només la narrativa d'aquest escriptor americà que tot i fent servir els mateixos motius queda marcada per l'absència de la vida triomfant, capaç de redimir la mort. No és només l'emblemàtic conte de Borges *La muerte y la brújula*, escrit també a l'altra banda de l'Atlàntic, que testimonia aquesta transformació, ja que precisament en les literatures centreeuropees són nombroses les obres que exploten la potència d'aquest contrast abismal. En el *Relat somiat* d'Arthur Schnitzler és la possibilitat que tot hagués estat un somni que esmorteix una mica l'opressió de la nit de disbauxa, però fins i tot en aquest conte que busca una reconciliació final l'alegria no aconsegueix apaivagar l'angoixa de la mort. "La carnavalització ha fet possible l'estructura *oberta* del gran diàleg, ha permès de transposar les interaccions socials de l'home dins d'una esfera superior de l'esperit i de l'intel·lecte que va ser durant molt de temps el domini exclusiu d'una consciència aïlla da, monològica, d'un esperit únic, indivisible."²⁶⁹ Contraposar el naixement i la mort, la joventut i la vellesa, l'elevat i el baix, l'afirmació i la negació, la tragèdia i la comèdia significa un retrobament de contrastos per poder-los observar, conèixer i comprendre com un conjunt en el qual la mort presagia el naixement i el naixement anuncia la mort, on la victòria és part de la desfeta. "El riure carnalesc no deixa que cap d'aquests moments de canvi s'absolutitzi i es fixi en una sèrie monològica," diu Bakhtin.²⁷⁰

Mikhail Mikhajloviè ens descobreix quin sentit va tenir la brutal oposició de la mort amb l'alegria més desenfrenada en un temps anterior, però tanmateix no prou llunyà com per considerar-lo completament desvinculat de nosaltres. La fe en l'home del Renaixement és indubtablement un dels primers passos que van començar a configurar l'Edat Moderna. I dins d'aquest context, com ens revela Bakhtin, la dimensió del temps ja era la dimensió de la història, capaç de vèncer la justa mesura de la vida humana. Les manifestacions del món carnalesc en la literatura, que Bakhtin contempla com a part d'un extens i antic gènere, apunten si més no a dues conclusions importants. La primera fa referència a la importància del temps terrenal que Bakhtin ha il·lustrat amb la desmesurada corporitat dels protagonistes de Rabelais. Aquest és el sentit de la tradició que hem de recordar, tot i ser capaços de mirar amb un ull crític la història

²⁶⁹ BAKHTIN, Mikhaïl, *La Poétique de Dostoïevski*, Paris, Seuil, 1970, pàgina 250.

com a un rosari en mans dels historiadors. L'altre pensament important que el carnaval suscita és la consciència que els extrems no es deixen acostar i per això l'home mai trobarà tota la plenitud que busca, ni tan sols a l'interior de si mateix, com no ho troben els protagonistes de les novel·les del Dostojevski escriptor que és en el punt de mira de Bakhtin per arribar i ressaltar aquesta conclusió.

A Bakhtin sovint se li retreu que la seva comprensió del carnavalesc és ahistòrica i massa idealitzada, que té en general una concepció vague del poble i que la categoria de monologisme està basada en les experiències de l'estalinisme o tsarisme i per això pot servir de ben poc per explicar les relacions de poder en les societats més avançades on l'administració de la hegemonia ideològica és molt més complexa del que ell sembla admetre.²⁷¹ Però tot i les limitacions d'una teoria destinada sobretot a la millor comprensió de la literatura per interpretar les estructures social, el món carnavalesc de Bakhtin representa un antídote eficient per contrarestar els conceptes de l'home i de la societat cada cop més virtuals, més independents de tota materialitat. Els gegants de Rabelais són una advertència que la història tot i posseir només una dimensió temporal no és una abstracció, sinó que consisteix en persones de carns i ossos. De la mateixa manera com el dissenyador i l'estripadora a la colònia de Franz Kafka no escriuen les seves sentències en l'aire, sinó sobre un cos, un cos inert, esclavitzat, però tanmateix un cos que cal tenir sempre present. És en aquest punt que la concepció de la subjectivitat de Foucault o de Deleuze i Guattari es mostra insuficient, però alhora aquesta mancança ens ajuda descobrir una diferència substancial entre la història i la cultura. La història té la dimensió material, opera amb l'existència, amb la presència de l'home en el món. Però la successió dels esdeveniments tot i la seva materialitat només pot ser resumida, pensada dins de la ment i la història és per això una dimensió mental. Sembla ser que per comprendre la simultaneïtat també precisa una imaginació semblant. Així queda oberta una altra pregunta que afecta de ple l'objectiu d'aquesta investigació, la identitat nacional com una comunitat imaginària no només en el sentit diacrònic basat en una tradició reconstruïda, sinó també en l'eix de la sincronia.

²⁷⁰ *Ibd.*, pàgina 232.

²⁷¹ GARDINER, Michel, *The Dialogic of Critique*, London-New York, Routledge, 1992, pàgines 178 ff.

Benedict Anderson defineix la nació com un fenomen que neix en un moment històric precís, que sorgeix a partir d'aquell moment quan la gent esdevé capaç d'imaginar una comunitat que es basa només en compartir un espai i un temps comuns. El segle de la Il·lustració va secularitzar la societat, va racionalitzar el pensament, diu Anderson, però alhora va engendrar una idea moderna, la idea de la nació: "Les nacions que troben la seva expressió política en els estats-nació sempre sorgeixen d'un passat immemorable i, cosa que encara és més important, llisquen cap a un futur sense límits. La màgia del nacionalisme és convertir l'atzar en el destí."²⁷² En l'Europa del segle XVIII sorgeixen segons Anderson dues formes d'expressió escrita que permeten imaginar lligams entre els esdeveniments necessaris per poder donar peu al concepte de la nació, la novel·la i el diari. Aquestes dues formes de comunicació permeten establir aquella classe de comunitat imaginada que és necessària si volem pensar la nació.

La data impresa al marge superior del diari assegura només un sol criteri de connexió, les notícies que hi estan recollides asseguruen només la coincidència en el temps. El contingut d'un diari és la prova de la simultaneïtat dels esdeveniments. Cada un dels esdeveniments descrits en les notícies, però, produeix relacions més estables. Quan un fet dramàtic llença a les pàgines d'un diari la notícia sobre una contrada concreta, els lectors graven aquesta informació i la guarden per a la pròxima vegada que sorgirà alguna informació sobre el mateix indret. A partir d'aquestes descripcions els lectors es crearan la imatge mental de com aquests esdeveniments estan relacionats entre ells i formaran una cadena causal. Ja hem parlat prou del temps "buit i homogeni de la continuïtat " de Walter Benjamin com per poder entendre perquè Anderson relaciona el procediment d'escriure la història en la premsa directament amb les teories d'aquest filòsof i després estableix que la successió històrica causal és necessària per poder crear una identitat nacional.

Més interessant és l'altre exemple de comunitats imaginades d'Anderson que troba el model més apropiat en la trama senzilla d'una novel·la d'intrigues amoroses. El marit (A) és infidel a la seva esposa (B) i té una amant. Però la noia (C) l'enganya i es veu regularment amb un altre home (D). Les relacions entre els personatges en aquesta història poden ser francament

²⁷² ANDERSON, Benedict, *Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*,

complicades, però perquè es produeixi algun conflicte d'importància no és necessari que l'esposa legal (B) i l'amant de la noia (D) s'arribin a conèixer mai. Tot i que en la novel·la aquests dos personatges no hagin intercanviat ni una sola paraula, el lector fàcilment es pot imaginar com passen un al costat de l'altre pel carrer, com viuen sense saber l'un de l'altre, però tot i això existeix entre ells una connexió, la de compartir el mateix instant que mesuren els rellotges i els calendaris. La idea de la nació és segons Anderson imaginar l'existència d'un organisme sociològic basat en una comunitat com el de la trama de la novel·la descrita en l'exemple. És a dir que els membres d'una nació no necessàriament s'han de conèixer, ni tenir interessos comuns, ni cal que estableixin relacions personals l'un amb l'altre, només cal compartir un temps i un espai que es pot imaginar com a comú.

Benedict Anderson situa el moment decisiu de l'aparició de la consciència nacional en el període en el qual les llengües vernaculars van començar a ser utilitzades en l'administració i relaciona el fenomen de la nació directament amb el sorgiment de llengües estandarditzades. L'establiment d'una llengua estàndard es va convertir en una necessitat sobretot a partir de la invenció de l'impremta i va fer possible que parlants que potser trobarien gairebé impossible comunicar-se a través de la llengua parlada, poguessin trobar en l'estàndard la possibilitat de mútua comprensió. Aquesta transformació va produir una nova forma de comunitat imaginada, la nació.

Anderson va definir la nació a través de l'aparició d'una cultura cohesionada sobretot a través de l'ús del llenguatge escrit i va atribuir un paper decisiu a l'aparell burocràtic dels estats. Eric J. Hobsbawm va mostrar com la instauració de cerimònies i de símbols va contribuir a l'establiment de tradicions que van reforçar la unitat nacional. I Ernst Gellner va posar aquest procés de cristallització d'identitats nacionals en l'estreta relació amb la transició de la societat agrària a la societat industrial. Això vol dir que una gran part de teories sobre el fenomen de la nació considera que les nacions tot i que la seva consolidació territorial no és nova, són unes aparicions recents perquè la seva homogeneïtat cultural i la integració política ho són.

London-New York, Verso, 1990⁶, pàgina 10.

John Hutchinson retreu a tot aquest conjunt de teories sobre el nacionalisme que "les paraules invenció i construcció tenen fortes connotacions no només de novetat, sinó també d'intencionalitat i de manipulació." Els qui són partidaris de considerar la nació com un fenomen exclusivament modern no van saber trobar el camí per explorar el nacionalisme en relació amb altres sistemes de creences i els complexos de les mediacions simbòliques, diu Hutchinson i proposa abandonar la convicció que les nacions són formacions polítiques recents que representen un trencament amb les comunitats ètniques anteriors sobretot perquè això converteix les cultures nacionals en unes simples invencions, les desqualifica completament.

Per allunyar l'ombra del retret de ser un terme recent i inventat, que amaga intencions poc nobles i és subjecte a tota mena de manipulacions, la conclusió sobre com entendre el concepte de Centreeuropa porta el títol de *geografia imaginària*. Un oximoron que vol aigualir la força corrosiva que té el fet de qualificar com a imaginària l'existència d'una regió, d'una regió qualsevol. L'epítet que acompanya la paraula contradiu el nom al qual es refereix. Qui és el guanyador d'aquesta paradoxa? Centreeuropa, no obstant tots els dubtes, és.